

الإنشك
بإشراف جليل

أ.د. عبد الحميد أحمد أبو سليمان

**SHARI'AA LAMAAN KEESSATTI
HAALA ILMA NAMAA**

Qopheessaan:

Prof. Abdulhamiid Ahmad Abuu Suleeyman

Hiikaan:

Faawundeeshiinii Daar Al Fikri

Finfinnee - Itiyooophiyaa 2018

الإِنسان بين شَرِيعَتين

د. عبدالحميد أحمد أبو سليمان

Shari’aa Lamaan keessatti

Haala Ilma Namaa

Qopheessaan:

Dr. Abdulhamiid Ahamad

Abuu Suleeymaan

Hiikaan:

Faawundeeshiinii Daar Al Fikri

*Mirgi maxxansaa Faawundeeshiinii Daar-Al
Fikiriitiif Seeraan Eggamaadha*

Finfinnee – Itiyooophiyaa 2018 G.C

DF-E-TrBs-18/38

Baafata	
Dursa.....	4
Seensa: falaasamni qajeeltuun dhugaa	
jabduudha.....	6
Beekumsi qajeeltumatti dhimmuu waa lama.....	10
Beekumsi qajeelaan Iimaanatti geessa.....	14
Dhimmicha.....	22
Dhugaan horii (lubbu qabeeyyii): jiruu dhoqqee kan afuura (<i>Ruuhii</i>) hin qabne.....	26
Ilmi namaa ifaa fi dhoqqeedha: jiruu daangaa hin qabne.....	34
Qabeenya (faayidaa) irratti hundaa’uun seera <i>bosonaa</i> , roorrisuu fi wal-miidhuuti.....	47
Haqxi humnaafi: seera warra dhihaa kan faayidaa, loogii fi kolonii bu’uura godhate.....	52
Goggogiinsa kolonii, faashistummaa fi sanyyummaa: wal- qunamtii shayxaanaa fi horii.....	58
Seerri Afuuraa (seerri Rabbii) seera ifaa fi haqaati.....	70
Ilaalchi ifa tahuun walakkaa karaatti, bidiruu ofkoltiiti.....	77
Furtuuwwan namoota biraa wajjiin hojjachuu: tooftaa beekuu fi jiddu galeessaa fi qoqqoodama qo’annaa warra dhihaa.....	93
Jalqabatti deebi’uu: ifa iimaanaa, karaa marii fi humna obbolummaa.....	99
Gaaffiin hundi deebii hin qabu.....	101
Hiikkaa ilmi namaa addunyaa irra jiraachuu: duudhaa ifa bocuu fi dhoqqee guddisuu.....	102

Beekumsa irraa waa xiqqoo malee isin hin kennamne.....	104
kanabooda: ummanni gahee qabdi.....	108

Maqaa Rabbii tola oolaa mararfataa ta'eetiin

Dursa

Ilaalchi Islaamawaan ifa ta'uun, ummanni kallattii sirrii akka deemanuuuf dhagaa bu'uuraati. Ilaalchattii kana, kan isiidhaan malee ummanni haalaa fi kaayyoo isii beekuu hin dandeenye hubachuuf, Qur'aanni kabajamaan madda bu'uuraati. Osoo of hin hubatin, ilaalchi ifa hin tahin ummanni dura deemuu, humna ofiitti fayyadamuu fi ijaarsa ofii deebifachuun hin mijjatu.

Ilaalchi ifa ta'uu fi ka'umsa beekuun, mataa ofii fi kan biraas (nama biraas) beekuuf dhimma bu'uuraati. Kanuma hordofee bu'uurota isaa wajjiin hojii sochii qabu hojjachuufis hubannoon kun barbaachisaadha.

Ilaalchi ifuu dhabuu fi of beekuu dhabuu irraa ummanni hedduu dhukkubsate. Kun immoo gara dimimmisaa, walitti laaquu, hordoffii jaamaa alagaa hordofuu fi akkeessuutti geesse, ammas geessaa jira. Kunis dadhabina humnaa fi murannoon laafuu ummata dhaalchise.

Karaa ilaalcha hawaa Qur'aanawaatiin ennaan hawaa kana xiinxalu hawaa, ilma namaa, hariiroo isaanii, bakka Islaamummaa fi ummanni hawaa irraa jiranu argeen, ifiinsaa fi ol'aantummaa duraan sammuu kiyya keessa hin yaane arge. Hanguma sanaan ilaalchi Qur'aanawaan kun beekumsa alagaa-warra dhihaa- haala isaanii, ka'umsa isaanii, kallattii walii galtee fi wal-dhabbii beekuu naaf mijjeesse.

Kanaafan qalama kiyya butadhee xiinxala kana barreessee fuuldura dubbisaa kabajamaa fi xiinxaltoota ummataa kaa'uuf ka'e. Kunis tarsimoo (*istiraateejii*) yaachisaa kana keessatti xiinxalaa fi hubannoo ka'umsa ilaalcha Qur'aanawaa hawaa dabalataa fi gadi fagoo akka argannuufi. Kun immoo akka ummanni jabeenyaan haaromsa irratti kakaafamtuufi, akka aadaa fi qarooma Islaamaa qulqulleessuun, humna isii kan qaroomaa fi haaromsaa maddisiistuuf, gufuu ammayyaa dura dhaabbachuu, humnaa fi dandeettiin dhaan adeemsa namummaa gara ifa haqaa fi nageenyaatti geessuun akka mijjaa'uufi.

Osoo ilaalchi hin ifin, of hin hubatin, aadaan hin qulqullaa'in, hordoffii fi akkeessaa jaamaa irraa hin dhaabbatin, osoo ilmaan ummataa dhukkuba lubbuu kan dabiinsaa fi boodatti hafiinsaa irraa hin wal'aanin, osoo alagaa warra dhihaa fi tooftaa bu'a qabeessa isaanii wajjiin ittiin hojjatan hin hubatin haaromsaaf karaan hin jiru. Akkasuma humna argachuu fi bakka guddoo ummataa -teessoo qarooma hogganuu- sanatti deebisuu fi karaa isii qajeelchuun wanti armaan olii tolu malee hin danda'amu.

Kitaabni kunii fi yaaliin kun Qur'aana kabajamaa fi ilaalcha hawaa Qur'aanawaa hubachuudhaaf yaadaa fi xiinxala xiinxaltoota ummataa argachuu, qabsoo isaanii kan xiinxalaa fi haaromsaa keessa seenti jedheen yaada. Kunis akka ummanni fayyaa isii deebifatee karaa isiitti qajeeluun erga Rabbii geessiistu, akka amaanaa bakkaan geessuu fi namaa fi qarooma qajeelchituufi.

Haqa qunnamuun Rabbumaani

ILMA NAMAA SEERA LAMAAN KEESSATTI

Ilaalcha Qur'aanawaa-Ofii fi nama Biraas Beekuu

Seensa: falaasamni qajeeltuun dhugaa jabduudha

Ilmi namaa sammuu fi hubannoo kan Rabbiin isaan uumaa biraa irraa addaan baase wajjiin dhalata. Innis waa adda bafachuu kan Qur'aanni kabajamaan jecha Rabbii kana keessatti itti akeeke:

﴿ وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا ﴾ البقرة: ٣١

“Aadamiin maqaalee hunda barsiise” (Al-Baqaraa: 31)

Akka ani yaadutti wanti keeyyata Qur'aanaa kana irraa fedhame Rabbiin maqaa wantootaa dubbachuu Aadamiin barsiisuu miti. Kun waan ijaarsi namaa fi dandeettiin Rabbiin irratti nama uume itti qajeelchitu miti. Hiikaan kanaa, maqaalee wantoota Abbaan keenya Aadama qarooma isaa jalqabaa ⁽¹⁾ irraa hanga Qiyaamaan dhaabbattutti hin argine beekuutu itti baaname (itti yaadame). Afaan hundaan beekuun, wanti kun haala kanaan argamuun waan seenaa dhala namaa keessatti faana hin qabne (hin beekammedha). Haala ilma namaatii fi dandeettii isaanii irraa waan beekamu keessatti ragaan qabatamaan irratti hin argamu.

⁽¹⁾ Gosti iimaana abbaa keenya Adam, hariiroon inni Rabbii wajjin qabu, dhimma argamiinsaati malee dhimma qaroomaa fi aadaa ijaarsaa kan qabeenyaa wajjin hariiroo hin qabu. Kanaafuu namni baadiyyaa kan bakkee namni hin jiraanne jiraatu iimaanni isaa iimaan Ulamoota bebbeekamoo of-tuulan hedduu ni caalaa, keessi isaas irra qulqulluudha. Warra didaa caaluun immoo waan dubbatamuu miti.

Maqaa wantootaa dubbachuu qofa beekuun yoo hiikaa fi ergaa isaa hin beekin, haala waan moggaafamuu, ibsa isaa, hojii isaa fi boca isaa yoo hin beekin hiikaa fi gatii hin qabu jechuu ennaa beekne, hiikaan asitti ta'uu qabu ilmi namaa waa hubachuu danda'uu, waan walittii kan tokkee of keessatti qabdu qullaa godhuu irratti danda'uu fi gara damee fi gosooowaniitti deebisuutti gara galuun dirqama ta'a. Kun jalqaba uumaa Adam ennaa tolfamee lubbuun itti afuufamuu keessatti dhimma mul'ataadha.

Akka fakkeenyaatti: teessoowwan, manneenii fi horiin boca, bifa fi ijaarsa adda addaa qabu. Gosti hunduu kan biraa irraa adda. Garuu hunduu wal-fakkii tokko tokkoon isii walitti qabuudhaan gosa yookii qooda tokko jala seensifamuu qabu. Fakkeenyaaf yoo teessoo fudhanne, teessoo birootu jira, teessoo simannaatu jira, teessoo konkolaataatu jira, teessoo xiqqaa fi guddaatu jira, teessoo mukaa, kan albuudaa fi kan pilaastikiitu jira.

Akkasuma teessoowwan boca, bifaa fi guddina gara garaa qabutu jira. Garuu wanti hunda kana maqaa tokko jala seensisu, meeshaa irra taa'uu fi boqonnaaf tajaajilu ta'uudha.

Dandeettiin ilma namaa kan beekuu, adda baasuu fi qullaa godhuu (addaan foo'uu) bu'uura dandeettii waa beekuu ilma namaati. Dandeettiin ilmi namaa xiinxalaa, kalaqa fi akeeka yookii moggaasa maqaalee afaanota ilma namaa adda addaa keessatti maddisiisuu irratti qabu, akkasumas dandeettiin inni afaanitti akeeka/moggaasa sana argamsiisanii wantoota

ittiin waamuu isa dandeessise irratti qabu bu'uura dandeettii dhala namaa kan qaroomaa fi ijaarsa irratti inni qabuuti.

Osoo namni akeeka/moggaasa tolchuu fi itti fayyadamuu hin danda'in barreessuus ta'ee beekumsaa fi barnoota gabbifachuus hin danda'u. dachii keessatti bakka bu''uus hin danda'u. kan Qur'aanni kabajamaan Maqaalee Aadamiin barsiise jedhee itti akeeke fi isaan ilma namaa adda godhe kana.

Wanti akka dirqamaatti sammuu fi beekumsa Rabbiin ittiin dhala namaa adda baase irra jiru, dandeettii xiinxaluu, yaaduu, qorachuu, ilaaluu, yaada burqisiisuu, kalaqa ijaarsaa bocuu fi jiruu isaa keessatti hojii tolchuu qabaachuudha. Akkasumas dandeettii rakkoo jiruu keessatti akeeka hiikaa jiruu hubachuu, ba'aa fi itti gaafatama isii baadhachuu irratti dandeettii isa gargaaru qabaachuu qaba.

Sammun namaa beekumsaa fi xiinxala isa bira jiruu wajjiin wanti dirqama isa irra jiru: haala mataa ofii, hiika argama isaa, addunyaa keessa jiraatu kanaa fi kaayyoo isaa irraa of gaafachuudha. Akkasuma madda (bu'uura) argama kanaa, addunyaa kanaa, tokko tokkoon isaa, hariiroo isaa fi wal-caaluu isaa irraa of gaafachuu qaba. Haala hariiroo isaa, egeree isaa fi egeree addunyaa kanaa irraas of gaafachuu qaba.

Moggaan (dameen) kun mogгаа bu'uura ilma namaati. Inni madda amantii kan bu'uura jiruu fi hawwii isaa ijaarudha. Gaafiiwwan kun isa irraa dhufa, qo'annaan amantii kan falaasafaa fi keessa namaas asuma irraa madda. Kanatu nama

hunda bifa adda addaatiin hudha qaba. Rakkoo kanatu bara dhufaa darbaa kallattii hundaan xiinxaltootaa fi falaasamoota heewase (rakkise). Rakkoon kun wanta namni hin beekne dimshaashaa fi tilmaama adda addaa of keessatti qabatee hanga Rabbiin dachii fi waan isii irra jiru dhaalutti itti fufa.

Dhimmi kun dhimma warroonni aqiidaa, amantii fi falaasama adda addaa irratti hojjatanidha. Dhimmichi dhimmi sababa isaatiif ergaan ergamoota dhufte, ergamoonni qajeeltonnii fi qajeelchitoonni ergamanidha.

Wanti ifaan jiru, sammuun ilmi namaa, dubbii fi beekumsi isaa daangeffamtuudha. Waan hunda, waan gadi dhiisaa fi hin daangeffamne beekuu hin danda’u. Dubbiin kun ilmi namaa gara mallatoolee wantoota jiruu namaa keessatti wallaalamaa ta’an ibsuu, kaayyolee isiitti qajeelchuutti dhufte. lubbuu isii keessatti nagaa fi tasgabpii argamsiisti, isaaf hiikti, hiika aragama ilma namaa, kaayyoo argama kanaa, egeree argama kanaa, karaa ittiin wajjiin hojjatanii fi egeree isaa irraa akkamitti akka ofkolan/offolan nama barsiisti.

Dirree (damee) kana keessatti bara dhufaa darbaa amantiiwwan, ergaawwan, aqiidaan nama irraa fagoon (gaybiin) madda qajeeltumaa, burqa nageenyaa fi tasgabpii lubbuu namaa taatee tajaajilti.

Dhalli namaa aqiidaa fi amantiiwwan irraa waan wal-irraa dhaalanitti amanuu wajjiin, sammuun namaatii fi wanti Rabbiin uumamaan isa keessa kaa’e (waa hubachuu fi beekuuf

qabsaa'uu) waa gaafachuu, yaada kennachuu fi sammuu waan hunda hubachuun waan hin hafnedha.

Iimaana uumamaa biratti dabalataan, qorannoon sammuu: madda argamaa, hiikaa isaa, kaayyoo isaa fi egeree isaa irratti ture. Gaaffiiwwan kun bakka xiyyeeffannoo falaasamaa fi warra falaasama qoratuuti. Kun immoo kan ta'u daangaa beekumsa sammuu keessatti.

Hiika kanaan falaasamni uumama wahitti gahuu (beekuu) *manxiqaa* (kan xiinxala sirrii) fi beekumsa qabatamaa (argamaa) barbaaduudha. Ennaa ilmi namaa, xiinxalaanii fi filoosoofiin haala dhimmattii kanaa beeke, beekumsii fi itti gahiinsi isaa gar-tokkeen daangeffamtuu ta'uu amane qo'annaan isaa, xiinxalli isaa gara ifa beekumsaatti isa geessa, meeshaa tasagabbii fi iimaanii dabalataa aragachuutti nama geessudha. Isii (falaasamni hala amma ibsine qabdu) biratti beekumsii sammuu beekumsa iimaanaatii fi tasgabbii keessaa wajjiin wal hin faallessu.

Beekumsi qajeellumatti dhimmuu

Beekumsi qajeelaan maleekaa biratti affeerraa iimaanaa fi tasgabbii ture. Isaan amala ilma nama kan haala bineensummaa osoo Rabbi isa hin sirreessinii fi afuura, sammuu fi beekumsaan ilma namaa hin ijaarin irratti hundaa'uudhaan dandeettii ilma namaa, amala isaa kan badii, miidhaa fi roorroo irraa gaafataa turan. Deebiin Rabbii abbaa dandeettii fi beekumsa guutuu fi gadi dhiisaa immoo gara tasgabbii, iimaanaa fi fudhannaa isaanii jabeessuutti affeeruu turte.

Rabbiin akkana jedhe:

﴿وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰٓئِكَةِ اِنِّيْ جَاعِلٌ فِى الْاَرْضِ خَلِيْفَةً قَالُوْۤا اَجْعَلْ فِيْهَا مَن يُفْسِدُ فِيْهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَآءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ اِنِّىْۤ اَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُوْنَ ﴿۳۰﴾ وَعَلَّمَ ءَادَمَ الْاَسْمَآءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلٰٓئِكَةِ فَقَالَ اَنْبِئُوْنِىْ بِاَسْمَآءِ هٰٓؤُلَآءِ اِنْ كُنْتُمْ صٰدِقِيْنَ ﴿۳۱﴾ قَالُوْۤا سُبْحٰنَكَ لَا عِلْمَ لَنَاۤ اِلَّا مَا عَلَّمْتَنَاۤ اِنَّكَ اَنْتَ الْعَلِيْمُ الْحَكِيْمُ ﴿۳۲﴾﴾ البقرة: ۳۰ - ۳۲

“Ennaa Rabbiin kee malaa'ikotaan “Ani dachii keessatti bakka bu'aa taasisaadha/nan taasisa” jedhu(dubbadhu). “Nama isii keessatti badii hojjatatu fi dhiiga dhangalaasu isii keessatti taasistaa? Nuhii faaruu keetiin si qulqulleessinuu, si guddisnuu?” jedhan. “Ani waan isin hin beeknen beeka” jedhe.

Aadamiin maqaalee hunda isii ni barsiise. Eeganaa malaykota irra jara fidee “Yoo dhugaa dubbattoota taatan maqaalee jara kanaa naaf himaa” jedhe. “Qulqullini keeti! Waan (ati) nubarsiiste malee beekumsi nuuf hin jiru. Ati beekaa ogeessa” jedhan.” (Al-Baqaraa: 30-32)

Ibliis kan beekumsi isaa gar-tokkeen is dage, beekumsi isaa daangeffamtuu ta'uu fi waan Rabbiin haala ilma namaa horummaa kan waa balleessituu kanatti ida'e irraa kan isa dage immoo haalli isaa akka haala beektota didootaa fi boontota irraa mul'atuuti. Warri kun beekumsa isaanii xiqqoo kanaan akka waan dhugaa harkatti galfatanii fi sababoota hunda beekanii of se'an! Kun sababa jal'ina isaanii, diddaa, of-toolinsa isaanii ta'e. dura isaanii sababa diddaa fi booninsa ibliis ta'e.

Rabbiin akkana jedhe:

﴿ إِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰٓئِكَةِ اِنِّيْ خَلَقْتُ بَشَرًا مِّنْ طِيْنٍ ﴿٧١﴾ فاِذَا سَوَّيْتُهُۥ وَنَفَخْتُ فِيْهِ مِنْ رُّوْحِيْ

فَقَعُوْا لَهٗ سَجْدِيْنَ ﴿٧٢﴾ فَسَجَدَ الْمَلٰٓئِكَةُ كُلُّهُمْ اٰجْمَعُوْنَ ﴿٧٣﴾ اِلَّا اِبٰلِيْسَ اَسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ

الْكٰفِرِيْنَ ﴿٧٤﴾ قَالَ يَاۤ اِبٰلِيْسُ مَا مَنَعَكَ اَنْ تَسْجُدَ لِمَا خَلَقْتُ بِیَدٰیؕ اَسْتَكْبَرْتَ اَمْ كُنْتَ مِنَ الْعٰلِيْنَ ﴿٧٥﴾

قَالَ اَنَا خَيْرٌ مِّنْهُ خَلَقْتَنِيْ مِنْ نَّارٍ وَخَلَقْتَهُۥ مِنْ طِيْنٍ ﴿٧٦﴾ ۝ ص: ٧١ - ٧٦

“Ennaa Rabbiin kee malaa’ikaadhaan “Ani dhoqqee irraan nama uuma” jedhu.

“Ennaan wal-qixxeessee afuura kiyya irraa isa keessatti afuufe isaaf sujuudaa bu’aa!” (Jedhe). Malaa’ikoonni hundi bakkatti sujuudan. Ibliis qofatu boonee didoota irraa tahe. “Yaa ibliis maaltu waan ani haraka kootiin uumeef sujuuduu sidhowwe? Boonuu barbaaddemoo warra ol-aantota irraa taate?” (jedhe Rabbiin). “Anatu isa irra caala. Ibidda irraa na uumte isa (immoo) dhoqqee/orofa irraa uumte” jedhe.” (Saad: 71-76)

﴿ اِذْ يُوْحٰی رَبُّكَ اِلَى الْمَلٰٓئِكَةِ اَنِّیْ مَعَكُمْ فَتَبٰٓءُوْا الَّذِيْنَ ءَامَنُوْا سَالْتَنِیْ فِیْ قُلُوْبِ الَّذِيْنَ

كَفَرُوْا الرَّعْبَ فَاَضْرِبُوْا فَوْقَ الْاَعْنَاقِ وَاَضْرِبُوْا مِنْهُمْ كُلَّ بَنٰنٍ ﴿١٣﴾ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ شَاقُوْا

اللّٰهَ وَرَسُوْلَهُۥ وَمَنْ يُشٰقِقِ اللّٰهَ وَرَسُوْلَهُۥ فَكَانَ اِلٰهًا شَدِيْدًا الْعِقَابِ ﴿١٣﴾ الانفال: ١٢ - ١٣

“Ennaa ani si ajaju maaltu sujuuduu si dhowwe?” Jedhe (Rabbiin). “Anatu isa caala; ibidda irraa na uumtee isa immo dhoqqee/orofa irraa uumtee.” Jedhe. Iisii (jannata) irraa bu’i! Isii keessa boonuun siif hin taanee (siif hin maluu), ba’i ati xiqqaattota irrayyii!” jedhe. (Al-A’raaf: 12-13)

Ibliis wanti inni irraa uumame ibidda waa balleessitu fi kan dhoqqee gadi aantuu ilmi namaa irraa uumame caaluu beekuun boonuu fi of-boonsuutti isa geesse.

Beekumsi isaa beekumsa Rabbii daangaa hin qabne biratti daangeffamaa ta'uu irraa isa jaamse. Akkasumas hikmaa (ogummaa)fi dandeettii Rabbii daangaa hin qabne biratti kan isaa daangeffamtuu ta'uu irraa isa jaamse. Waan sichi Rabbiin ittiin ilma namaa adda godhu: ifa afuuraa, sammuu fi wahitti gahuu(beekumsa) irraa isa jaamse.

Rabbiin danda'aa isa ilma namaatiif beekumsaa fi itti gaafatamummaa kennedha. Inni kan dhoqqee gadi aanaa sana biratti afuura ilma namaa keessatti walitti qabedha. Jaamina, of-guddisuu fi wallaalummaa kanaan ibliis jal'atee didaa ta'e (kafare).

Kanaafuu beekumsi qajeelaa fi qajeelchaan xiinxaluu, yaaduu, tasgabii fi iimaana (amanuu)tti nama waama. Gaaffiin uumamaa, qo'annoon isii, gadi fageessanii (qotanii) barbaaduu fi xiinxaluun isii karaa beekumsa qajeelaa fi gara daangaa itti quufinsaa fi tasgabbiitti nama geessitudha. Wallaalummaan, xiinxaluu fi yaaduu dhabuun iimaanatti gahuudhaaf karaa caalaadha jechuun sirrii miti.

Qo'annaan, ilaalchi, xiinxaluu fi yaaduun gara diddaa fi dabatti geessa jechuun waan hin fudhatammedha. Kun nama of-beekuu irraa jal'ate, daangeffamaa ta'uu isaa irraa dagate, beekumsi isaa kan Rabbii biratti daangeffamtuu ta'uu irraa jaame biratti malee sirrii hin ta'u. Rabbiin kun kan waa hundi dandeettii isaa, guddina isaa, gadi fageenya fi gaarummaa uumaa isaa irraa dubbatu (ibsu).

Wallaalumni, yaaduu fi xiinxaluu dhabuun ennaa sammuu, xiinxaluu fi wahitti quufuu dhabuutti geesse sun mataan isaa dadhabina iimaanaati. Iimaanni gosa amantii, wayitti quufuu fi tasgabbiiti. Kun immoo haala lubbuu hundaa, beekumsa isiitii fi dandeettii waa beekuu kan deemtee deemtee guddina Rabbii, gadi fageenya uumaa isaatii fi dandeettii isaa daangaa hin qabnetti geessitutti rarraatu beekuuttii geessatu irratti hundaa' uudhaani.

Beekumsi nama baadiyyaa salphaa fi beekumsi ulamootaa, xiinxaltoota warra magaalaa garaa gara ta'uu wajjiindhimma kana irratti wal- hin faallessu. Hundi isaanii daangeffama isaanii fi daangeffama beekumsa isaanii keessatti, akkasumas guddina uumaa fi uumamtootaa beekuu keessatti wal-qixa.

Beekumsi qajeelaan Iimaanatti Geessa

Haala wantootaa beekuu keessatti dagaaginnii fi babal'inni beekumsaa akkuma itti fufetti jira. Guyyaa hunda karaa bal'aa isaan guddina uumaa fi uumama isaatti ittiin gahan banaa teessi. Kun immoo xiinxaluu fi yaaduudhaaf karaa guddaa, kan caalaatti itti quufuutti nama geessu namaaf bana. Itti quufinsi kun tasgabbi lubbuu fi amantiin nama keessatti gadi fagaachuu uuma. Kunis kan ta'u dhimmoota dhaabbataa ta'an kan akka wahitti gahuu fi beekkumsi ilma namaa daangeffamaa tahuu, guddina Rabbii fi uumaa isaa, kaayyoon isaa akkuma jirutti ta'eeti.

Addunyaa dhala namaa keessatti dhugaan jabduun argama isaati. Garuu beekumsi isaa gar-tokkee fi daangeffamaan jalqabuma irraayyuu gonkuma argamuu dhabuun dirqama ta'uu

isaatti isa geessa. Beekumsa ilma namaa fi addunyaa isaa keessatti wanti tokkoo kan sababa duraan darbeen alatti jiru hin jiru. Beekumsi kun duraan tasuma hin turre jechuutti ilma namaa geessuun waan hin oolledha. Beekumsa ilma namaa, qabatamaa fi argamaa keessatti wanti tokko waan hin jirre irraa hin argamu. Kun beekumsa isaa keessatti argamuu dhabuudha jechuudha.

Akka beekumsa fi wahitti gahuu ilma namaatti jalqaba irratti wanti tokko waan hin jirree irraa hin argamu. Akka beekumsa, ilaalchaa fi muuxannoo isaattii fi waan inni itti dhaqqabeetti himannaan akka tasaa “Argamni kun yeroma hunda akkanatti argame” jedhuu hiika hin qabu. Dhalli namaa argamaadha. Isiin kun dhugaa fi waan yaachistuu ilmi namaa dura qabatuu fi mataa isaa keessatti isii argudha.

Kun immoo mamii tokko malee ilaalcha ‘argama tokko malee argamuu’ jedhuun wal-faallessa. Asitti rakkoon argama keessatti ta’uu dhabuu danda’a. sababni isaas argamni isaa waan qabatamaa waan ta’eefi. Kanaafuu kan sababa hir’inaa ta’u beekumsi ilma namaatii fi wahitti gahuun isaa daangeffamaa ta’uu irraayyi.

Argamni kun immoo mamii tokko malee beekumsa namaa daangeffamaadhaaf gad hin jedhu. Garuu beekumsa kan beekumsa dhala namaa caaluuf laafa. Sichi sanatti gaha, bal’ina isaa fi bal’ina beekumsa isaa sichi beeka. Akkuma Qur’aanni kabajamaan ennaa emalli jiruu isaa, qormaanni isaa dhumtuu fi ennaa inni gara addunyaa oliitti deemu dubbate. Ergamaan Rabbii akkana jedhan:

“Waan ijji hin agarre, gurri hin dhageenye, onnee ilma namaa irra hin dhufne”⁽²⁾

Rabbiin guddaan akkana jedhe:

﴿ بَلْ كَذَّبُوا بِالْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ فَهُمْ فِي أَمْرٍ مَّرِيجٍ ﴿٥﴾ أَفَلَمْ يَنْظُرُوا إِلَى السَّمَاءِ فَوْقَهُمْ كَيْفَ
 بَنَيْنَاهَا وَزَيَّنَّاهَا وَمَا لَهَا مِنْ فُرُوجٍ ﴿٦﴾ وَالْأَرْضَ مَدَدْنَاهَا وَأَلْقَيْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ وَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ
 بِهَيْجٍ ﴿٧﴾ نَجْرَةً وَذَكَرَى لِكُلِّ عِبْدٍ مُنِيبٍ ﴿٨﴾ وَزَلَّلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً مُبَارَكًا فَأَنْبَتْنَا بِهِ جَنَّاتٍ
 وَحَبَّ الْحَصِيدِ ﴿٩﴾ وَالنَّخْلَ بَاسِقَاتٍ لَهَا طَلْعٌ نَضِيدٌ ﴿١٠﴾ رِزْقًا لِلْعِبَادِ وَأَحْيَيْنَا بِهِ بَلَدَةً مَيِّتًا كَذَلِكَ
 الْخُرُوجُ ﴿١١﴾ كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَأَصْحَابُ الرَّسِّ وَنَمُودٌ ﴿١٢﴾ وَعَادٌ وَفِرْعَوْنُ وَإِخْوَانُ لُوطٍ ﴿١٣﴾ وَأَصْحَابُ
 الْآيَةِ وَنُوحٌ كُلٌّ كَذَّبَ الرُّسُلَ فَحَقَّ وَعِيدِ ﴿١٤﴾ أَفَعَيَّنَا بِالْحَلْقِ الْأَوَّلِ بَلْ هُمْ فِي لَبْسٍ مِنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ
 ﴿١٥﴾ وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ وَنَعَلَهُمْ مَا تُوَسَّوَسُ بِهِ نَفْسُهُ. وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ ﴿١٦﴾ إِذْ يَنْتَقِلُ
 الْمَتَلَقِينَ عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشَّمَالِ عَيْدٌ ﴿١٧﴾ مَا يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عِنْدٌ ﴿١٨﴾ وَجَاءَتْ سَكْرَةٌ
 الْمَوْتِ بِالْحَقِّ ذَلِكَ مَا كُنْتَ مِنْهُ تَحِيدُ ﴿١٩﴾ وَنُفِخَ فِي الصُّورِ ذَلِكَ يَوْمَ الْوَعِيدِ ﴿٢٠﴾ وَجَاءَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَعَهَا
 سَائِقٌ وَشَهِيدٌ ﴿٢١﴾ لَقَدْ كُنْتَ فِي غَفْلَةٍ مِنْ هَذَا فَكَشَفْنَا عَنْكَ غِطَاءَكَ فَبَصَرُكَ الْيَوْمَ حَدِيدٌ ﴿٢٢﴾ وَقَالَ قَرِينُهُ
 هَذَا مَا لَدَى عَيْنِي ﴿٢٣﴾ ﴿ ق: ٥ - ٢٣ ﴾

“Eeyyee, ennaa (dhugaan) isaanitti dhufu dhugaa sobsiisan.
 Jarri dubbii wal-dhahaa keessa jiru.

Gara samii hin ilaalanuu gubbaa jaraatti? Akka itti isii ijaarree
 fi isii miidhagsine! Qaawwi isiidhaaf hin jiru.

⁽²⁾ Musnada Imaamu Ahmad, lakkoofsa hadiisaa (10172).

Dachee ni diriirsine, gaarreen isii keessatti darbine (taasifne), isii keessa gosa gaarii irraa taasifne.

Gabricha (gara Rabbii) deebi'aa ta'ee hundaaf hubannoo fi gorsa (taasifne).

Naklii (meexxii)s (ittiin biqilchine). Isiidhaa dhedheertuu. Kan daraaraa (firiin) wal-kortuu kan qabdu.

Bishaan faa'ida qabeessa samiidhaa bubuusnee ittiin hoyruulee fi firii (biqilaa) haamamaa biqilchine.

Hiree (soorata) gabrootaatiif. Ittiin biyya duutuu jiraachifne. Kaafamiinsis akkasuma.

Dura jaraa ummanni Nuuh sobsiifte. Warri eelaa/biirii fi Samuudis.

Aad, Fir'awnii fi obboleeyyan luuxis.

Warri bosonaa fi ormi Tubba'is. Hunduu ergamaa sobsiisnaan adabbiin/tarkaanfii fudhachuun dirqama tahe.

Uumaa duraa ni dadhabnee? Miti, isaanumatu uumaa haaraa irraa shakkii keessa jiru.

Dhugaatti ilma namaa uumnee jirra. Waan lubbuun isaa isatti asaastu ni beekna. Nutu hidda hamaa caalaa isatti dhihaata.

Ennaa fuutonni lamaan (malaykonni lamaan) fuudhan. Mirgaa fi bitaa tahanii.

Jecha wahii dubbatee tiksaan, bira jiraataan tahu malee hin hafu.

Gaggabsuun duhaa dhugaadhaan dhufte! Sun waan isa irraa baqataa turtedha.

Garrii/xurumbaa keessatti hafuufame. Sun guyyaa baallamaati.

Cufti lubbuutuu oofaa fi ragaadhaa isii wajjiin jiruu dhufte.

“Dhugaatti kana irraa daguu keessa turte, aguuggii kee sirraa saaqnee argaan kee har’a qara” (jedhamaan).” (Qaaf: 5-23)

﴿بَلْ كَذَّبُوا بِالْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ فَهُمْ فِي أَمْرٍ مَّرِيجٍ ﴿٥﴾ أَفَلَمْ يَنْظُرُوا إِلَى السَّمَاءِ فَوْقَهُمْ كَيْفَ بَنَيْنَاهَا وَزَيَّنَّاهَا وَمَا لَهَا مِنْ فُرُوجٍ ﴿٦﴾ وَالْأَرْضِ مَدَدْنَاهَا وَأَلْقَيْنَا فِيهَا رِوْاسِيَ وَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ بِهَيْجٍ ﴿٧﴾ تَبَصَّرَهُ وَذَكَرْنِي لِكُلِّ عَبْدٍ مُنِيبٍ ﴿٨﴾ وَنَزَّلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً مُبْرَكًا فَأَنْبَتْنَا بِهِ جَنَّاتٍ وَحَبَّ الْحَصِيدِ ﴿٩﴾ وَالنَّخْلَ بَاسِقَاتٍ لَهَا طَعْمٌ نَضِيدٌ ﴿١٠﴾ رِزْقًا لِلْعِبَادِ وَأَحْيَيْنَا بِهِ بَلَدَةً مَيْتًا كَذَلِكَ الْخُرُوجُ ﴿١١﴾ كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَأَصْحَابُ الرَّيسِ وَنَمُودٌ ﴿١٢﴾ وَعَادٌ وَفِرْعَوْنُ وَإِخْوَانُ لُوطٍ ﴿١٣﴾ وَأَصْحَابُ الْأَيْكَةِ وَقَوْمُ تُبَّعٍ كُلٌّ كَذَّبَ الرُّسُلَ فَحَقَّ وَعِيدِ ﴿١٤﴾ أَفَعَيَّبْنَا بِالْخَلْقِ الْأَوَّلِ بَلْ هُمْ فِي لَبْسٍ مِنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ ﴿١٥﴾ وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ وَنَعَّمْنَا مَا تُوسَّسُ بِهِ نَفْسَهُ وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ ﴿١٦﴾ إِذْ يَتَلَقَّى الْمُتَلَقِيَانِ عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشِّمَالِ قَعِيدٌ ﴿١٧﴾ مَا يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عِنْدٌ ﴿١٨﴾ وَحِجَّتْ سَكْرَةٌ الْأَمَّاتِ بِالْحَقِّ ذَلِكَ مَا كُنْتَ مِنْهُ نَحِيدٌ ﴿١٩﴾ وَنُفِخَ فِي الصُّورِ ذَلِكَ يَوْمَ الْوَعِيدِ ﴿٢٠﴾ وَحِجَّتْ كُلُّ نَفْسٍ مَعَهَا سَائِقٌ وَشَهِيدٌ ﴿٢١﴾ لَقَدْ كُنْتَ فِي غَفْلَةٍ مِنْ هَذَا فَكَشَفْنَا عَنْكَ غِطَاءَكَ فَبَصَرُكَ الْيَوْمَ حَدِيدٌ ﴿٢٢﴾﴾ ق: ٥ -

Dhimmi kana ifa godhuuf fakkeenya qoma namaatti dhiheessu fudhanna. Akkuma hundi keenya beeknu sadarkaan qaroomina adurree yookii bineensa biroo ida’ama herregaa bira gahuu isaan hin dandeessisu. Kun immoo adurreen uumama isiitiin gowwaadha jechuu miti. Akkasumas ida’amni herregaa adurree fi bineensonni biroo itti gahuu dadhaban hin jirus jechuu miti. Wanti inni ibsu, ennaa namaan wal-bira qaban beekumsi (wahitti gahuun) adurree fi bineensota biraa daangeffamaa tahuudha.

Sadarkaan beekumsaa fi wahitti gahuu isaanii hanguma fedhellee haa ta’uu kan ilma namaa biratti daangeffamaadha.

Wanti sirriitti beekamu, ida’amni beekumsaa fi wahitti gahuu bineensonni biraa qabanuu ol ta’eef malee gadi hin jedhu (hin laafu). Ennaa beekumsa fi ogummaa Rabbii kan ilma namaa wajjiin wal-biratti ilaallu kan ilma namaa daangeffamaa ta’uu mormuun shayxaanummaa irraayyi.

Dhugaawwan dhalli namaatii fi beektonni of-tuulttonni beekan keessaa, ilmi namaa akkuma beekumsa isaa duraa irra ol-ta’aatti gahuun waan duraan hin argin arga. Dhugaawwan beekumsaa hedduun, mata durreewwan hedduunii fi haalli isii, humni isii, mijjeen isii, waan addaa fi mijjee irraa wanti isiin dhoksitu fageenya atamawaa, gadi fagoo, dhokataa fi walitti dhaabbataa keessatti waan duraan dhugaa beekumsa garii keessatti raga’aa ta’e irraa ni jijjiirama.

Wantoonni *jaaminni* (hin sochoone) teessuu taatee hin hafne. Hundi isiituu fageenya atamawaa keessatti sochii taatee argamte. Akkuma dhaabbatiinsi waan tokkoo, yabbinnii fi dhaabbatiinsa isii irra keessaa arguun caalaatti sochii isii atamawaa fi dhokattuu taati. Wantattiin fageenya dhoohinsa isii atamawaa fi haydroojiinii kan “Hin dhumne hin haaromsamne” hin dabarre. Wanti kun ilaalcha (kallattii) kanaan kan “Dhumtuu fi haaromtu” taate.

Kun immoo akka tempreechera guddaati. Tempreecherri ho’aan ol-kahaan osoo caakkaa dachii irraa hundi walitti qabamtee qabsiifamteeyyuu ni argama jedhanii yaaduun waan ulfaatutu amma Osoonii xiqqoodhaan argamuu danda’e. kunii fi kan biraa waan bekumsi ilma namaa, wahitti gahuun isaa ennaa

kan Rabbii wajjiin wal-biratti ilaalamu daangeffamaa (xiqqoo) ta'uu ibsa. Rabbiin ogeessi ogummaan isaa daangaa hin qabne, kan ilma namaa uumaa gaarii irratti eegalee uume, waan ilmi namaa beekumsaa fi hubannoodhaan sadarkaa fedhe irrallee gahu mormuu hin dandeenyedha.

Rabbiin akkana jedhe:

﴿ قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ كَانَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ ثُمَّ كَفَرْتُمْ بِهِ مِنْ أَضَلُّ مِمَّنْ هُوَ فِي شِقَاقِ بَعِيدٍ ﴿٥٢﴾ سَرُّيَهُمْ ءَايَاتِنَا فِي الْأَفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّىٰ يَبَيِّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ أَوَلَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ أَنَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ ﴿٥٣﴾ ﴾

“Yoo Rabbiin biraa tahee eeganaa diddan hoo mee naaf himaa?” jedhi. Nama jallina fagoo keessa jiru caala irra jallataan eenyu?

Hanga inni dhugaa tahuun jaraaf ifa tahutti sichi aayatoota keenya moggaa moggatti jara agarsiisna. Lubbuu jaraa keessattis. Rabbiin kee waan hunda irratti ragaa tahuun isaa jaraaf hin gahuu? dhagahaa! jarri qunnamtii Rabbii jaraa irraa mamii keessaa jiru. Dhagahaa! Inni waan hundatti marsaadha.” “Fussilat:52-53”

﴿ هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿٣﴾ ﴾ الحديد: ٣

“Inni (Rabbiin) dura, booda, gubbaadha, keessa. Inni waan hunda beekaadha.” (Hadiid: 3)

Jecha gabaabaa gaazexaa irratti bahe kan mata duree “Irra keessummaa Ibni Hazmii irratti qabuu” jedhu ⁽³⁾ keessatti sababoota bu’uuraa inni irratti dhaabbate, an fuuldurattis bu’uura amantii kootii tahee itti fufu keessatti ibseen jira. Bu’uurri amantii kootii gadi fagoon kun Islaamummaan wahyii (beeksisa) Rabbiin irraa dhufe tahuudha. Kun immoo jiruu koo xiinxalaa kan ganaa, yeoo ani teessoo barnoota sadarkaa lammaffaa Makkaa Al-Mukarramaatti barataa jiru eegaledha. Akkas ta’uun qabxii ragga’iinsa ka’umsa isii soda fi shakkii malee dhimmoota baay’ee keessa sesseenuu fi keessa deebi’uu (xiinxaluu, yaaduu fi dhugaa qorachuu) irratti na gargaare keessaa isa tokko.

Gargaarsa Rabbii fi tika isaatiin iimaana bantii lubbuu kootii keessa dhangala’u, xiinxala koo qajeelchu, adeemsa koo sirreessuu fi amalota badaa dura dhaabbatu kana qabadhee gaaffiiwwan lubbuu koo keessa yaatu, yaada babbadduu hin sodaadhu yookii hin shakku. Dhamahiinsi lubbuu hanga feete fagaattus, hubannoo sammuu fi *hikmaa* (beekumsa ogummaa qabu) kan booda isii jiru faallesitus *Risaalaa* (ergaa Islaamummaa)tti amanuun kiyya hin jijjiiramu. Lubbuun kiyya guddina Rabbii beekuun, gaarummaa hojii isaa, ogummaa isaa, dandeettii isaa, raawwiin inni uumaa isaa irratti raawwatu gaaromuun akka jiru irraa hin jijjiiramu.

Yeroma kanatti ani akka dhala namaatti beekumsi koo, wahitti gahuun kootii fi dandeettiin koo daangeffamaa tahuu

⁽³⁾ *Majallaa*(gaazexaa)haaromsaa, lakkoofsa (2), fuula (166), *Febrarii* (1998) DH.B, kan Universitiin Islaamaa Addunyaawaan biyya Maaliziyyaa maxxanse.

sirriittin hubadha. Kanaafuu gar-tokkummaa gaaffilee kootii keessatti, xiinxalaa fi dhamahiinsa koo keessatti waan Rabbitti amanuu, ergaa fi *gaybiitti* (waan fagootti) amanuu koo faallessu hin argu. Kanaaf gaaffiiwwan kiyya, qo’annaa fi qorannaa koo keessatti-inumaa dhamahiinsa koo yeroo tokko tokkoo keessatti karaan ittiin Rabbitti amanuu, isa dhugoomsuu, waan dandeettiin Rabbii, ogummaa fi beekumsi isaa guddaa tahuu ittiin dabaluudha malee waan biraa hin argu. Kun ammas dadhabinaa fi waallalumaa koo bira gahuu, beekumsi koo daangeffamtuu tahuu beekuu naaf jabeessa.

Jechi kun, akka dubbisaan gaaffiiwwanii yaada ulfaattuu taate kanaaf deebii barbaaduu keessatti hirmaatuuf kan fedhii kiyya irraa dhuftedha. Gaaffiiwwan kun jalqaba irratti beekumsaa fi hubannoo kiyya guutummaan injifattullee, isii keessa gadi ilaaluu fi xiinxaluu kiyyaan tarkaanfii fagoo, kan sammuu fi beekumsa Rabbi namaa kenneen dhugaa wantootaa beekuu lubbuu namaa keessatti miidhagsitutti nageessiteetti jedheen yaada.

Dhimmicha

Gaaffiin jiru, qabxiin jechattii kana xiinxaluu sababa ilaalchaa fi xiinxala kiyya yeroo dheeraadhaaf dhaabdedha. Hiikaa fi *hikmaa* (beekumsa ogummaa qabu) isii keessa jiru irraa hedduun of gaafadhe. Dhimmi kun dhimma gahee jiruuti. Orgaanisimoonni gariin jiruu fi jireenya isii irratti hafuuf (turuuf) kan biraa irratti roorrisuu fi nyaachuutu dirqama itti ta’a. kun kan xiinxala warra dhihaa keessatti seera jabaa”, “Afiinsi kan irraa gaariidhaafi” (Jabaadhaafi) jechudhaan beekamudha.

Orgaanizimoonni jajjabduun gara garaa kan bishaan keessa, lafa irra fi hawaa keessa jiraattu jiraachuuf orgaanizimii biraa nyaachuu qabdi. Keessattuu orgaanizimii isii irra dadhabduu nyaatti.

Leenci jiraachuuf dirqama loon alaa nyaachuun dirqama, yeyiin niyaalaa fi re'ee nyaachuun dirqama, jeedaloon illeetti nyaachuun dirqama, *baaziin* (gosa allaattii keessaa tokko) guchii fi handarii nyaachuun dirqama. Ilmi namaa immoo maal dubbattaayyu! Niyaalaa, illeettii, guchii, handarii, loon, hoolaa fi lukkuu kumaatama jiruu isaa keessatti bal'eessa/nyaata. Waggaa hunda ilmi nama bineensota biliyoona meeqa fixa?

Gaaffiin asitti ka'u, maaliif orgaanizimoonni gara garaa kun jiraachuuf kan biraa nyaachuun dirqama isii irratti ta'a? wanti gaaffiin kun lubbuu koo keessatti kaase iyyiinsa, soda fi laalaa illeettiin ennaa adureen itti ka'ee qeensaa fi ilkaan isaa morma isiitti naquu sana hin dagadhu. Illeessi iyyiinsa sodaa fi laalaadhaan guutamte gadi dhiise, adureen immoo beellada manaa saalfattuu/yeelloftuu sagaleen isii hin dhagahamne sana.

Dhugumatti hiikaan gahee jireenyaa fi gosoonni adda addaa wal-madaaluun sichi kallattiidhaan qalbii namaa irra dhufa. Akkasumas toliinsaa fi hojii nama tajaajiluu kan isii keessa jirus qalbii namaa irra dhufuun hin oolu. Seerri wal-madaaluu jiruu kun jiraachuu hin qabu osoo kan jennu taanee iccitii (hikmaa) kanatu keessa jira.

Garuu gaaffiin jiru, dandeettii Rabbii kan osoo fedhee seera biraa, kan osoo wal-hin nyaatin, laalaa fi dhukkubbii orgaanizimoota duudaa kanaan ala wal-madaaluu fi jiraachuun danda'amu kaa'uu danda'uun kan wal-qabatu ta'a. Xiinxaluu fi of-gaafachuu irraa of to'achuu hin dandeenye. Iccitii isa keessa jiru bira gahuun salphaa miti.

Ennaan obboleeyyan garii wal-mari dhimmi kanaa, xiinxaluu fi dhimma lubbuu koo keessa naanna'e kanaaf deebii barbaaduu irratti hirmaachisu, -rakkoo isaanii keessatti beekuu wajjiin- gaaffii fi wal-gaafachuu irraa kan sodaatan argeen ofumaa deebisuu ofitti fudhadhe. Barbaachisummaa laalaa, inumaa mi'aa fi dirqama inni gahee jiruu ijaaruu keessatti qabu irraatti deebii kennuun ofitti fudhe. Garuu kan ani hin hubatin, hiikaa fi barbaachisummaa laalaa niyaalaan afaan yayii keessatti argituu, kan qurxummiin bishaan keessatti argituuti. Osoo Rabbii *-hikmaan* (ogummaan) isaa guddatte- fedhee karaa biraatu ta'a ture.

Yeroo sanatti dhimmi akkasii madda isii sodaachuu (dhabuu)ttin gahe. Kunis gama tokkoon, iimaana walitti makuu eennaa ta'u, gama biraatiin immoo gaaffii hubannoo fi itta gahuu barbaaduuti. Akka ilaalcha kiyyaatti wal-faallessuun jidduu isaan lamaanii hin jiru. Iimanni waan dimshaashaa fi xiinxala irraa madda; gaafiin immoo ibsaa gadi fagenyaa fi gar-tokkee irraa madda. Bu'aa of-gaaffii kiyyaa, hiikaa jiruu, argamaa gar-tokkee fi kan gadi fageenyaa beekuutti gahuu koo irraa ija gadi qabachuudhaan;wanti kun iimaana kiyya

dimshashaa, kan dandeettii fi *hikmaa* Rabbiitti amanuu kiyyaa hin jijjiiru.

Yeroma sanatti, hanga sammuu xiinxalli kiyya itti gaheen dirqama kiyya kan xiinxaluu fi yaaduu hin dhabamsiisu. Sana keessa boonaa fi of-tuuluun hin seenin malee, beekumsaa fi hubannoon argadha. Kana birayyuu darbee, xiinxaluu fi yaaduun waahitti gahuu (beekuu) isaa isa dhumaatti isa geessa, beekumsa isaa bal'isa. Akkasmas meeshaa *wahyii* fi ergaa amantii hubachuuf isa gargaaru, dhimmi jiruu fi jirenya isaa keessatti isa qajeelchudha. Kun mirkaneeffannaa barbaaduu fi hubannoo sirrii irraa isa hin dhowwu.

Sammun *wahyii*wajjiin wal-guutanii amantii hubachuu fi akka Rabbi fedhutti dhimmi jiruu keessatti hojii irra oolchuudhaan akka isaan ifaa fi qajeeltuma addunyaaf ta'an gochuun dirqama. Sammuu Muslimaa hojjachiisuu diduun, itti amanuu diduun, hordoffii jaamaatti waamuun; qo'annaa, xiinxalaa fi hubannoo qabatama jiruu wallaalchisun jidduu iimaanaa fi boonaa wal-makuudha. Kun immoo karuma ta'een gara dadhabbiif jal'inaatti nama geessa.

Laalaa dhama'iinsaa natti dhagahamu kana kitaaba ulamaa beekamaa tokkoo argachuudhaan of-irraa salphiseen jira. Inni kunis yoon dagachuu baadhe Ibnul-Qayyim Al-Jawziidha. Gaaffiiwn gaaffii kana fakkaattu kaasuu isaan arge. Deebii lubbuu kiyya keessa jirutti kan dhihaattu deebise. Kunis dandeettii fi hikmaa Rabbii; daangeffamaa tahuu beekumsa keenyaatti amanuudha. Kun hundi dhuma irratti –yoo deebii

qabatamaa yookii fudhatamaa nama quufsu hin argatin-dhimmicha Rabbitti hirkisanii dhiisuutti nu geessa. Kun immoo kan tahu, ogummaa Rabbii hongaa geessuu, kan beekumsa keenya daangeffamtuu fi gabaabduu kana irraa dhokattetu keessa jira jennee amanuu wajjiini.

Laaffisiinsa Sana wajjiin ammallee gaaffiin deebii quufsaa hin argatin lubbuu kiyya keessatti hafee jira. Sababa gaaffichi daangaa beekumsa kiyyaatii ol-ta'uutiin tarii kan ani itti gahuu hin dandeenye ta'uun ni mala. Ta'us garuu, akka dhimmi wahii sanaan wal-qabateen, yookii qo'annaan dhimmichatti geesseen, guyyaa ta'e wahii deebii caalaa argachuu hin oolu yaada jedhuun naannoo kana deddeebi'uu irraa na hin dhowwu.

Dhugaan horii (lubbu qabeeyyii): jiruu dhoqqee kan afuura (*Ruuhii*) hin qabne

Dhimmi kamillee xiinxaluuf hundee isii, karaa qixxisaa isiitti marsu, qaccee isii walitti hidhuu fi waan namatti dukkanaa'e ibsuun dirqama ta'a.

Hawaa fi orgaanizimoota hubachuuf, argama isiitii fi hariiroo isii hubachuuf maddi bu'uuraa gara Rabbii isii uumee fi argamsiisee deebi'a. Akkasumas gara waan Rabbiin akka namni isii laaffifatuuf, karaa isii seenuu fi dhimmi isii ilaalchisee karaa haqaa qabatuuf jecha gara namaatti beeksisa godheetti deebiti.

Qur'aanni Rabbii dubbii Rabbii fi ergaa isaa xumuraa kan gara namaatti ergamedha. Isatu hawaa (argama) fi hariiroo

isaa hubachuudhaaf madda bu'uuraati. Kanaafuu furtoon dhimma kana xiinxaluu gara Qur'aana kabajamaa xiinxaluutti deebi'a. Kanaafan xiinxala kiyya kana mala lubbu qabeeyyii, hariiroo isaa kan inni namaa wajjiin qabuu fi gariin isaanii garii wajjiin qaban qo'achuu keessatti gara Qur'aana kabajamaan deebi'e. madda wantoota fagoo fi *kulliyaa*/dimshaasha⁽⁴⁾ kan ta'e.

Ifa wahii kana amala uumamatoota, hiikaa hariiroo isiitii fi kaayyoo isii hubachuu na dandeessisu qo'achuudhaafan gara Qur'aanaa deebi'e. yaalii kana keessatti wanti ani dhimmi kana hubachuuf Qur'aana keessaa fudhadhee bahe faayidaa wahii hin dhabu jedheen yaada.

Akkuma beeknutti, addunyaa keenya keessatti ifaa fi ibiddi haalaa fi boca adda addaa qabdu, anniisaa kan beekumsi ilma namaa hanga har'aatti dhugaa isaa itti dhaqqabuu hin dandeenye kenniti. Waanti Qur'aana kabajamaa keessatti ifa ta'ee jiru, ibiddi waa balleessituu fi balaltuun haalaa fi sadarkaadhaan dhoqqee bakka tokko taa'u irra ol'aanaadha. Kanaaf ibliis kan ibidda irraa uumame Aadamiin kan dhoqqee irraa uumameef sujuuduu (gadi jechuu) boone.

﴿ قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِّنْهُ خَلَقْنِي مِنْ نَّارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ ﴾ (الأعراف: ١٢)

“Anatu isa caala; ana ibidda irraa uumte, isa dhoqqee irraa uumte jedhe” (Al-A'raaf:12)

⁽⁴⁾ *Kulliyaa* jechuun dame manxiqaa keessatti wantoota sammuu/yaadaan male qaama miiraatiin itti gahuu hin dandeenyedha.

﴿ قَالَ ءَأَسْجُدُ لِمَنْ خَلَقْتَ طِينًا ﴾ ﴿٦١﴾ الإسراء: ٦١

“Nama ati dhoqqee irraa uumteefan sujuudaa!” jedhe (Al-Israa’:61)

﴿ خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَلٍ كَالْفَخَّارِ ﴾ ﴿١٤﴾ وَخَلَقَ الْجَانَّ مِنْ مَّارِجٍ مِنْ نَّارٍ ﴿١٥﴾

الرحمن: ١٤ - 15

“Ilma namaa dhoqqee qiliwwisaa akka okkotee irraa uume; jinni balala ibiddaa irraa uume” (Arrahmaan: 14-16)

﴿ قَالَ لَمْ أَكُنْ لَأَسْجُدَ لِشَيْءٍ خَلَقْتَهُ، مِنْ صَلْصَلٍ مِنْ حَمَلٍ مَسْنُونٍ ﴾ ﴿٣٣﴾ الحجر: ٣٣

"Nama ati dhoqqee qiliwwisaa, gurraacha jijjiiramaa irraa uumteef kanin sujuudu hin taane" jedhe. (Al-Hijr: 33)

Yeroo hunda Qur’aanni kabajamaan ibidda miidhaa fi adabbii wajjiin kan wal-qabsiisu agarra. Fakkeenyaaf:

﴿ أُولَئِكَ يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ وَاللَّهُ يَدْعُو إِلَى الْجَنَّةِ وَالْمَغْفِرَةِ بِإِذْنِهِ ﴾ ﴿٢٢١﴾ البقرة: ٢٢١

“Isaan sun gara ibiddaattu waamu; Rabbiin fedhii isaatiin gara jannataa fi dhiifamaatti waama.” (Al-Baqaraa: 221)

﴿ يُخْرِجُونَهُمْ مِنَ النُّورِ إِلَى الظُّلُمَاتِ أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴾ ﴿٢٥٧﴾

البقرة: ٢٥٧

“Ifa keessaa gara dukkanaatti isaan baasa. Warri sun warra ibiddaati. Isii keessa yeroo daangaa hin qabneef jiraatu” (Al-Baqaraa: 257)

﴿ تِلْكَ عُقْبَى الَّذِينَ أَتَقَوَّا وِعْقَى الْكَافِرِينَ النَّارُ ﴾ ﴿٣٥﴾ الرعد: ٣٥

“Sun (jannanni) egeree (booddee) warra Rabbiin sodaatuuti. Egereen didootaa ibidda” (Ra’d: 35)

﴿كَلِمًا أَوْ قَدُوا نَارًا لِلْحَرْبِ أَطْفَاهَا﴾ (٦٤) المائدة: ٦٤

“Akkuma lolaaf ibidda qabsiisaniin Rabbiin isii dhaamsa.” (Al-Maa’ida: 64)

﴿وَالَّذِينَ كَفَرُوا يَتَمَنَّوْنَ وَيَأْكُلُونَ كَمَا تَأْكُلُ الْأَنْعَامُ وَالنَّارُ مَثْوًى لَّهُمْ﴾ (١٢) محمد: ١٢

“Warri didan ni bashannanu, akka beeylanni nyaattutti nyaatu. Ibiddi mana isaaniiti” (Muhammad: 12)

Amalli ibiddaa ifaan walitti hidhatti. Garuu haala balleessuu keessatti. Kanaaf ibiliis kan malaykaa irraa ture, ennaa fincilu sana haalli isaa kan balleessuu sun isa injifattee ajaja Rabbii isaa dide. Jinniin warri ibidda irraa uumaman nama ajajamaatu jira, didaa boonaatu jira.

Amalli ibiliis amala ibiddaa taanaan, ennaa yakkatti dabu sana mataa jabaatee Rabbiin irratti of-guddise. Ilma namaatti waanyuu/inaaffisuu fi rakkisuutti gara gale. Ilma namaa akka rakkisu akeekkachiise,

gara jal’inaa fi yakkaatti isa kenne, gara kallattii dhoqqee gadi buhaatti isa kenne. Rabbiin akkana jedhe:

﴿وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ قَالَ أَأَسْجُدُ لِمَنْ خَلَقْتَ طِينًا﴾ (٦١)

﴿قَالَ أَرَأَيْتَكَ هَذَا الَّذِي كَرَّمْتَ عَلَيَّ لَئِنْ أَخَّرْتَنِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ لِآخْتِنِكَ ذُرِّيَّتَهُ إِلَّا قَلِيلًا﴾ (٦٢)

﴿قَالَ أَذْهَبَ فَمَنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ فَإِنَّ جَهَنَّمَ جَزَاءُ مَنْ جَاءَ مُوفُواً﴾ (٦٣) ﴿وَأَسْتَفْزِرُ مِنْ أُسْتَطَعَتْ

مِنْهُمْ بِصَوْتِكَ وَأَجْلِبَ عَلَيْهِمْ بِخَيْلِكَ وَرَجِلِكَ وَشَارِكُهُمْ فِي الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ وَعَدَّهُمْ وَمَا

يَعُدُّهُمْ الشَّيْطَانُ إِلَّا غُرُورًا﴾ (٦٤) ﴿إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ وَكَفَى بِرَبِّكَ وَكِيلًا

﴿٦٥﴾ الإسراء: ٦١ - ٦٥

“Ennaa malaykaadhaan "Aadamiif sujiidaa/gadi jedhaa!" jennaan sujiidan (dubbadhu). Garuu ibliis "Nama atti dhoqqee irraa uumteefan sujuudaa?" jedhe.

"Mee naaf himi! Kana isa ati narra caalchifte kana yoo ati hanga guyyaa qiyaamaatti na tursiiste xiqqoo male hortee isaa nan balleessa" jedhe.

"Deemi! (atii fi) namni isaan irraa si hordofe ibiddi/ jahannamni galata keessan galata guutamaadhaa" jedhe.

...Gabroonni kiyya (gaggaariin) jara irratti moo'insi siif hin jiru. Rabbiin kee eegumsaaf gahaadha.” (Israa’: 61-65)

﴿ قَالَ رَبِّ بِمَا أَغْوَيْتَنِي لَأُزَيِّنَنَّ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَلَا أُوَدِّيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٣٩﴾ إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِينَ ﴿٤٠﴾ قَالَ هَذَا صِرَاطٌ عَلَيَّ مُسْتَقِيمٌ ﴿٤١﴾ إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ إِلَّا مَنْ أَتَبَعَكَ مِنَ الْفَاوِينَ ﴿٤٢﴾ وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمَوْعِدُهُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٤٣﴾ ﴾ الحجر: ٣٩ - ٤٣

“Rabbii koo! Waan na jallifteef dachii keessatti (waan badaan) babbareechaaf, hundaanan (bakkatti) jara jallisa” jedhe.

"Gabroota kee qulqulleefamtoota malee"

...Gabroota kiyya (gaggaarii) jara irratti taaytaan siif hin jiru. Jallattoota irraa warra si ordofe male.

Hundaafuu Jahannamni baallama isaaniiti.” (Al-Hijr: 39-43)

Nuurri (Ifti) immoo ibsi isaa hunduu kayriidha (gaariidha). Ibsa Rabbi keessaa isa tokko ta’uu agarra. Rabbiin akkana jedhe:

﴿ اللَّهُ نُورُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ ﴾ النور: ٣٥

“Rabbiin ibsaa samiiwwanii fi dachiiti” (*Al-Nuur*: 35)

Ibsa toltuu, haqaa fi qajeeltumaa ta’uu agarra. Rabbiin akkana jedhe:

﴿ وَجَعَلَ الْقَمَرَ فِيهِنَّ نُورًا وَجَعَلَ الشَّمْسَ سِرَاجًا ﴾ ﴿١٦﴾ نوح: ١٦

“*Ji’a keessatti nuur (ifa ergisaa) taasise, aduu immoo siraaj (ifa mataa isaa) kenneef*” (NuuH: 16)

﴿ كَلَّا لِيُنذِرَ فِي الْخَطْمَةِ ﴾ ﴿٤﴾ وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْخَطْمَةُ ﴿٥﴾ نَارُ اللَّهِ الْمُوقَدَةُ ﴿٦﴾ الهمزة: ٤ - ٦

“*Haa dhowwamu! Sichi haxamaa (caccabsituu) keessatti darbama! Haxamaa maalitti beekta? Ibibda Rabbii qabsiifamtuudha.*” (Al-Humazaa: 4-6)

﴿ كَلَّا إِنهَا لَطَى ﴾ ﴿١٥﴾ نَزَاعَةٌ لِلشَّوَى ﴿١٦﴾ المعارج: ١٥ - ١٦

“*Isiin lazaadha (hamtuudhaa) lakkii! Qaccee qubbeetii bubuqqisti.*” (Al-Ma’aarij: 15-16)

Ruuhiin (afuurri) immoo Rabbiin biraayyi, ajaja isaati, nuura (ifa) isaati. Cinaacha (gama) gaarummaa, guutinaa fi caalmaa ilma namaa bakka buuti, gara Rabbiitti hirkifanti. Rabbiin guddaa akkana jedhe:

﴿ تَمَسَّوْنَهُ وَنَفَخَ فِيهِ مِنْ رُوحِهِ ﴾ ﴿٩﴾ السجدة: ٩

“*Eeganaa isa sirreessee ruhii (afuura) isaa irraa isii keessatti afuufe*” (Assajadaa: 9)

﴿ فَإِذَا سَوَّيْتَهُ، وَنَفَخْتَ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعُوا لَهُ، سَاجِدِينَ ﴾ ﴿٢٩﴾ الحجر: ٢٩

“*Ennaan isa sirreessee afuura kiyyaa irraa isa keessatti afuufe isaaf sujuudaa!*” (Al-Hijir: 29)

﴿ وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا ﴾ ﴿٨٥﴾ الإسراء: ٨٥

“*Ruuhii irraa si gaafatuu Ruuhiin ajaja Rabbii irraayyi, beekumsa irraa xiqqoo malee hin kennamne jedhi.*” (Al-Israa’: 85)

﴿ قُلْ نَزَّلَهُ رُوحُ الْقُدُسِ مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ لِيُثَبِّتَ الَّذِينَ ءَامَنُوا وَهُدًى وَبُشْرَى

لِلْمُسْلِمِينَ ﴿١٠٢﴾ النحل: ١٠٢

“*Ruuhii qulqulluu (Jibriil) tu Rabbii kee irraa dhugaan buuse. Warra amanan raggaasisuuf, qajeelfamaa fi gammachuu muslimtootaatiif*” jedhi. (Annahl: 102)

﴿ فَأَرْسَلْ فِرْعَوْنَ فِي الْمَلَأَيْنِ حَشِيرِينَ ﴿٥٣﴾ الشعراء: ٥٣

“*Ruuh al-amiin (Jibriil amanamaatu) isaan buhe*” (Ashu’araa’: 193)

Wanti ifatti mula’atee jiru, nuti hawaa (argama) wantoota sadii irraa ijaaraman fuuldura jirra. Isaanis:

- *Nuura* (ifa)- ruhiilma namaa keessaa *nuura* irraayyi, gara Rabbii deebiti, isa irraa dhufti
- Ibibdaa fi
- Dhoqqeedha (orofa).
- *Nuurri* (ifti) Rabbiin irraayyi, madda qajeeltumaa fi faayidaa ilma namaati. Isa irraa lubbuun nama keessatti afuufamte.
- Ibiddi balaltuu fi balleessituudha. Isii irraa ibiliisii fi jinniin uumaman.
- Dhoqqeen ta’aa, sadarkaa fi bakki isaa gadi bu’aadha. Isa irraa ilmi namaa fi orgaanizimoonni dachii hundi uumaman.

Rabbiin uumaa, qajeelchaan (SW) samiiwwanii fi dachii ibsa, ibliisni shayxaanni ibidda balleessituu irraayyi, orgaanizimoonni jiruu *ruuhii* hin qabnedha. Isiin dhoqqee qiliwwisaa fi jijjiiramaa irraayyi. Ilma namaa qofatu ifti *ruuhii* fi jijjiiramni dhoqqee gadi buhaa isa keessatti wal-gaha.

Ilmi namaa ifaa fi dhoqqeedha: jiruu xumura hin qabne

Qo’annaa keenya kana keessatti wanti barbaachisaan, qaama ilma namaa fi orgaanizimoota dachii hunda kan biyyee irraa uumame, amala orgaanizimoota dhoqqee qofaa kan jiraachuuf gariin garii nyaachuun dirqama irratti tahudha.

Ennaa ilma namaa ilaallu, isa qofatu orgaanizimii (argama) addaa kan *ruhiin* keessatti afuufame ta’uu agarra. Kanaan ilmi namaa uumama addaa kan *ruuhiin* ifa irraa taatee fi qaamni dhoqqeen gadi aantuun isa keessatti wal-geessudha. Akkasuma orgaanizimii dachii hunda keessaa ilma namaa qofatu ifti *wahyiin* itti ergame. Kun immoo akka *wahyiin* (shari’aan) jiruu fi qajeeltuma isaa sirreessituufi. Kunis seera isa haala lubbu qabeeyyii jiruu fi lubbuu qofa qabaniin irraa adda.

Kana jechuun, qaama dhoqqee irraa tolfamee fi lubbu qabeeyyii jiruu *nafsiin*(lubbuun) adda baasu irraa dhufedha. Kanaaf *nafsiin* isii keessatti lubbu qabeeyyiin namaa wajjiin walitti yakutoomu (*nafsii* jedhamtee) moggaafamte.

Rabbiin akkana jedhe:

﴿ كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ ثُمَّ إِلَيْنَا تُرْجَعُونَ ﴾ العنكبوت: ٥٧

“*Nafsiin/Lubbuun hundu du’a ni dhandhamti*” (Al-Ankabuut: 57)

Garuu ilmi namaa ruuhii (afuura) qabaachuudhaan lubbu qabeeyyii biroo fi shayxaana irraa adda ta'a. rabbiin akkana jedhe:

﴿ فَإِذَا سَوَّيْتُهُ، وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعُوا لَهُ، سَاجِدِينَ ﴾ (الحجر: ٢٩)

“Ennaan isa sirreessee/tolchee ruuhii kiyya irraa isa keessatti afuufe isaaf sujuudaa!” (Al-Hijir: 29)

Lubbu qabeeyyiin jiruu keessatti akka namaati. Inni qaama dhoqqee irraa tolfame, kan lubbuu fi jireenya qabudha, hanga jiruun jiru ni jiraata. Jiruu fi afuura baafachuun immoo dhumuu hin oolu, qaamni du'uu fi dhumuun hin oolu. Garuu *ruuhii* fi beekumsa hin qabu, seera *gaabbii* ⁽⁵⁾ fi dhoqqee gadi aanaatu isa oggana. Kun immoo faallaa haala ilma namaa kan sharii'aan, ifaa fi *ruuhin* ooggantuuti. haala ilma namaa keessatti humni kan haqaati. Kanaaf Rabbiin lubbuu *hayawaanumma* (horummaa) ilma namaa keessa jirtuun akkana jedhe:

﴿ إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ ﴾ (يوسف: ٥٣)

“Nafsiin/Lubbuun hamtuutti ajajji” (Yuusuf: 53)

Rabbiin (SW) nama *ruuhii* fi dhoqqee qabuun akkana jedhe:

﴿ وَهَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ ﴾ (البلد: ١٠)

“Karaa lama isa qajeelchine” (Al-Balad: 10)

⁽⁵⁾seera *gaabbii* jechuu jechuun, jiruu seera haqaa hin qabne, kan jabaan laafaa nyaatee jiraatu, humni haqa injifatu, mataa ofii malee haqaafis ta'e kan biraatii yaaduun hin jirre jechuudha: ^(Hiikaa)

﴿ إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا ﴾ (٣) الإنسان: ٣

“Nuti karaa isa qajeelchine. Yookii galatoomsataa ta’a, yookii mormaa ta’a.” (Al-Insaan: 3)

﴿ وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَىٰ ۗ ﴿٤٠﴾ فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَىٰ ﴿٤١﴾ ﴾

النازعات: ٤٠ - ٤١

“*Namni dhaabbii isaa (fuuldura Rabbii dhaabbachuu) sodaatee lubbuu hawaa (fedhii lubbuu) irraa dhowwe jannanni mana isaati*” (Annaazi’aat: 40-41)

Lubbu qabeeyiin biraa jiruu keessatti namatti yakutooma, garuu *ruuhii* keessatti itti hin yakutoomu. Kanaaf ilmi namaa makaa ijaarsa, amala, kaayyoo fi seera guutummaan guutuutti lubbu qabeeyyii biro irraa adda ta’e qabaate. Waan garii walitti qabaatanillee.

Ennaa ilma namaa ilaalle gama tokkoon wahitti gahuu, keessoo isaa, ol-aantummaa (kabajaa) kan *ruuhii* fi *sharii’aa* ifaatti rarra’uu agarra. Gama biraatiin immoo qaama, dhimmi isaa kan addunyaa, *shahwaa* fi *awraa* (fedhii lubbuu fi qaama saalaa) kana amala dhoqqummaa, seera bosonaa kan horummaa qabaachuu agarra.

Nafsiin asitti nama mataa isaati. Waa lama irraa ijaaramti. Isaanis: *ruuhii* ifa irraa taatee fi *nafsii* (lubbuu) aura irraa taatedha. Jiruu fi qaama dhoqqee kan dhimmootaa fi fedhii lubbuu kan jiruu fi dhoqqee bakka bu’u jechuudha. Kanaaf Rabbiin akkana jedhe:

﴿ زَيْنَ لِلنَّاسِ حُبٌّ ﴾ (آل عمران: ١٤)

“Ilma namaatiif jaalalli fedhii lubbuu bareeffame” (Ala Imraan: 14)

Ilmi namaa *Ruuhii* qabu *nafii* amala harummaa qabdu sirreessuu qaba.

﴿ وَأَمَّا مَنْ حَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَىٰ ۗ ﴿٤٠﴾ فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَىٰ ۗ ﴿٤١﴾ ﴾

النازعات: ٤٠ - ٤١

“*Namni dhaabbii isaa (fuuldura Rabbii dhaabbachuu) sodaatee lubbuu hawaa (fedhii lubbuu) irraa dhowwe jannanni mana isaati*” (Annaazi’aat: 40-41)

Qabatama jiru keessatti, osoo jiruu ilma namaatii fi kaayyoo isaa gadi fageessinee ilaaltee qabsoo jidduu *ruuhii* fi qaamaatti agarra. Ruuhiin mul’ataa fi hawwii duudhaalee fi sonoowwan qabu qabdi. Qaamni immoo fedhii ajooftuu malee duudhaalee haqaa, wal-qixxummaa fi bareedinaa hin qabu. Rabbiin qabsoo kanaa fi kaayyoo isaa ilaalchisee Qur’aana isaa keessatti akkana jedhe:

﴿ الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيُبْلِغَكُمْ إِلَيْكُمُ أَحْسَنَ عَمَلًا وَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿٢﴾ ﴾ الملك: ٢

“*Eeyyuu keessantu hojiidhaan irra gaariidha jechuu isin qoratuuf kan du’aa fi jireenya uume. Inni akkaan jabaa, dhiisaadha.*” (Al-Mulk: 2)

﴿ إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ سَلَاسِلًا وَأَغْلَالًا ﴿٣﴾ ﴾

﴿ وَسَعِيرًا ﴿٤﴾ إِنَّ الْأَبْرَارَ يَشْرَبُونَ مِنْ كَأْسٍ كَانَ مِزَاجُهَا كَافُورًا ﴿٥﴾ ﴾ الإنسان: ٣ - ٥

“*Nuti karaa isa qajeelchine. Yookii galatoomsataa (ta’a) yookii immoo mormaa (ta’a).*”

Nut didootaaf shanshalata, hasbii/shuboo fi Sa'uur/ibid qopheessineerra!

- *Warri toltuu hojjatan kubbaayyaa makaan (dhugaatii isii) kaafuur (urgooftu) ta'e irraa dhugu.*” (Al-Insaan: 3-5)

﴿ فِي جَنَّتِ بِسَاءِ لُونٍ ﴿٤٠﴾ عَنِ الْمُجْرِمِينَ ﴿٤١﴾ مَا سَلَكَكُمْ فِي سَقَرٍ ﴿٤٢﴾ قَالُوا لَوْلَا أُرْنَاكَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ ﴿٤٣﴾ وَلَوْلَا

نُكَ نَطْعُمُ الْمَسْكِينِ ﴿٤٤﴾ وَكُنَّا نَحْوُكُمْ مَعَ الْخَائِضِينَ ﴿٤٥﴾ وَكُنَّا نَكْذِبُ بِيَوْمِ الدِّينِ ﴿٤٦﴾ حَتَّىٰ آتَانَا الْيَقِينَ ﴿٤٧﴾

﴿ المدثر: ٤٠ - ٤٧ ﴾

“(Jarri) Wal-gaafataa jannata keessa (jiraatu).

Jal’attoota irraa (wal-gaafatu). “Saqaar keessa maaltu isin naqe”? (jedhuun). (jarris akkana) jedhan: “Warra salaatu irraa

hin turre, Iyyeeyyiis kan nyaachisnu hin taarre,

Warra badii daaku (keessa sesseenu) wajjiin kan daaknu turre, Guyyaa galataas kan sobsiisnu turre. Hanga dhugaan/duuti nutti dhuftutti!” (Al-Muddassir: 40-47)

﴿ يَأْتِيهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا إِنَّمَا الْحَقُّرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَمُ رِجْسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ

تُفْلِحُونَ ﴿٩٠﴾ إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصُدَّكُمْ عَنْ ذِكْرِ

اللَّهِ وَعَنِ الصَّلَاةِ فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ ﴿٩١﴾ ﴿ المائدة: ٩٠ - ٩١ ﴾

“Yaa warra amantan! Dhugaatiin halkoolii, qumaarii, taabonni (wanti Rabbii gaditti gabbaramuu) fi milkii ilaalachuun xuriidha/najasa. Hojii sheyxaana irraayyii Akka milkooftanuuf isa irraa fagaadhaa!

Wanti shexaanni fedhu halkoolii fi qumaaraan diinummaa fi jibbaa jidduu keessan buusuu, Rabbiin yaadachuu (zikrii) fi

salaata irraa isin deebisuudha. Egaa sila isin hin dhowwamtanuu/of hin qabdanuu?” (Al-Maa’idaa: 90-91)

﴿ وَالَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ ﴿٢٩﴾ إِلَّا عَلَىٰ أَرْوَاحِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ ﴿٣٠﴾ فَمَنْ أَبْغَىٰ

وَرَاءَ ذَلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْعَادُونَ ﴿٣١﴾ وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمْتِنِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رِعُونَ ﴿٣٢﴾ وَالَّذِينَ هُمْ بِشَهَادَاتِهِمْ قَائِمُونَ ﴿٣٣﴾

وَالَّذِينَ هُمْ عَلَىٰ صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ ﴿٣٤﴾ أُولَٰئِكَ فِي جَنَّاتٍ مُّكْرَمُونَ ﴿٣٥﴾ المعارج: ٢٩- ٣٥

“Warra qaawwa (qaama saalaa) jaraa tikfattoota.

Dubartoota jaraa yookaan waan harki jaraa handhuurfatte male.

Jarri zigaalamtoota/komatamtoota miti.

Namni sanaan ala barbaade, jarrisun jarumatu daangaa (eeyyamamaa) dabartoota. Warra amaanaa fi baallama jaraa eegdota. Warra ragaalee jaraa dhaabdota (warra haqaan raganu).

Warra salaata jaraa irratti eeggatanu. Jarri jannatoota keessatti kabajamtoota.” (Al-Ma’aarij: 29-35)

﴿ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا لَا تُلْهِكُمْ أَمْوَالُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ

فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٩﴾ ﴿المنافقون: ٩﴾

“Yaa warra amantan horiiwwan keessan, ilmaan keessanis zikrii/yaadannoo Rabbii irraa isin hin heewasin/hin shaagalin! Namni kana hojjate warri sun isaanumatu onгаа’ota.” (Al-Munaafiqun: 9)

﴿ أَعْلَمُوا أَنَّمَا الْحَيَوةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَهُوَ وَرِثَةٌ وَتَفَاخُرٌ بَيْنَكُمْ وَتَكَاثُرٌ فِي الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ كَمَثَلِ

غَيْثٍ آعَجَبَ الْكُفَّارَ نَبَاتُهُ، ثُمَّ يَهِيحُ فَتَرَاهُ مَصْفَرًّا ثُمَّ يَكُونُ حُطَمًا وَفِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَمَغْفِرَةٌ

مِّنَ اللَّهِ وَرِضْوَانٌ وَمَا الْحَيَوةُ الدُّنْيَا إِلَّا لِمَتَاعِ الْعُرُورِ ﴿١٠﴾ سَابِقُوا إِلَىٰ مَغْفِرَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا

كَعْرَضِ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ أُعِدَّتْ لِلَّذِينَ ءَامَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَن يَشَاءُ وَاللَّهُ

ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ ﴿٢١﴾ الحديد: ٢٠ - ٢١

“Jiruun addunyaa taphaa fi waan nama heewasu, jidduu keessanitti horiiwwanii fi ilmaaniin walitti dhaaddachuudha. Akka fakkii rooba biqilaan isaa qote bultoota gammachiisee eeganaa goggogee daalachaa’uu isaa agartee, eeganaa caccabaa ta’eeti. Aakiraatti/boru immoo adabbii jabaa (warra dideef), dhiifama Rabbiin irraa ta’eefi jaalalatu (warra amananiif) jira. Jiruun addunyaa meeshaa daguu malee hin taanee beekaa!

Gara dhiifama Rabbii keessan irraa tahee fi jannata bal’inni isii akka bal’ina samii fi dachii taateetti daddafaa (wal-dorgomaa). Kan warra Rabbii fi ergamoota isaatti amananiif qopheeffamte. Sun arjummaa Rabbiitii abbaa fedheef isa kenna. Rabbiin abbaa tola guddaati.” (Al-Hadiid: 20-21)

﴿ زَيْنَ لِلنَّاسِ حُبِّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ

وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالْأَنْعَامِ وَالْحَرْثِ ذَلِكَ مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْبُ الْمَنَاقِبِ

﴿١٤﴾ ﴿ قُلْ أُوْنِبْتُكُمْ بِخَيْرٍ مِّنْ ذَلِكُمْ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ

خَالِدِينَ فِيهَا وَأَزْوَاجٌ مُّطَهَّرَةٌ وَرِضْوَانٌ مِّنَ اللَّهِ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ ﴿١٥﴾ آل

عمران: ١٤ - ١٥

“Jaalalli fedhii lubbuu, dubartootaa, ilmaanii, horiiwwanii, ziqayaa fi meetaa (warqii fi birrii) irraa (walitti qabamte), faradoo barsiifamtu/leenjifamutu, Beeyladoo (gala, saawwanii

fi busaa’ee) fi qonnaa irraa namaaf miidhagfame. Garuu kun qananii jiruu adunyaati. Rabbiin isa biratti deebii gaariitu jira.

“*Kan sanaa caalu mee isiniif himuu?*” jedhi. Warra Rabbiin sodaatanuuf Rabbii isaanii biratti jannata jala isii laggeen yaa’utu jira. Isii keessatti hafan. (ammis) dubartota qulqulluu fi jaalala Rabbiin irraa ta’etu isaaniif jira. Rabbiin gabroota argaa bekaadha.” (Aala Imraan: 14-15)

﴿ مِنْ أَجْلِ ذَلِكَ كَتَبْنَا عَلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنَّهُ مَن قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا وَمَنْ أَحْيَاهَا فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا وَلَقَدْ جَاءَتْهُمْ رُسُلُنَا بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ إِنَّ كَثِيرًا مِّنْهُمْ بَعَدَ ذَلِكَ فِي الْأَرْضِ لَمُسْرِفُونَ ﴿٣٢﴾
 المائدة: ٣٢

“*Namni lubbuu tokko osoo isiin lubbuu tokko hin ajjeesin yookaan dachii keessatti badii hin hojjatin ajjeese akka waan nama (hunda) bakkatti ajjeeseeti; namni isii jiraachise (Rabbin sodaaf ajjesuu dhiise ykn sababa ta’ee du’a jalaa baase) akka nama (hunda) bakkatti jiraachiseeti*” (Al-Maa’ida: 32)

﴿ وَالَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَا يَزْنُونَ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ يَلْقَ أَثَامًا ﴿٦٨﴾ الفرقان: ٦٨

“*Warra Rabbii wajjiin gabbaramaa biraa hin waammanne, lubbuu isii Rabbiin (ajjesuu) dhowwaa godhe haqaan male hin ajjeesne, kan gumna/sagaggaalummaa hin goone.*” (Al-Furqaan: 68)

﴿ كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِينَةٌ ﴿٣٨﴾ إِلَّا أَصْحَابَ الْيَمِينِ ﴿٣٩﴾ فِي جَنَّاتٍ يَسَاءَلُونَ ﴿٤٠﴾ عَنِ الْمُجْرِمِينَ ﴿٤١﴾ مَا سَلَكَكُمْ فِي سَقَرٍ ﴿٤٢﴾ فَأَلَا تَرَوْنَ نَارًا تَلَظَّى ﴿٤٣﴾ وَلَوْ أَنَّكَ تُنظِمُ الْمَسْكِينِ ﴿٤٤﴾ وَكُنَّا نَحْوُكُمْ مَعَ الْخَائِضِينَ ﴿٤٥﴾ وَكُنَّا تُكَذِّبُ بَيِّنَاتٍ بِالَّذِينَ ﴿٤٦﴾ حَتَّى أَتَيْنَا الْيَقِينَ ﴿٤٧﴾ ﴾ المدثر: ٣٨ - ٤٧

“Lubbuun hundi waan carraaqatteen qabamtuudha.

Warra mirgaa male. (jarri) Wal-gaafataa jannata keessa (jiraatu). Jal’attoota irraa (wal-gaafatu). “Saqa keessa maaltu isin naqe”? (jedhuun). (jarris akkana) jedhan: “Warra salaatu irraa hin turre Iyyeeyyiis kan nyaachisnu hin turre, Warra badii daaku (keessa sesseenu) wajjiin kan daaknu turre, Guyyaa galataas kan sobsiisnu turre., Hanga dhugaan (duuti) duuti nutti dhuftutti!” (Al-Muddassir: 38-47)

﴿ أَرَأَيْتَ الَّذِي يُكَذِّبُ بِالذِّمَنِ ﴿١﴾ فَذَلِكَ الَّذِي يَدْعُ الْيَتِيمَ ﴿٢﴾ وَلَا يُحِصُّ عَلَىٰ طَعَامِ الْمَسْكِينِ ﴿٣﴾ فَوَيْلٌ لِلْمُصَلِّينَ ﴿٤﴾ الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ ﴿٥﴾ الَّذِينَ هُمْ يُرَاءُونَ ﴿٦﴾ وَيَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ ﴿٧﴾ ﴾ الماعون: ١ - ٧

“Isa (guyyaa) galata sobsiisu naaf himi. Sun kan abban-qabnee (yatiima) deebisudha. Kan iyyeessa nyaachisuu irratti hin kaasne. Salaattotaaf boolli ibiddaa ykn badiin ragga’e. (Jarri sun) warra salaata isaanii irraa taati’aa’a/ceem’an. Warra agarsiifatan. Wantoota xixiqqoo dhowwatan.” (Al-Maa’uun: 1-7)

﴿ مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا نُوَفِّ إِلَيْهِمْ أَعْمَالَهُمْ فِيهَا وَهُمْ فِيهَا لَا يَبْخُسُونَ ﴿١٥﴾ أُولَئِكَ

الَّذِينَ لَيْسَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ إِلَّا النَّكَارُ وَحَبِطَ مَا صَنَعُوا فِيهَا وَبِطُلَّ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٦﴾

﴿هود: ١٥ - ١٦﴾

“*Nama jiruu addunyaa fi miidhagina isii kan fedhu tahe (Galata) hojii isaanii (jaraa) isiidhuma keessatti jaraaf guunna. Jarri isii keessatti hin hir'ifamanu.*

“*Jarri warra boru ibidda malee jaraaf hin jirre, wanti jarri isii keessatti hojjatan badedha. Wanti jarri hojjatanu badaadha*” (Huum: 15-16)

﴿ مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِ ۖ وَمَنْ أَسَاءَ فَعَلَيْهَا ۖ وَمَا رَبُّكَ بِظَلَّامٍ لِّلْعَبِيدِ ﴿٤٦﴾ فَصَلَّتْ: ٤٦

“*Namni gaarii hojjate lubbuu isaatiifi; namni hamtuu hojjates (badiin sun) isiidhuma irra jira. Rabbiin kee gabroota miidhaa hin taane.*” (Fussilat: 46)

﴿ وَمَنْ تَزَكَّىٰ فَإِنَّمَا يَتَزَكَّىٰ لِنَفْسِهِ ۗ وَإِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ ﴿١٨﴾ فَاطِر: ١٨

“*Namni qulqullaa’e kan inni qulqullaa’e matuma isaatiifi. Deebiin garuma Rabbiiti*” (Faaxir:18)

﴿ وَمَا أُبْرِيٓ نَفْسِيٓ ۚ إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِٓ ۗ إِلَّا مَا رَحِمَ رَبِّيٓ ۚ إِنَّ رَبِّيٓ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٥٣﴾

يوسف: ٥٣

“*Lubbuu kiyya hin qulqulleessu. Lubbuun hamtuutti ajajji.*” (Yuusuf:53)

Akkasitti shari’aan jiruun addunyaa wal’aansoo jidduu waa lama jidduutti adeemsifamu ta’uu ibsa. Gama tokkoon ruuhii, sonaawwanii fi duudhaalee ennaa ta’u; gama biraatiin immoo faayidaa addunyaa fi fedhii lubbuu jidduutti adeemsifama.

Kallattiin lameenuu ilma namaa keessatti wal-gaha. Wal-gahiin kun yookii ol-tahiinsa (guddina), qulqullinaa fi jannata keessatti hafuudhaan; yookaan immoo xiqqeenya, miidhaa, badii, gadi bu’iinsa, adabbii fi hongoo dhuma hin qabneen xumurama.

Rabbiin akkana jedha:

﴿ إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ ﴿١٣﴾ وَإِنَّ الْفُجَّارَ لَفِي جَحِيمٍ ﴿١٤﴾ ﴾ الانفطار: ١٣ - ١٤

“Warri qulqulluuwwan qananii (jannata) keessa. Jallattoonni *jahiim* (ibidda) keessa (jiraatu).” (Al-Infixaar: 13-14)

﴿ يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ﴿٢٧﴾ ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً ﴿٢٨﴾ فَادْخُلِي فِي عِبَادِي ﴿٢٩﴾ وَأَدْخُلِي جَنَّتِي ﴿٣٠﴾ ﴾

﴿ الفجر: ٢٧ - ٣٠ ﴾

“*Yaa lubbuttii raggaatuunnana! Gara Rabbii keettii jaallataa, jaal’atamaa deebi’i*” (jedhamaan). *Gabricha kiyya keessa seeni, Jannata kiyya seeni!*” (Al-Fajr: 27-30)

Wal-aansoo jidduu *ruuhii* ol’aantuu fi jidduu dhoqqee, gadi butuu fi fedhii lubuu jidduutti geggeeffamu kana keessatti xiinxalaan hiikaa fi gahee jiruu ni arga. Akkasuma rakkoo gadi bu’iinsi dhoqqeen fidde, miidhaa, wal-nyaachuu fi roorroo inni bakka bu’u, waan sana hordofee dhufu ni arga. Kunis seera gaabbii dhoqqee sana, diinummaa fi gadi aantuu sana. Seera kana keessatti abbaa humnaatu abbaa haqaa injifata. Kunis jiruu bineensotaa fi nama jal’ataa keessatti argama.

Mul’ata argama faayidaa irratti hundaa’ee, amala argama gadi aanaa, wal’aansoo ilma namaa keessatti jidduu *ruuhii* iftuu fi bineensummaa dhoqqeetti ta’u kan bakka bu’u keessaa tokko ta’ee argama. Jal’inni gara dachiitti dabuutti nama geessa,

faallaa sanaa fedhiin *Ruuhii* fi *sahri'aan* immoo ilma namaa kortoo haqaatti ol-baasti.

Maaddiyyaan (faayidaan) mataan isaa amala argama isii gadi buhiinsaa sana keessatti kallattii gariidhaan hiikkaa qulqullina Islaamaa kan *maaddiyaa* fi *ma'nawiyyaa* (mul'ataa fi dhokataa) kenna. Wantoonni Islaamummaa keessatti itti akeekaame kun, waan jireenya nama dhuunfaa keessatti barbaachisu, shaakalaa fi gabbartii isaa kan akka: qulqullinaa, waduu (wiissannaa), dhiqannaa, *nazaafaa* (qulqulleeffannaa), qaama ofii dhokfachuu, miidhaginaa, *zikrii* (Rabbiin yaadachuu), yeroo nyaataa maqaa Rabbi dubbachuu, yeroo gorraasuu maqaa Rabbi dhahuu, Rabbiin guddisuu, waan ilma namaatiif dhimmi itti hin jirre sookuu (al'ooluu) yookii ajjeesuu dhiisuu, bineeldota eeguu fi garaa laafufii, nageenya qilleensaa eeguun dirqama ta'uu faadha.

Kana bira darbee, bineensota alaa warra ajjeesanii nyaatan nyaachuu nama irratti dhowwamaa, yookii jibbamaa godhe. Sababni isaa akka naaf mul'atetti, akka amalli bineensummaa kan humnaan kan biraa nyaachuu sun ilma namaatti hin dabarreefi. Tarii ilmi namaa bineensota kan biraa nyaattee jiraattu kana nyaachuun amala ilmaa namaa irratti dhiibbaa fida. Tarii iccitii jecha kanaa ta'uu hin oolu: "*Waan nyaattu naaf himi waan ati taaten siif himaa*" ⁽⁶⁾kun immoo

⁽⁶⁾ Gama afaan Arabiyyaatiin wanti warri waa'ee Afaan Arabaa qu'atan gadi fageenyaan ilaaluu qaban, maqaawwan uumama namaatiin walitti hidhata qaban, kanneen qaccee (xumura) irratti ibsa qaban bifa wal-fakkaatuun

xumuramu. Alifii fi nuuniin (‘aa’ fi ‘n’ dhaan) xumuramu. Akka armaan gadiitti ilaali:

- Rabbiin uumaan.....Al-Rahmaan
- Ibliis hamaan Al-Shayxaan
- Warri dhokataanJaan
- Lubbu qabeeyyiin gadi bu’aan..... Al-Hayawaan
- Ilmi Adam dagataa fi taphataanInsaan
Jedhamu.

wanti asitti hubannu, malaykaan warri akka meeshaa ajaja Rabbii galmaan gahuutti tajaajiluu malee kallattii yookii al-kallattiin hojiitti hin hirmaatin akka ilaalatti maqaan jaraa alifii fi nuuniin hin xumuramu. Qur’aana kabajamaatti deebinee waa’ee Rabbii fi ibsa isaa kan gara laafinaa ilaalchisee waan dubbatame ilaaluu ni dandeenya. “MaqaaRabbii tola oolaa gara laafaa (mararfataa)”, “Gabbaramaan keessan gabbaramaa tokko. Gabbaramaan isa malee hin jiru. Inni tola oolaa mararfataadha” (Al-Baqaraa: 163) “ ‘Allah yookii Rahmaaniin waammadhaa. Kanuma feetaniin waammattanuu maqaawwan gaggaariin isaafi’ jedhi.” (Al-Israa’: 110). Kun shayxanaa fi hortee isaa, jinnii, *hayawaana* (horii) fi ilma namaa irratti mirkana’a.

Qur’aanni kabajamaan keeyyatoota hedduu keessatti orgaanizimoota kana ibsaan dubbata. *Hayawaana* ilaalchisee Rabbiin akkana jedhe: “Ennaa Qur’aana qaraatu shayxaana abaaramaa/darbamaa irra Rabbitti maganfadhu” (Annahl:98), “Nama tarkaanfii shayxanaa hordofe inni sagaggaalummaa (zinaa) fi waan jibbamaatti ajaja” (Annuur: 21), “Shayxanni diinaa diina isa godhaa!” (Faaxir: 6), “Wanti lafa irra jiraatu hundi, barrisaan (simbirri) qoochoo/kooluu isaatiin barrisu hundi ummata akka keessaniiti” (Al-An’aam:38), “Isaan akka beeyladaati, inumaa isaantu irra jal’aadha, isaan dagattoota” (Al-A’raaf: 179),

“Beeylada isiniif uume. Isii keessa uffataa fi faa’idaawwan (birootu) isiniif jira. Isii irraa nyaattu.” (Annahl:5), “Namaa, waan lafa irra deemuu fi beylada irraas akkasuma bifti isaa walddhabaadha.” (Faaxir: 28)

Wanti asitti mul’atu, jechi *hayawaan* jedhu gadi bu’iinsa (gad-aantummaa) ibsuudhaaf Qur’aana keessatti hin dubbatamne. Kan dubbatame gosoota isii kan faaydaa qabdu kan akka: bahiimatul An’aam (beeylada manaa: gaala, sa’aa fi busaa’ee), qurxummii bishaanii; yookii ibsa isii barbaachistuu kan akka lafa irra deemuu fi hawaa keessa bararuu qofa.

miidhaa warra foon soratu, soorachuu irraa namatti dhufu kan qo'annaan ibsu jiraachuu wajjiini.

**Qabeenya (faayidaa) irratti hundaa'uun seera *bosanaa*
(⁷), roorrisuu fi wal-miidhuuti.**

Ka'umsaa fi hubannoon kun filoosoofiin hawaasummaa Daarwiin badaa ta'uutti akeeka. Falsafaan kun kan isii keessa falaasamni *maaddiyyaan* (kan faayidaa ykn qabeenya irratti hundaa'e) dabduun jirtu, kan tilmaama bilchina hin qabne irratti hundoofedha. Innis yaada uumamni akka tasaa (carraadhaan) argame jedhudha.

Akka falaasama kanaatti ilmi namaa lubbu qabeeyyii (dhoqqee) akkasumatti uumamee guddate malee homaa miti. Kana jechuun dhoqqeetu akkasumaan uumamee guddate, lubbu qabeeyyiin biroos carraadhaan guddatan jechuudha.

Rabbiin ennaa ilma namaatii fi ibsa daguu isa keessa jiru ibsu akkana jedhe: “Shayxanni isaan irratti moo'ee yaadannoo Rabbii isaan dagachiise” (Al-Mujaadilaa: 19), “Duraan gara Adamitti dhaamsa dabarsinee turree ni dagate. Murannoo isaaf hin agarre” (Xaahaa: 115), “Nama toltuutti ajajjanii lubbuu keessan dagattuu!” (Al-Baqaraa:44), “Rabbii keenya yoo daganne, yookii dogoggorre nu hin qabin” (Al-Baqaraa:286). Rabbiin immoo (SW) daguu irraa qulqulluudha. “Rabbiin kee dagataa miti” (Maryam: 64)

(⁷)seera *bosanaa* jechuu jechuun, jiruu seera haqaa hin qabne, kan jabaan laafaa nyaatee jiraatu, humni haqa injifatu, mataa ofii malee haqaafis ta'e kan biraatii yaaduun hin jirre jechuudha: ^(Hiikaa)

Akka falaasama kanaatti iccitiin uumaa Rabbii kana keessa jiruuf bakka hin argitu. Akkasuma ilmi namaa *ruuhii* isiidhaan uumama dachii irra jiraatan biraa irraa adda bahee qabaachuunis bakka hin qabu. Uumaa namaa keessatti toltuun kaayyoo ta'uun, sochiin jiruu ilma namaa, hiikaan jiru ilma namaa *ruuhii* fi dhoqqeen wal-gahuudha, wanti kana bakka bu'u -qabsoo *ruuhii* fi faayidaa jidduutti ta'u-, gaarii fi hamaa jidduutti, haqaa fi dhara jidduutti, ifaa fi dukkana jidduutti taasifamus bakka hin qabu. ⁽⁸⁾

-
- (1) ⁽⁸⁾ Falaasafaan hawaasummaa Darwiin kan carraadhaan waa argame jettu badaa ta'uun uumaan namaa suuta suutaan hin guunne jechuu miti. Yoo Rabbiin kana kan fedhe ta'e. inumaa Qur'aana kabajamaa keessa waan suuta suutaan guddachuu kana irratti akeekutu jira. Rabbiin akkana jedhe: "Kan waan hunda uumaa isaa tolche. Uumaa namaa orofa/dhoqqee irraa eegale. Eeganaa hortee isaa sanyii dhiiraa filatamtuu(*sperm*) bishaan laafaa irraa taasise. Eeganaa isa diriirsee/wal-qixxeessee ruuhii isaa irraa isa keessatti afuufe, dhageettii, argaa fi onnee isiniif taasise. Galatoomsannaan keessan xiqqoodha." (Assajadaa:7-9).
- (2) Akka ibsa keeyyata kanaatti. Akkasuma akka qorannoon saayinsii itti akeektutti Rabbiin uumaa namaa sadakaa sadii irratti uume. Isaanis: isii keessaa lama sadarkaa lubbu qabeenyummaa (horummaati). Kana jechuun lubbuu qabaa *ruuhii* hin qabu jechuudha. Sadarkaa uumama isaa duraa, eeganaa sadarkaa ol-guddachuu kan lubbu qabeenyummaa fi wal-hormaata, eeganaa sadarkaan sadaffaa fi xumuraa kan Rabbiin isii irratti abbaa keenya Aadam uumee nama guutuu fi diriiraa godhe, ruuhii isa keessatti afuufe. Akka ilaalcha keenyaatti dhimmi kun yaada Daarwiin kan hin bilchaatin sanaan hariiroo wahii hin qabu. Rabbiin akkana jedhe: "Ajajni isaa eennaafedhe tahi jennaan tahuudha. Inni mootummaan waa hundaa harka isaa jirtu qulqullaa'e. Garuma isaa deebifamtu." (Yaasin: 82-83). Kana jechuun fedhiin Rabbii akka inni

Xiinxalli ummata dhihaa ammayyaa falaasama hawaasummaa Daarwiin irratti hundaa’a. kunis erga ilaalcha Kiristaanummaan jijjiiramtuu taatee gara namaa, jiruu fi argamaa ilaaltu keessatti erga jijjiiramee (wallaalamee) booda. Falaasamni isaa falaasama faayidaa fi humna gabbaruu, injifannoo, dirquu fi nyaachuu (bal’eessuu) bakka buutu taate. Kana keessa immoo ilma namaa keessatti kallattii *Ruuhii* dagachuu, kallattii haqaa, wal-qixxummaa, ifaa, fi itti gaafatama namummaa irra darbuutu keessa jira. Kun immoo ilma namaa gara amala horummaa, dhoqqee, gadi buutuu, kan seerri *bosonaa* fi ajjeesanii nyaachuu bakka buutu ibsiti.

Seera kana keessatti haqni injifannoodhaafi (kan humna qabuufi), kan irra jabaatu jiraata. Xiinxalli kun xiinxala warra dhihaa fi nama jaratti hidhatee faana isaanii deeme keessa gadi seenedha.

fedhetti taatti, dirqama galma geessi jechuudha. Kun ilmi namaa akkuma lubbu qabeeyyi biro mitii orgaanizimii ruuhii qabaachuudhaan adda ta’udha. Ruhiin kun immoo sammuu fi beekumsa Rabbiin irratti ilma namaa uumeen gara ifa haqaatii fi seera *bosonaa* (ofittummaa) fi roorroo wajjin qabsoo godhuutti isa dhiibdi. Akka Rabbiin itti ilma namaa uume ilaalchisee wanti qo’annaan saayinsii mirkaneessu waan fedheyuu ta’us, isiin mu’umintoota biratti fudhatamtuudha. Kun ajaja Rabbii fi fedhii isaa ibsa waan ta’eefi. Deemee deemee wanti Muslima irra jiru, beekumsa wahyii Rabbiin biraa buhee wajjin wal-hin faallessine barbaaduudha. Rabbiin akkana jedhe: “Hanga inni dhugaa tahuun jaraaf ifa tahutti sichi aayatoota keenya moggaa moggatti jara agarsiisna.” (Fussilat: 53)”, “Dachii keessa deemaatii akka inni uumaa eegale ilaalaa jedhi” (Al-Ankabuut: 20)

Dhugaa dubbachuudhaaf, namummaan, waliif-garaa laafuun, wal-gargaaruu fi ol-aantummaan namummaa bifa adda addaatiin siyaasaa fi hubannoo ummata sana keessaa badee jira. Isaan kun adeemsa nama wajjiin jiraachuu keessatti suuraa impeeriyaalizimii fi biyyummaa qabatani baka amala gaggaarii armaan olitti dubbannee kana *ruhii* horummaa fi goggooginaa buusan.

Kanaa wajjiin loogummaan, roorroo fi koloneeffannaan gosti badaa, kan isii irraa saboonni addunyaa hedduun gosoota miidhaa fi acuuccaa irraa dhandhamtetu jira. Kan xiinxalaa fi falaasama kan hiiku immoo sabummaan xiinxala siyaasaa Awrooppaa ammayyaa keessatti mul'achuudha. Onnee goggogiinsii fi loogummaan haala garii keessatti akka bineensaatti nama balleessuutti jara geesse.

Akka fakkeenyaatti kan biyyoota akka: Afirkaa, Awustiraaliyaa fi biyyoota baha fagoo keessatti argame faadha. Akkasuma kan har'a Yahuudaan dhihaa dachii Falasxiin irratti hojjataa jirtu.

Seerri bosonaa seera dhoqqee, ajjeechaa, miidhaa, loogummaa fi roorrooti. Seerri *Nuuraa* (ifaa) immoo, kan amantiin Islaamaa fi amantiileen samii kanniin biroo kan hin dabsamin ittiin dhufte sun seera haqaa, wal-qixxummaa, itti gaafatamummaa, obbolummaa, waliif garaa laafuu fi wal-gargaaruuti. Akkasuma isiin seera soda Rabbii, lubbuu tiksuu, amaanaa bakkaan gahuu, miidhaa sirreessuu, qisaasuu fi badii dhowwuuti.

Seera kana keessatti humni kan haqaati. Kun immoo faallaa seera bosonaa isii haqa humnaaf kennituuti. Seera bosonaa keessatti hariiroo sabaa ilaalchisee haqaa fi wal-qixxummaan hin jiru. Garuu haqni tartiiba qabsiifamti. Yookii immoo yoo sirreessine - faayidaa biyyoolessaafi dirqamoota siyaasaa yaada jedhu jala seenuudhaan- carraaqqiiwwan bu'uura injifannoo fi furmaata qabsoo siyaasaa irratti hundooftee qoodamti.

Kunis kan harka koloneeffattoota irratti saboota hedduu mudatedha. Keessattuu Afrikaa fi Amerkaa keessatti. Kan ammayyuu saba Falasxiin irratti harka yahuudotaatiin raawwatamaa jiru. Lafa isaanii mulqaman, yeroo walakkaa jaarraa caalu keessatti sabni isaanii baay'een ajjeefaman, ari'aman, biyyii fi lafti isaanii irra guddaan isaan irraa mulqame! Kun immoo gargaarsa koloneeffattoota dhihaa fi meeshaalee isaaniitiini.

Sobaa fi gowwoomsa isaanii kana hundaa wajjiin seera bosonaa warra dhihaa, kan faayidaa irratti hundoofte, dhoqqoftuu fi hubannoo isaanii kan miidhaa fi roorroo irratti hundoofte keessatti mul'ataa jira. Seerri isaanii kun kan safartuu lama yookii Sanaa oliin safartu (kan ofii guuttatanii kan namaa hir'isu), kan dhala namaa irratti miidhaa, badii fi lola fidaa turte, ammas fidaa jirtu, meeshaa lolaa kan akka walii galaatti nama bal'eessitu kan jarri dagaagse irraa maalummaan jaraa mul'ate.

Kun immoo faallaa waan duudhaan seera Islaamaa, hubannoon isii, bu'uurri isii kana isiidhaan ergaan samii

dhufteti. Ergaan samii haqummaa, gara laafinaa fi wal-gargaaruu irratti hundoofte.

Xiinxala kana irraa barnoonni fudhatamu, ilmi namaa olaantumma *ruuhii* fi keessootu (waan keessaa isaatii isatti dhagahamu) isa keessatti wal-gaha. Akkasuma gadi bu'iinsa fedhii saalaa, fedhii lubbuu fi dhoqqeetu isa keessatti wal-gaha. Haqni kan gara haqaa fi haqummaatti isa dhiibu ennaa ta'u; horummaan isaa dhoqqeen immoo gara fedhii lubbuu, miidhaa fi roorrootti isa oofti.

Kun lameenuu saara mataa isaanii qabu. Seerri *Ruuhii* fi ifa Rabbii humna haqaaf kenniti, toltuu fi haqummaatti kakasti. Seerri dhoqqee, horummaan gaabbii fi roorroon isii immoo haqa humnaaf kenniti. Namni seera warra bosonaa dhoqqooftuu fi faayidaa bu'uura godhatte keessatti injifannoo, roorroo fi miidhaa irratti uumamaa ta'a.

**Haqxi humnaafi: seera warra dhihaa kan faayidaa,
loogii fi kolonii bu'uura godhate.**

Kanaaf warri dhihaa ennaa amantii/seera ifaa irraa gara galanii maqaa isii xureessan, isii morman, yaada isaanii irraa ka'uudhaan dachee tana irratti mana jal'inaa gadi dhaaban isaan argina. Kunis karaa jal'inaa akka goran isaan taasise. Sanaan kallattii *Ruuhii* (afuuraa), duudhaa fi kaayyoo isii morman. Horummaa dhoqqee gadi buutuu offatan, dukkana wallaalummaatti deebi'an, seerri isaanii seera bosonaa kan horummaa, kan haqa humnaaf kennitu sana ta'e.

Duudhaalee horummaa irraa ka'uudhaan, hawaasa isaanii keessatti amalli gaariin ni diigamte. Waan afuura, haambaa seera ifaa, aadaawwanii fi duudhaalee Kiristaanummaa irraa hafee fi waan hawaasa muslimootaa irratti baratanii qarooma Islaamaa irraa argatan malee haalli gaariin isaan bira hin jiru. Humni, loogii fi badiin (sagaggaalummaan) ni tamsate, sanaan ijaarsi maatii hedduun ni diigame. Sana booda dhaabbata oomishaa, gara laafinaa fi marartootti hin deebine. Arraba baasuu fi fedhii saalaatti qanani'uu taate. Wanti kana hordofee dhufe abbootii irratti ba'aa ta'e, isii irraa baqatu. Kanaan haqxi hadiyyoomte, rakkoo imannaan haadhowaanii fi hong'a'inni ijoollee isii keessatti jabaatte. Damee biyyootaa keessatti immoo haqa ummata biraa wajjiin hojjachuu keessatti haqaa fi wal-qixxummaaf bakka hin kennine. Ilaalchi isaanii humnaaf godhani. Humni immoo dogoggora badaa fi gowwoomsaa fokkisaa fida. Qabatamni jiru, humna haqaatiin osoo hin ta'in haqa humnaatiin, maqaa siyaasaa fi furmaataa jiddu galaa, faayidaa ummataa kan humni murteessu irratti hundaa'anii adeemu.

Walmiidhuun isaan biratti, siyaasaa fi ogummaa jedhama. Gadi bu'iinsi immoo walabummaa, dura deeminsaa fi qarooma jedhama. Dhugaa dubbachuuf, xiinxalaa fi siyaasaa kana keessatti haqaa fi haqummaan bakka hin qabu. Seerri bosona fi kaayyoon isii humna, faayidaa sabaa fi fedhii isii kan ofittummaa (*selfishnes*) irratti xiyyeeffata.

Rabbiin (SA) ummata wallaaltotaa bineensa kana Qur'aana kabajamaa keessatti hordoftoota seera bosonaa jedhee

ibse. Kun immo kan amma qoqqodamiinsa hawaasa warra dhihaa keessatti mul'atuun ibsama. Kan akka gocha koloneeffannaa kan faallaa namummaa ummata Eeshiyaa, Afrikaa fi Amerkaa lameen irratti raawwatameti. Kun immoo kan hanga ammaatti gocha warri dhihaa hawaasa kana irratti hojjataa jiran kan nuti argaa jirrudha.

Keessattuu kan sadii-afraffaa jaarraa (3/4 of a century) keessatti tahe hangana hin jedhamu. Kunis kan akka gocha Yahuudotaa fi Kiristaanonni loogiidhaan saba Falasxiin irratti raawwataa jiranii, kanamala bineensummaatiin saboota kana fageessuu barbaadanii fa'i. kummi dhibbaatamni ni ajjeefaman, miliyoononni ni godaansifaman, afur-shanaffaan (4/5) lafa isaanii irratti ol'aantummaa fudhatan, saba isaanii fi lafa isaanii kan hafes balleessaa turan, ammas balleessaa jiru. Hanga ammaatti bineesummaa fakkiin isii hin dabarreen namoota hafan ajjeesaa, tooftaa dhiigaa adda addaatiin jiruu isaanii diigaa, gandaa fi lafa isaanii irraa isaan baasaa jiru. Gocha isaanii kana keessatti duudhaa namummaa, walii galtee biyyaa, mirga namummaa kan haqa jedhanii warri dhihaa arraba isaanii irraa hin buufanne osoo hin eeggatini!

Mirgi dhala namaa jarri odeessanu kun ennaa dhugaa isii ilaallu, meeshaa faayidaa warra dhihaa fi Yahuudotaa kan koloneeffannaa, hacuuccaa fi bineensummaa mirkaneessitu tahuu agarra.

Rabbiin (SW) wollaaltota hordoftoota seera bosonaa kan yeroo ergaan Qur’aanaa bufamuu fi sana boodaa warra karaa isaanii deemanii ilaalchisee akkana jedha:

﴿ كَيْفَ وَإِن يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ لَا يَرْقُبُوا فِيكُمْ إِلَّا وَلَا ذِمَّةً يُرْضُونَكُمْ بِأَفْوَاهِهِمْ وَتَأْبَىٰ

قُلُوبُهُمْ وَأَكْثَرُهُمْ فَاسِقُونَ ﴿٨﴾ التوبة: ٨

“Yoo isin injifatan firummaa fi walii galtee isiniif hin eeganuu hoo akkamitti (walii galteen ta’aaf)? Afaan jaraatiin isin jaallachiisu (isin sossobu); qalbiin isaanii ni diddi. Irra hedduun isaanii karaa irraa baatota.” (Tawbaa:8)

Kanumaa wajjiin kan dagachuu hin qabne, madaalliin nuti aadaa, xiinxalaa fi qarooma warra dhihaatiif keenye kun kan baay’inaan hawaasa dhihaa ammayyaa keessatti heddummaatee jiru, kan loogii fi koloneeffannaatti xiyyeeffattuu fi miidhaa qulqulleessuu (cubbuu gaarii fakkeessuu) yaaltu, yaada tokko malee kan safara lamaan safartu jechuu keenya malee nama dhuunfaa yookii garee dhuunfaa miti. Namni dhuunfaa yookii gareen ilaalcha adda addaa qabu, itti amanuun isaanii wal-dhaba, hanga tokko yookii guutumatti ilaalcha bineensummaa, koloneeffannaa *sahyuunii* (dhaaba amantii yahuudotaa) kan hawaasa moo’e kan faallessan ni jiru.

Dhiibbaan kun jiraachuu wajjiin, garee fi namoonni dhuunfaa kun tokko tokko duudhaalee ifaa fi afuuraa (ergaa fi aadaa amantii sirrii) qabatanii jiru. Fedha Rabbiitiin fuulduratti sanyii haaromsaa, qajeeltumaa fi toltuu tahuutu mala. Faayidaa biyya

isaanii fi faayidaa namummaa wal-qixatti mirkaneessuudhaaf isaanii wajjiin hojjachuun dirqama ta'a.

Ilaalchaa fi siyaasa warra dhihaa ammayyaa, kan osoo hin hojjatin fayyadamuu barbaadan, kan hawaasa dadhaboo irratti mootee faayidaa isii dhuunfaatiif jecha safara gara garaatiin safartu hubachuun hin mijjatu. Akkasuma ilaalchi “Sabummaa (*Nationalism*)” jedhu maaliif akka uumame beekuun hin danda'amu. Isiin kunis tooftaa loogummaa horummaa ittiin mirkaneessan, kan humna, injifannoo fi kan biraa nyaachuu bu'uura godhattee deemtudha.

Seenaa warra dhihaa yeroo ammaa kan sabummaan mallatoo aydooloojii mul'ataa ta'e keessatti maaliif akka ta'e hubatamuun hin danda'amu. Akkasuma siyaasaan humnaa (power politicsa), ol'aantummaa fi koloneeffannaan maaliif akka moo'ee argame hubachuunis hin danda'amu. Isiin tun sonoowwanitti kan geessu tooftaa “Faayidaa sabaa” jechuudhaan damee siyaasaa ammayya keessatti waamamu hordofu.

Dabalataanis, warri dhihaa maaliif meeshaalee lolaa balleessituu hidhachuu, ol-ka'achuu fi dagaagsuu irraa akka maraatan, siyaasaa faayidaa miidhaa irratti hundooftetti maaliif akka nama dirqan, guddina biyyootaa maaliif akka gadi qaban, kana bira darbee maaliif akka isii bal'eessan, kan hafes mana isaanii irraa maaliif akka baasan, isiidhaaf galii isii sarbuu irratti maaliif akka hojjatan hubachuun hin danda'amu.

Kun hundi hubatamuu kan danda'amu ennaa ergaa (waan inni itti akeeku) waari dhihaa amantii samii iftuu dhiisuu hubatame qofa. Amantiin samii kun kan jijjiiramte, osoo hin jijjiiramin dura humna haqaaf kan taasistu, faayidaa fi horii sonootatti dhaqqabsiisti. Kun immoo faallaa seera kan biraa nyaachuu (seera bosonaa) kan haqa humnaaf taasisu, sonoota faayidaa fi qabeenyatti dhaqqabsiisu. Kanaan gadi kufiinsi dhoqqee fi dhiibbaan isii ol-aantummaa ifaatii fi hawwii *ruuhii* (afuuraa) injifata.

Xiinxala warra dhihaa fi haala isaanii, akkasumas xinxala Muslimootaa fi haala isaanii ilaalchisee waan hubachuun namatti ulfaatu hubachuuf sharii'aa (seera) gareen lameen hordofu ilaaluun, akeeka isaanii kan aqiidaa fi hubannoo hubachuun dirqama.

Warri dhihaa qabeenyaa fi isaaf bololuu/jooruu keessatti liqimsamuun, kaayyoo duuba isiitti gahuu fi itti fayyadamuu jecha isii jala arraba baassa (suufaa) deemu, kenna waan quufamu hin fakkaanne keessa liqimsamun isaanii xiyyeeffannoo amantii Kiristaanaa irraa ka'anii beekuun hin danda'amu. Garuu xiyyeeffannoo horummaa dhoqqee irraa ka'anii beekuun ni danda'ama.

Amantii Kiristaanummaa fi Yahuudummaa jijjiirraa fi xureessaan waan itti seeneef jecha warri dhihaa seera bosonaa fi amala horii, dhoqqee gadi buhaa qabatan. Seera kana keessatti qabeenyaa fi jiruutu kaayyoo sochii fi argamati. Kana malee kaayyoo fi sochiin biraa hin jiru. Warra dhihaa irraa shari'aan ifaa ni fagaatte, haalli gaggaariin ni dhabamte, duudhaaleen ni

diigamte, badiin (gumnummaan) ni tamsa'e, ibiddi fedhii saalaa/fedhii lubbuu ni qabate, dhimmi horii/qabeenyaa kaayyoo taate, isii malee kaayyon hin jiru.

Qur'aanni kabajamaan haala waan isaan irra gahanii, kaayyoo isaatii fi waan boddeen isaa ta'e akkana jechuudhaan nuuf ibsa:

﴿ وَالَّذِينَ كَفَرُوا يَسْتَمِعُونَ وَيَأْكُلُونَ كَمَا تَأْكُلُ الْأَنْعَامُ وَالنَّارُ مَثْوًى لَهُمْ ﴾ محمد: ١٢

“Warri didan (kafaran) ni qanani’u, akka beeylanni nyaattutti nyaatu. Ibiddi mana isaaniiti.” (Muhammad:12)

Ammas akkana jedhe:

﴿ أُولَئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ ﴾ الأعراف: ١٧٩

“Isaan sun isaanumatu dagattoota” (Al-A’raaf: 179)

Gara jabeenya kolonii, faashistummaa fi wal-qunamtii shayxaanaa fi horii

Rakkoon ulfaataa fi guddaan ibiddaa fi dhoqqeen yookii shayxaannii fi horiin nama keessatti wal-gahee hamtuu fi badiin suuraa badaadhaan mul’achuudha, kufiinsi, miidhaa fi roorroon guddachuudha. Sadarkaa lubbuun sirriin uumama sirrii irra jirtu garii waan lubbuu hamtuu sana irra darbee mataa keessa fidachuu hin dandeenyee gahuudha. Lubbuun hamtuun kun kan horummaa isii ibilissaa fi humna shayxaanaa tajaajiluuf hidhachiiste, gocha balleessuu, humna fayyadamuu fi qalbii gogiinsa, miidhaa fi roorroo ummata qulqulluu fi dadhabaa irratti raawwachuudhaaf kan dhimma itti baate.

Wal-geettiin jidduu ibiddaa fi dhoqqee, sheeyxaanaa fi horii kan lubbuu garii fi ummata garii keessatti argamu, ammas ta’ee

akka seenaatti namoota gocha gara jabeenyaa fi badii irratti bobba'an nuuf ibsa. Kan akka Naayruun, Jeeniikeer Kaan, Iyfaan, Hitler, Istaaliin, Dool Koorman, Maguuliifi kan Ispeen jaarraa jiddu galeessaa Andalus keessatti hojjatte faadha. Ammas kolonii Awroppaa kan Eeshiyaa, Awusturaaliyaa fi Ameerkaa lameen irra ture faadha.

Miidhaa fi roorroodhaan dhiiga ummataa dhangalaasan, qarooma isaanii baleessuudhaan garii isaanii inumaa sadarkaa argama kana irraa dhabamsiisuu gahana. Hanga ammaayyuu badaa ta'uu Hitler, Moosliinii, Istaalii fiTiruumaan Awroopaa, Eeshiyaa fi Afirkaa keessatti dubbatamuun hin hafne.

Wanti kana irra badaa, hadha'aa fi nama gaddisiisu immoo waan saba Falisxiin (Paalaastayin) irratti hanga ammaatti hojjatamaa jirudha. Kan jarri dhihaa meeshaalee isaaniitiin, gargaarsaa fi tika Yahuudotaaf godhanuun dachii isaanii fi biyyaa isaanii balleessan, moggaadhaa hanga moggaatti isaan ajjeesanii fi baqachiisanidha. Kun immoo kan ta'e osoo addunyaan arguu fi dhagahuuti.

Akkasuma wal-geettiin ibidda balleessituu fi dhoqqee kuftuu kanaa, kan shayxaanaa fi horii qarooma qabeenya irratti hundaa'e kana amma/sadarkaa meeshaa lolaa fi kan hunda balleessu irratti bololuu nuuf ibsa. Meeshaalee kana wal irra tuuluu, ol-kaahachuu, gara laafina tokko malee meeshaalee kana gurguruuf dhaadhessu. Yeroo barbaadanitti miidhamtoota, warra haqaa, walabummaa fi bilisummaa barbaadan. Akkasuma warra dhiibbaa, cunqursaa fi hakuuccaa kolonii jalaa bahuuf waaman irratti gara nyaattii tokko malee akka fayyadaman dhaaddatu.

Rabbiin akkana jedhe:

﴿وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ الَّذِينَ آتَيْنَاهُمْ آيَاتِنَا فَانْسَلَخْنَا مِنْهَا فَأَتْبَعَهُ الشَّيْطَانُ فَكَانَ مِنَ الْعَاوِيَةِ ﴿١٧٥﴾ وَلَوْ شِئْنَا لَرَفَعْنَاهُ بِهَا وَلَكِنَّهُ أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ وَاتَّبَعَ هَوَاهُ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الْكَلْبِ إِنْ تَحْمِلَ عَلَيْهِ يَلْهَثَ أَوْ تَتْرِكُهُ يَلْهَثُ ذَلِكَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَبُوا بِآيَاتِنَا فَاقْصُصِ الْقَصَصَ لَهُمْ يَتَفَكَّرُونَ ﴿١٧٦﴾ سَاءَ مَثَلًا الْقَوْمُ الَّذِينَ كَذَبُوا بِآيَاتِنَا وَأَنْفُسُهُمْ كَانُوا بِظُلْمٍ مِّنْ يَّهْدِي اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدَىٰ وَمَنْ يُضِلِلْ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿١٧٨﴾﴾ الأعراف: ١٧٥

١٧٨ -

“Oduu isa keeyyatoota keenya isaaf kenninaan isii irraa luuqqa’ee shayxanni isa hordofee, warra jallataa irraa ta’e jara (isaan) irratti qara’i.

Osoo feenee isiidhaan (keeyyatattiidhaan) isa ol-fuuna. Garuu gara jireenya lafaa/adduyaatti dabee fedhii isaa hordofee! Fakkiin isaa fakkii sareeti. Yoo (ulee) isa irratti baattes arraba baasa, yoo isa dhiistes arraba baasa. Kun fakkii/haala ummatoota keeyyatoota keenya sobsiisaniti. Akka jarri xiinxalanuuf oduu odeessi.

Tuutni keeyyatoota keenya sobsiisanii lubuu ofii miidhan fakkiidhaan hammaatan (fakkiin jaraa hammaate)! Namni Rabbiin qajeelche isumatu qajeelaadha. Namoonni (Rabbiin) jal’ise immoo isaan jarumatu hongaa’ota.” (Al-A’raaf: 175-178)

Ammas akkana jedhe:

﴿أَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ أَفَأَنْتَ تَكُونُ عَلَيْهِ وَكَيْلًا ﴿٤٣﴾ أَمْ تَحْسَبُ أَنَّ أَكْثَرَهُمْ يَسْمَعُونَ أَوْ يَعْقِلُونَ إِنْ هُمْ إِلَّا كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ سَبِيلًا ﴿٤٤﴾﴾ الفرقان: ٤٣ - ٤٤

“Nama fedhii lubbuu isaa gabbaramaa ofii taasifate ati isa irratti eegaa taataa? Mee naaf himi!

Irra hedduun isaanii ni dhagahu yookii ni qalbeeffatu jette yaaddaa? Jarri akka beeyladoo malee hin taane. Inuma jarri irra jallattoota.” (Al-Furqaan: 43-44)

﴿ إِنَّ اللَّهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَالَّذِينَ كَفَرُوا يَسْمَعُونَ
وَيَأْكُلُونَ كَمَا تَأْكُلُ الْأَنْعَامُ وَالنَّارُ مَشْوَى لَهُمْ ﴿١٣﴾ وَكَأَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ هِيَ أَشَدُّ قُوَّةً مِنْ قَرْيَتِكَ الَّتِي أَخْرَجْنَاكَ
أَهْلَكْنَاهُمْ فَلَا نَاصِرَ لَهُمْ ﴿١٤﴾ أَفَمَنْ كَانَ عَلَىٰ يَدَيْهِ مِنْ رَبِّهِ كَمَنْ زُيِّنَ لَهُ سُوءُ عَمَلِهِ وَاتَّبَعُوا أَهْوَاءَهُمْ ﴿١٥﴾

﴿محمد: ١٢ - ١٤﴾

“Rabbiin warra amananii gaggaarii hojjatan jannata (hoyruulee) jala isii laggeen yaatu seensisa. Warri didan ni qanani’u, akka beeyladoonni nyaattutti nyaatu. Ibiddi jaraaf mana isaaniiti.

Ganda irraa kan dandeettiidhaan gandattii kee tan sibaaste sana irra jabduu kan taate meeqaaf meeqaa balleessine. Tumsaan jaraaf hin jiru.

Sila namni raga Rabbii isaa irraa ta’e irratti jiru akka nama hamaan hojii isaa isaaf bareeffamee fedhii lubbuu isaanii hordofaniitii?” (Muhammad: 12-14)

﴿ بَلِ اتَّبَعَ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَهْوَاءَهُمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ فَمَنْ يَهْدِي مَنْ أَضَلَّ اللَّهُ وَمَا لَهُمْ نَصِيرِينَ ﴿٢٩﴾

﴿ فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا يَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَٰلِكَ

﴿الَّذِينَ ظَلَمُوا﴾ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٠﴾ الروم: ٢٩ - ٣٠

“Warri cubbuu hojjatan beekumsa malee fedhii lubbuu jaraa hordofan. Nama Rabbiin jal’ise eenyutu qajeelcha? Tumsitoota irraa jaraaf hin taane.

Fuula kee isaa diriiraa amanticha (islaamummaa)f dhaabi. Uumaa Rabbii tan isii irratti nama uume(qabadhaa). Uumaa Rabbiitiif jijjiiraan hin jiru. Kanatu amantii diriiraadha/sirriiti. Garuu irra hedduun namootaa hin beekan.” (Ruum: 29-30)

﴿يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِّنَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ عَنِ الْآخِرَةِ هُمْ غٰفِلُونَ ﴿٧﴾ اَوَلَمْ يَنْفَكُوا فِيْ اَنْفُسِهِمْ مَّا خَلَقَ اللّٰهُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا اِلَّا بِالْحَقِّ وَاَجَلٍ مُّسَمًّى وَاِنَّ كَثِيْرًا مِّنَ النَّاسِ بِلِقَاي رَبِّهِمْ لَكَفِرُوْنَ ﴿٨﴾ اَوَلَمْ يَسِيْرُوْا فِي الْاَرْضِ فَيَنْظُرُوْا كَيْفَ كَانَ عٰقِبَةُ الَّذِيْنَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَانُوْا اَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَاَثَارُوْا الْاَرْضَ وَعَمَرُوْهَا اَكْثَرَ مِمَّا عَمَرُوْهَا وَجَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنٰتِ فَمَا كَانِ اللّٰهُ لِيُظْلِمَهُمْ وَلٰكِنْ كَانُوْا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُوْنَ ﴿٩﴾ ثُمَّ كَانَ عٰقِبَةُ الَّذِيْنَ اٰتَوْنَ السُّوْآءَ اَنْ كَذَبُوْا بِآيٰتِ اللّٰهِ وَكَانُوْا بِهَا يَسْتَهْزِءُوْنَ ﴿١٠﴾ اللّٰهُ يَبْدُوْا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيْدُهُ ثُمَّ اِلَيْهِ تُرْجَعُوْنَ ﴿١١﴾ وَيَوْمَ نَقُوْمُ السَّاعَةُ يُبٰسِ الْمُجْرِمُوْنَ ﴿١٢﴾ الروم: ٧ - ١٢

“Mul’ataa jiruu addunyaa irraa tahe ni beeku. Jarri aakiraa/jiruu du’a boodaa irraa immoo dagattoota. Samiiwwan, dachii fi waan jidduu jaraa Rabbiin haqaa fi baallama moggaafamaa male hin uumnee. Lubbuu jaraa keessa hin xiinxalanuu? Hedduun nama irraa ta’e qunnamtii Rabbii jaraa mormitoota.

Booddeen warra dura jaraa turanii akkam akka tahe ilaaluuf dachii keessa hin deemanuu? Dandeettii fi oomisha dacheetiin jara irra jajjaboo kan ta'an, hanga jarri isii (keessa) jiraatan caala kan jiraatan. Ergamaan jaraa ragaaleedhaan jaratti dhufte. Rabbiin kan jara miidhu hin taane. Garuu jarumatu lubbuu ofii miidhan.

Eeganaa aayatoota Rabbii sobsiisuu fi isiitti qoosuunu (isiitti safaaxuun) booddee warra badii balleessanii/hojjatanii ta'e. Rabbiin uumaa ni eegala, eeganaa isa ni deebisa, eeganaa gara isaatti deebifamtu. Guyyaa qiyaamaan taatu jallattoonni garaa muru.” (Ruum: 7-12)

﴿ مَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الْآخِرَةِ نَزِدْ لَهُ فِي حَرْثِهِ وَمَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الدُّنْيَا نُؤْتِهِ مِنْهَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ نَصِيبٍ ﴾ الشورى: ٢٠

“Nama omisha guyyaa boodaa barbaadu omisha isaa keessatti isaaf daballa. Namna omisha addunyaa barbaadu isii irraa isaaf kennina. Guyyaa boodaa keessatti/aakiraatti qoonni isaaf hin jiru.” (Ashuraa:20)

﴿ وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّمَا نُمَلِّي لَهُمْ خَيْرٌ لِّأَنفُسِهِمْ إِنَّمَا نُمَلِّي لَهُمْ لِيَزْدَادُوا إِثْمًا وَلَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ ﴾ آل عمران: ١٧٨

“Worri dide wonti nuti qaba qabnuuf (adabbii booda aansinuuf) lubbuu jaraatiif gaariidha hin se'in! wonti nuti qaba qabnuuf akka dilii/badii dabalatanuufi. Isaniif adabbii xiqqessaatu jira.” (Aala Imraan: 178)

﴿ وَرَبِّكَ الْغَفُورُ ذُو الرَّحْمَةِ لَوْ يُؤَاخِذُهُمْ بِمَا كَسَبُوا لَعَجَّلَ لَهُمُ الْعَذَابَ بَلْ لَهُمْ مَوْعِدٌ لَنْ يَجِدُوا مِنْ دُونِهِ مَوْعِدًا ﴿٥٨﴾ وَتِلْكَ الْقُرَىٰ أَهْلَكْنَاهُمْ لَمَّا ظَمَمُوا وَجَعَلْنَا لِمَهْلِكِهِمْ مَوْعِدًا

﴿ الكهف: ٥٧ - ٥٩ ﴾

“*Rabbiin kee akkaan dhiisaa abbaa gara laafinaati. Waan isaan hojjataniin osoo isaan qabee adabbii isaaniif daddafsiisa. Ee! Baallama isaa asitti maqiinsa hin qabnetu isaaniif jira.*

Gandootattii sana ennaa (jiraattinni isii) lubbuu ofii miidhanu isaan balleessine. Balleessu isaaniif baallama taasisne.” (Al-Kahaf: 57-59)

﴿ قُلْ مَنْ كَانَ فِي الضَّلَالَةِ فَلْيَمْدُدْ لَهُ الرَّحْمَنُ مَدًّا حَتَّىٰ إِذَا رَأَوْا مَا يُوعَدُونَ إِمَّا الْعَذَابَ وَإِمَّا السَّاعَةَ فَسَيَعْلَمُونَ مَنْ هُوَ شَرٌّ مَكَانًا وَأَضْعَفُ جُنْدًا ﴿٧٥﴾ مريم: ٧٥

“*Nama jal’ina keessa jiru Rahmaan dabaliinsa isaaf haa dabalu. Hanga ennaa waan wareegaman arganuutti. Yookii adabbii yookii qiyaamaa. Eenyutu bakkaan irra hamaa fi hoomaa/deeggartootaan irra dadhabaa (akka ta’e) sichi beeku.*” (Maryam: 75)

﴿ وَمَنْ كَفَرَ فَلَا يَحْزَنكَ كُفْرُهُ; إِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ فَنُنَبِّئُهُمْ بِمَا عَمِلُوا إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٢٣﴾ لقمان: ٢٣

“*Nama dide diddaan isaa si hin yaachisin. Deebiiin jaraa gara keenyaa waan jarri hojjatan jaratti himna. Rabbiin beekaa waan qoma keessaati. Xiqqoo isaanqanansiisna, eeganaa gara adabbii furdaa/jabaatti jara rakkisna.*” (Luqmaan: 22-23)

﴿ قَالَ فِيمَا أُغْوَيْتَنِي لَأَفْعِدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ ﴿١٦﴾ ثُمَّ لَآتِيَنَّهُمْ مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ وَمِنْ خَلْفِهِمْ وَعَنْ أَيْمَانِهِمْ
 وَعَنْ شَمَائِلِهِمْ وَلَا يَجِدُ أَكْثَرُهُمْ شَاكِرِينَ ﴿١٧﴾ قَالَ أَخْرَجْ مِنْهَا مَذْمُومًا مَدْحُورًا لَمَنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ
 مِنْكُمْ أَجْمَعِينَ ﴿١٨﴾ وَيَتَادَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ فَكُلَا مِنْ حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ
 الظَّالِمِينَ ﴿١٩﴾ فَوَسَّوَسَ لَهُمَا الشَّيْطَانُ لِيُبْدِيَ لَهُمَا مَا وُورِيَ عَنْهُمَا مِنْ سَوَاءٍ تَيْهَمَا وَقَالَ مَا نَهَاكُمَا رَبُّكُمَا عَنْ
 هَذِهِ الشَّجَرَةِ إِلَّا أَنْ تَكُونَا مَلَكَيْنِ أَوْ تَكُونَا مِنَ الْخَالِدِينَ ﴿٢٠﴾ وَقَاسَمَهُمَا إِنِّي لَكُمَا لَمِنَ النَّاصِحِينَ ﴿٢١﴾
 فَدَلَّهُمَا بِعُرْوَةٍ فَلَمَّا ذَاقَا الشَّجَرَةَ بَدَتْ لَهُمَا سَوْءَاتُهُمَا وَطَفِقَا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ وَنَادَاهُمَا
 رَبُّهُمَا أَلَمْ أَنْهَكُمَا عَنْ تِلْكَ الشَّجَرَةِ وَأَقُلْتُ لَكُمَا إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمَا عَدُوٌّ مُبِينٌ ﴿٢٢﴾ قَالَا رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنفُسَنَا
 وَإِن لَنَا تَغْفِرٌ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿٢٣﴾ قَالَ أَهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ وَلَكُمْ فِي
 الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَى حِينٍ ﴿٢٤﴾ قَالَ فِيهَا تَحْيَوْنَ وَفِيهَا تَمُوتُونَ وَمِنْهَا تُخْرَجُونَ ﴿٢٥﴾ يَبْنَىٰ آدَمَ
 قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ لِبَاسًا يُورِي سَوَاءَ تَكُمُ وَرِدِيًّا وَلِبَاسِ النَّقْوَىٰ ذَلِكَ خَيْرٌ ذَٰلِكَ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ لَعَلَّهُمْ
 يَذَكَّرُونَ ﴿٢٦﴾ يَبْنَىٰ آدَمَ لَا يَفْنِنَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ كَمَا أَخْرَجَ أَبَوَيْكُمُ مِنَ الْجَنَّةِ يَنْزِعُ عَنْهُمَا لِبَاسَهُمَا
 لِيُرِيَهُمَا سَوْءَ تَيْهَمَا إِنَّهُ يَرِيكُمْ هُوَ وَقَبِيلُهُ مِنْ حَيْثُ لَا تَرَوْنَهُمْ إِنَّا جَعَلْنَا الشَّيْطَانَ أَوْلِيَاءَ لِلَّذِينَ لَا
 يُؤْمِنُونَ ﴿٢٧﴾ وَإِذَا فَعَلُوا فَحِشَةً قَالُوا وَجَدْنَا عَلَيْهَا آبَاءَنَا وَاللَّهُ أَمَرَنَا بِهَا قُلْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَأْمُرُ
 بِالْفَحْشَاءِ أَتَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٢٨﴾

بِالأعراف: ١٦ - ٢٨

“Waan na jallifteef (gabroota keetiif) karaa kee diriiraa irran
 ta’aaf!’ jedhe.

“Eeganaa dura isaaniitiin, booda isaaniitiin, mirga isaaniitiin, bitaa isaaniitiinan jarati dhufa, eeganaa heddu jaraa galatoomsattoota ta’uu hin agartu.” Jedhe.

“Xureeffamaa ykn arrabsamaa/ fi fageeffamaa tahii bahi! Nama jara irraa si hordofe hunda isin irraa ta’eenan ibidda guuta” jedhe.

“Yaa Aadam atii fi warri (jaartiin) kee jannata (keessa) jiraadhaa, bakka feetan irraa nyaadhaa, mukattii kanatti hin dhihaatinaa! warra lubbuu ofii miidhe irraa taatuu” (jedhe Rabbiin).

Hammaataa (qaamna saalaa) jaraa irraa waan jara irraa dhokfame akka jaraaf mul”isuuf shayxanni jaratti assase (jara heewase) “Mootota lama yookiin warra asitti hafu irraa taatuufi malee Rabbiin keessan waahiif mukattii kana irraa isin hin dhowwine.” Jedhe.

“Ani warra isiniif toltuu yaadu irrayyi.” Jedhee

Gowwoomsaadhaan jara gane/jara gadi buuse. Ennaa mukattii dhandhaman, hmmaataan jaraa jaraaf mullatte. Baala jannataa irraa ofitti qabuutti seenan. “Ani mukattii keessan sana irraa isin hin dhowwinee?, shayxanni isiniif diina/nyaapha mullataadha isiniin hin jennee?” jechuudhaan Rabbiin jaraa jaratti lallabe.

“Rabbii keenya lubbuu keenya mine; yoo ati nuuf hin dhiisin, garaa nuuf hin laafin warra onгаа’e irraa taana” jedhan

“Buhaa! Gariin keessan gariidhaaf diinaa/nyaaphaa, dachii keessa ragga’uu fi qanani’uutu hanga guyyaa murtawaatti isiniif jiraa” jedhe.

“Isii keessa jiraattu, isii keessatti duutu, isii irraa baafamtu/kaafamtu” jedhe.

“Yaa ilmaan Aadam dhugaatti huccuulee hammaataa keessan dhoksuu fi kan miidhaginaa isiniif buufne. Huccuun soda(Rabbii) isatu caala. Kun mallattoolee Rabbiin irraayyi akka gorfamanuuf”

Yaa ilmaan Aadam akkuma abbootan keessan (Adamii fi haadha manaa isaa) akka hammaataa jaraa jaraaf mullisuuf huccuu jaraa jara irraa baasee jannata irraa baasetti shayxanni isin hin qorin (qormaata isin hin galchin). Inni bakka isin jara hin agarree isin arga. Innis tuutni isaatis. Nuti shayxanoota warra hin amanneef aanaa goone.

Ennaa hamtuu hojjatan “Abbaa keenya irratti agarre, Rabbitu isiitti nu ajaje” jedhu. “Rabbi waan fokkataatti nama hin ajajuu waan hin beekne Rabbiin irratti jettuu?” Jedhi.” (Al-A’raaf: 16-28)

﴿ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ وَمَنْ يَتَّبِعْ خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ فَإِنَّهُ يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ
وَالْمُنْكَرِ وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ مَا زَكَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ أَبَدًا وَلَكِنَّ اللَّهَ يُزَكِّي مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ سَمِيعٌ

عَلِيمٌ ﴿١١﴾ النور: ٢١

“Yaa warra amantan! Tarkaanfiiwwan shayxaanaa hin hordofinaa! Nama tarkaanfii shayxaanaa hordofe inni waan fokkataa (gumna) fi jibbamaatti ajaja” (Annuur:21)

﴿ وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَنْبَغُ مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أُولَئِكَ كَانُ الشَّيْطَانُ

يَدْعُوهُمْ إِلَىٰ عَذَابِ السَّعِيرِ ﴿٢١﴾ لقمان: ٢١

“Enna waan Rabbiin buuse hordofaa! isaaniin jedhame waan abbootii keenya irratti agarre hordofna jedhu. Osoma shayxaanni gara ibidda balalaatti (qabsiifamaatti) isaan waamee’is (jara hordofuu?)” (Luqmaan:21)

قَالَ تَعَالَىٰ: أَغْوَيْتَنِي مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ ﴿٢١﴾ وَلَا ضَلَّتْهُمْ وَلَا مَنَيْنَهُمْ وَلَا مَرَنَهُمْ فَلْيَبْتَئِكُنَّ آذَانَ

الْأَنْعَامِ وَلَا مَرْتَبَهُمْ فَلْيَغْرَبْنَ خَلْقَ اللَّهِ وَمَنْ يَتَّخِذِ الشَّيْطَانَ وَلِيًّا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَقَدْ

خَسِرَ خُسْرَانًا مُّبِينًا ﴿٢٢﴾ يَعِدُهُمْ وَيُمَنِّيهِمْ وَمَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطَانُ إِلَّا غُرُورًا ﴿٢٣﴾ أُولَئِكَ

مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَلَا يَخْرُجُونَ عَنْهَا مَحْصًا ﴿٢٤﴾ النساء: ١١٩ - ١٢

“Isaanin jal’isa! isaanin hawwisiisa! (gurra beeyladdaa kukkutuuttin) isaanin ajajaa gurra beeyladdaa ni kutu, (uummaa Rabbii jijjiiruuttin) isaan ajajaa uumaa Rabbi ni jijjiiru. Namni Rabbii asitti shayxana aanaa taasifate hongoo mul’ataa hoonga’e.

Isaaniif baallama, isaan hawwisiisa. Shayxanni daguu (gowwoomsaa) malee jaraaf hin baallamu. Isaan sun manni isaanii jahannama. Isii irraa dabiinsa hin arganu.” (Annisaa’: 19-21)

﴿وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا إِلَىٰ أُمَمٍ مِّن قَبْلِكَ فَاتَّخَذْتَهُم بِالْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ لَعَالَهُمْ بِضَرَعُونَ ﴿٤٢﴾ فَلَوْلَا إِذْ جَاءَهُمْ

بَأْسًا تَضَرَّعُوا وَلَٰكِن قَسَتْ قُلُوبُهُمْ وَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٤٣﴾ الأَنْعَام: ٤٢

٤٣ -

“Ennaa adabbiin keenya isaanitti dhufu maaliif of-gadi qabanii hin waywaatin (hin iyyatin)? garuu, qalbiin isaanii goggogdee sheyxaanni hojii isaanii (badaa) isaaniif miidhagse.

Ennaa isaan waan ittiin yaaddachiifaman/itti ajajaman didanu ulaalee waan hundaa isaan irratti banne. Ennaa isaan waan kennaman /waan argataniin gammadan akka tasaa isaan qabne. Ennaa Sana isaan garaa murtoota.” (Al-An’aam: 43-44)

﴿وَالَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ رِئَاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَن يَكُن

الشَّيْطَانُ لَهُ قَرِينًا فَسَاءَ قَرِينًا ﴿٣٨﴾ النساء: ٣٨

“Ammas warri horii jaraa nama agarsiisuuf kennatan kan Rabbi fi guyyaa dhumaatti hin amanne (jarri sheyxaanatu waahila isaaniif ta’e). Namni sheyxaanni waahila isaaf ta’e waahilummaan (sheyxaana) hammaate.” (Annisaa’:38)

﴿أَسْتَحِذُوا عَلَيْهِمُ الشَّيْطَانُ فَأَنسَهُمْ ذَكَرَ اللَّهُ أَوْلِيَّتَكَ حِزْبُ الشَّيْطَانِ أَلَا إِنَّ حِزْبَ الشَّيْطَانِ هُمُ الْخٰسِرُونَ

﴿المجادلة: ١٩﴾

“Shayxanatu isaan irratti moo’ee zikrii (yaadannoo Rabbii)isaan dagachiise. Isaan garee (hordoftoota) shayxanaati. Dhagahaa! Gareen shayxanaa isaanumatu hongaa’oodha.” (Al-Mujaadilaa:19)

﴿ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَآفَّةً وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ

لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ ﴿٢٠٨﴾ البقرة: ٢٠٨

“Yaa warra amantan! Guuftummaan guutuutti Islaamummaa keessa seenaa! Tarkaanfiiwwan shayxanaa hin hordofinaa! Inni isiniif diina mul’ataadha.” (Al-Baqaraa: 208)

Seerri Afuuraa (seerri Rabbii) seera ifaa fi haqaati

Muslimoonni warri aantummaan isaanii amantii ifaa, ergaa Islaamaa kan Qur’aanni tikseef ta’e, warri onneen jaraa isaan raggaatee fi lubbuun isaanii seerattii qabachuudhaaf hawwii qabdu lubbuun jaraa waa lama jidduutti qoodamtee jirti. Kan duraa duudhaalee fi sonoota ol-aantuu onnee isaanii keessa jirtu , qabeenya immoo meeshaa ittiin kaayyoo isaaniitti (Haqaa fi haqummaa) ittiin gahan kan taasifatan, qabatama jiruu keessatti kan argamsiisan, jiruu, dhoqqee fi qabeenya kan ittiin ifa baasan, duudhaalee fi kaayyolee isii ol-aantuu mirkaneessuutti ittiin gahan ta’a.

Ilmi namaa mataa isaatii fi qabeenyaan waamu. Ennaa kana qabeenyi kan gara ifa toltuutti ittiin gahan taati. Kun kallattii tokkooni.

kan lammaffaa immoo waan lubbuun isaanii isaanitti fiddu-ilaalchaa fi hubannoo warra dhihaati. Kan akka qabeenya guddaa kan dhimmi qaama dhoqqee fi harkisni isii horummaa itti nama waamtu, qananii fi aara galfii isaa wajjiin jiru argachuudha. Garuu ilaalchi isaanii kan dhimma ka’umsaa fi

kaayyoolee amantiin qabeenyaaf qabdu –isiin kaayyoodha moo meeshaa isiidhaan kaayyootti gahanu jechuu keessatti waan isaanitti golgolaa’eef bartootni dhihaa *fashaloota* (gatii dhabdoota) ta’an.Kun immoo haala ummata biroo akka Jaappaan osoo hin fedhiniif fi irratti hin muratini. Gariin isaanii ni baratan.

Kanaaf hanga har’aatti sochiin Muslimoonni guddina qabeenyaa mirkaneessuuf godhan fashalaan (gatii dhabuudhaan) goolabama. Hanga har’aa hawaasni isii hin owwaatuuf, humni murannoo fi anniisaa isaan keessaa hin sochoo’u. sababni isaas, ilaalchi hawaasa kanaa kan dhimmi qabeenyaa ifuun dirqama waan ta’eefi. Islaamummaa ka’umsa godhachuudhaan meeshaa ittiin kaayyoolee afuuraa ol-aantutti ittiin gahan jechuun ifatahuu qaba.

Osoo nuti mataa keenya, ka’umsa keenya, ijaarsa keessa keenyaa beeknee, hubannoo fi ka’umsa keessa keenya sossuutu osoo beeknee, keessoon Muslimaa qabeenyaa fi dhimmi jiruu akka kaayyoo isaaf taatu hin fudhatu. Kanummaaf nama Muslimaa *aqiidaa* fi xiinxalli isaa dimimmisuu wajjiin, qabeenyaa fi dhimmi jiruu keessatti warra dhihaa jala deemuu wajjiin keessi isaa qabeenyi kaayyoo ta’uutti kan hin quufne ta’uu agarra.

Ummanni Muslimaa guyyaa kamillee kaayyoo jiruu godhachuun hin danda’amu. Dhimmi jiruutiif itti dhimman dirqama tahullee *aqiidaa* Muslimaa, keessa isaa fi kaayyoo argama isaa keessatti kan bu’uuraa miti. Kanaaf namni

Muslimaa murannoon isaa dadhabee jidduu warra dhihaa hordofuu fi isaanitti hidhachuu deddeebi'aa ture ammas itti fufa. Kanaaf qabsoon ka'umsa (haaromsa) isaa kan inni omishaa fi kalaqa keessatti godhu fashale, ammallee fashaluuf jira. Sababni isaas waan humnaa fi murannoon, akkasuma ilaalchi iftuu fi kaayyoon daangeffamtuun hin jirreefi.

As irratti wanti ifatti beekamuu qabu, Muslimni yoo ka'umsaa fi ergaa Islaamummaa baachuu barbaade hojii qabeenya barbaaduu fi karaa isiitti gahuu keessatti caalaatti jabaachuu qaba. Kunis duudhaalee toltuu fi kaayyoolee isii mirkaneessuufi, emala jiruu keessatti boca qabsiisuufi. Kunis qabeenya malee kaayyolee sana mirkaneessuun waan hin danda'amneefi. Kaayyolee fi duudhaalee sana boca qabsiisuun qabeenya malee waan hin danda'amneefi.

Qabeenyi ennaa toltuu, haqa, bareedina fi seera (shari'aa) ifaa kan baca qabsiistu taate, ol-aanti, toltuu (kayrii), tola Rabbii fi dagaagina taati. Ennaa ofii isiitii kaayyoo taate, kaayyoo seera bosonaa, miidhaa, roorroo, loogummaa, *shirkii* (Rabbitti yakutoomsuu) fi daba kan boca qabsiistu yoo taateennis miidhaa, hamtuu, badii, gowwoomsaa, siribii (waan fagoo qofaa mul'attu), kan fedhii lubbuu fi fedhii saalaa taati.

Rabbiin akkana jedhe:

﴿ وَلِكُلِّ وُجْهٍ هُوَ مَوْلَاهُ فَأَسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ ﴾ البقرة: ١٤٨

“*Hunduu kallattii itti gara galu qaba. Toltuu irratti wal-dorgomaa*” (Al-Baqaraa: 148)

﴿ وَلَوْ أَنَّهُمْ فَعَلُوا مَا يُوعَظُونَ بِهِ لَكَانَ حَيْرًا لَهُمْ وَأَشَدَّ تَبِيئًا ﴾ (النساء: ٦٦)

“Osoo waan itti ajajaman hojjatanii isaaniif gaariidha ture”
(Annisaa’: 66)

﴿ أَعْمَلُوا ءَالَ دَاوُدَ شُكْرًا وَقَلِيلٌ مِّنْ عِبَادِيَ الشَّاكِرِينَ ﴾ (سبأ: ١٣)

“Yaa aalii/maatii Daawud galataaf (gabbartii Rabbii) hojjadha.
Gabroota kiyya irraa galateeffattoonni xiqgoodha.” (Saba’: 13)

﴿ كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ أَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ ﴾ (الصف: ٣)

“Waan hin hojjanne dubbachuun Rabbiin biratti jibbiins isaa
hammaate” (Assaff: 3)

Ammas Rabbiin akkana jedha:

﴿ وَابْتَغِ فِيمَا آتَاكَ اللَّهُ الدَّارَ الْآخِرَةَ وَلَا تَنْسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا وَأَحْسِنَ كَمَا

أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكَ وَلَا تَبْغِ الْفُسَادَ فِي الْأَرْضِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُمْسِدِينَ ﴾ (القصص: ٧٧)

“Waan Rabbiin siif kenne keessatti ganda borii barbaadi,
addunyaa irraa qooda kee hin dagatin, akkuma Rabbiin gara
keetti tola oole tola ooli, Rabbiin balleessitoota hin jaallatuu
dachii keessatti badii hin barbaadin.” (Al-Qasas: 77)

﴿ وَمَا تَقْدِمُوا لِأَنفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ ﴾ (المزمل: ٢٠)

“Toltuu irraa waan lubbuu keessaniif dabarfattan Rabbiin
biratti agartu” (Al-Mizzammil:20)

﴿ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ ﴾ (البقرة: ٢١٥)

“Toltuu irraa waan hojjattan Rabbiin isa ni beeka” (Al-Baqaraa:
215)

﴿يَوْمَ تَجِدُ كُلُّ نَفْسٍ مَّا عَمِلَتْ مِنْ خَيْرٍ مُّحْضَرًا﴾ آل عمران: ٣٠

“Guyyaa lubbuun hundi waan hojjatte isaa fidamaa (kan inni isiidhaaf dhiheeffame) isa agartu” (Aala Imraan: 30)

﴿وَأَوْفُوا الْكَيْلَ إِذَا كُلْتُمْ وَزِنُوا بِالْقِسْطَاسِ الْمُسْتَقِيمِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا﴾ الإسراء: ٣٥

“Madaallii sirriitti madaalaa! Sanatu caalaadha” (Al-Israa’: 35)

Ammas Rabbiin akkana jedhe:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا كُلُوا مِن طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَاشْكُرُوا لِلَّهِ إِن كُنتُمْ ءِتِيَاهُ تَعْبُدُونَ﴾

﴿البقرة: ١٧٢﴾

“Yaa warra amantan! Gaggaarii waan isiniif kenninee irraa nyaadhaati Rabbiin galatoomsadhaa!” (Al-Baqaraa: 172)

﴿فَكُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ حَلالًا طَيِّبًا وَاشْكُرُوا لِعَمَتِ اللَّهِ إِن كُنتُمْ ءِتِيَاهُ تَعْبُدُونَ﴾

﴿النحل: ١١٤﴾

“Waan isiniif hirre (kennine) irraa isaa eeyyamamaa fi gaarii nyaadhaa. Tola Rabbii galatoomsadhaa.” (Annahl:114)

﴿قُلْ إِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّيَ الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ وَالْإِثْمَ وَالْبَغْيَ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَأَن تُشْرِكُوا بِاللَّهِ مَا لَمْ

يُنزِلْ بِهِ سُلْطَانًا وَأَن تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا نَعْمُونَ﴾ ﴿٣٣﴾ الأعراف: ٣١ - ٣٣

“Huccuu miidhaginaa isii (Rabbiin) gabricha isaatiif baasee fi gaggaarii soorata (rizqii) irraa ta’e eenyutu dhowwaa godhe? “Isiin jiruu biyya addunyaatti warra amaneeffi. (garuu asitti warri hin amaninis itti yakutoomu). Guyyaa qiyaamaa

immoo warra amaneef qoopxii/dhuunfaadha.” Jedhi. Akkanatti ummata beekaniif aayatoota addaan baasna.

Wanti Rabbiin koo dhowwaa (haraama godhe): waan fokkataa (kan akka sagaggaalummaa/zinaa) waan isa irraa mullatee fi waan dhokate, dilii, haqaan maletti roorrisuu, waan (Rabbiin) ittin ragaa hin buufne isattii qindeessuu, fi waan hin beekne Rabbiin irratti jechuudha” jedhi.” (Al-A’raaf: 32-33)

﴿ أَخْرَجَ مِنْهَا مَاءَهَا وَمَرْعَهَا ﴿٣١﴾ وَالْجِبَالَ أَرْسَهَا ﴿٣٢﴾ مَنَّاعًا لَكُمْ وَلَا تَعْمَلُونَ لَهَا ﴿٣٣﴾ ﴾

النازعات: ٣١ - ٣٣

“Isii irraa bishaan isiitii fi marga/dheeda isii baase.

Gaarreewwan isii dhaabe. Qananii keessanii fi beeyladoo keessaniif.” (Annaazi’aat: 31-33)

اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ ﴿٣٣﴾ وَسَخَّرَ لَكُمْ الْفُلْكَ لِتَجْرِيَ فِي الْبَحْرِ بِأَمْرِهِ ﴿٣٢﴾ وَسَخَّرَ لَكُمْ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ دَائِبَيْنِ ﴿٣١﴾ وَسَخَّرَ لَكُمْ الَّيْلَ وَالنَّهَارَ ﴿٣٠﴾ ﴿ إبراهيم: ٣٢ - ٣٣ ﴾

“Rabbi isa samiilee fi dachii uume, samiidhaa bishaan buuse, isaan akka hiree isiniif tahuuf fireewwan irraa isiniif baase. Ajaja isaatiin akka bahrii (garbaa fi galaana) keessa yaatuuf doonii isiniif laaffise, laggeen isiniif laaffise. Aduu fi ji'a kan jarri (orbitii jaraa irra) ya'aa ta'an isiniif laaffise. Halkanii fi guyyaa isiniif laaffise.” (Ibraahiim: 32-33)

﴿ أَلَمْ تَرَوْا أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُمْ مَّا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَأَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعْمَهُ ظَهْرَهُ وَبَاطِنَهُ وَمِنَ النَّاسِ مَن يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُّبِينٍ ﴿٢٠﴾ ﴾ لقمان: ٢٠

“Rabbiin waan samiilee keessaa fi waan dachii keessaa beeka, tola isaa mullataa fi dhokataa isin irratti dhangalaasee hin beeknee? Nama irraa nama beekkumsa, qajeelfmaa (waan isaa fi ibsu/isa qajeelchu) fi kitaaba ibsaan maletti (waa’ee) Rabbiin keessatti falamutu jira.” (Luqmaan: 20)

﴿وَأَذْكُرُوا إِذْ أَنْتُمْ قَلِيلٌ مُسْتَضْعَفُونَ فِي الْأَرْضِ تَخَافُونَ أَنْ يَخَطَّفَكُمُ النَّاسُ فَآوَاكُمْ وَأَيَّدَكُمْ بِبَصَرِهِ وَرَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ﴾ الأنفال: ٢٦

“Akka galatoomsattanuu fi tumsa isaatiin isin jabeesse, gaggaarii irraa isin soore.” (Al-Anfaal: 26)

﴿قِيلَ ادْخُلِ الْجَنَّةَ قَالَ يَلَيْتَ قَوْمِي يَعْلَمُونَ﴾ يس: ٢٦

“Firii isaatii fi waan harki isaanii hojjatte irraa akka nyaatanuu fi hin galatoomsatanuu?” (Yaasiin: 26)

﴿يَنْبَغِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ﴾ الأعراف: ٣١

“Yaa ilmaan Adam huccuu miidhagina keessanii bakka masjidada hunda (fi yeroo salaataa hunda) fudhaa! nyaadhaa, dhugaa, hin qisaasinaa! Rabbiin qisaastota hin jaal’atuu.” (Al-A’raaf: 31)

Muslimni dorgommii qaroomaa keessatti ummata injifachuu yoo fedhe ka’umsa aqiidaa isaa dimimmisa malee hubachuun dirqama. Akkasuma dhimmoota isaa kan qabeenyaa fi jiruu isiitti kaayyoo isaa guddaa kan afuuraa, kan qarooma dhugaa ijaaruu, hawaasa wal-gargaaran, kan haqaa, kan kabajaa, kan

wal-guutinsa namummaa dhugaa qabutti ittiin gahu hubachuun dirqama. Yoo akkana hin tahin jiruun jabaachuu hin danda’u, bakka bu’aa tolchaa fi kalaqaa hin ta’u, dorgommii ummataa kana keessatti hin milkaa’u, qarooma dhugaa ijaaruu fi seera ifaa mijjeessu fi jiruu warra Rabbiin sodaatuu mirkaneessuu keessatti hin milkaa’u.

Ilaalchi ifa tahuun walakkaa karaati, bidiruu ofkoltiiti

Yoo oggantoonni, warri ilaalchaa fi xiinxalaa, mataa ofii hin beekin, dhugaa akeeka isaanii fi karaa isaanii hin beekin akka nama dirree bal’aa biqilaa hin qabne keessa dhamahaa deemuuti. Kan kallattii tokko kan murannoodhaan itti qajeelu hin qabne. Kallattii tokkotti garaa muratanii deemuun yeroo baay’ee carraa tokkicha nama dhamahe ofkolchudha. Irra hedduun warra badanii warra kallattii itti qajeelan tokko hin murteessine, kallaattii jijjiiraa kan ta’anidha. Sababa dhamahuu fi kallattii gamaa gamana jijjiiruutiin dhamahiinsi sadarkaa badiinsaa fi du’aatiin isa gaha.

Ilaalchi ummataa ifa tahuu dhabuun, warri qarooman osoo waan hordofan hin beekin, gaarii fi badaa osoo sirriitti adda hin basin warra dhihaatti hidhachuu keessatti daangaa darbuun, gaarii isaanii hubannoodhaan qabatanii waan haaraa fudhachuuf malu alagaa irraa fudhachuu ⁽⁹⁾ fi fudhannaa jaamaa waan alagaa bira

⁽⁹⁾ duudhaalee fi hubannoowwan hedduun hubannoo xureeffamtuudha, namummaa fi qaroomas diigduudha. Kunis waan geengoo ofittummaa, loogii fi sabummaa keessatti marfamtuufi. San keessaawal-danda’uu fi wal-gargaaruufaadha. Ennaa gara geengoo namummaatti baafamte gaarii (*positive*), qaroomtuu fi ijaartuu taati. Kun hubannoo Islaamummaa kan

jiru akkuma jirutti fudhachuu jidduu deddeebi’uufi dhamahuun sababa fashaluu fi boodatti afuu isa guddaa irraa lakka’ama.

Sababa kanaan jiruu fi sochii humnaa fi murannoodhaan gara karaa isii hin oofanu. Kun gufuu ka’umsa ummataa guddaa irraa isa tokko. Kan hunda caala sochii haaromsaatti gufuu ta’udha. Sababni isaas, waan humna maddisiisuu fi adeemsa ummataa jidduu dahoo waan taatuufi. Dandeettii ummataa daangessiti, akka ummanni ergaa namummaa gaarii bakkaan hin geenyeeff dhagaa/gufuu mucucaachiistuu fuuldura mijjee isii dhaabdi.

Ergaan Islaamaa kan samii kun akkuma Rabbiin Qur’aana fi hadiisa ergamaa kabajamaa keessatti waadaa galeetti tikfamtee osoo hin jijjiiramin jirti. Ilmi namaa har’a qajeelfama isiitti baay’ee dhimma. Ilmi namaa har’a haala horummaa balleessituu keessa jiru kana keessatti yeroowwan darban hunda caala qajeelfama Islaamummaa isaan barbaachisa. Kun immoo itti gaafatama guddaa gurmoo Muslimaa irra jirudha.

Itti gaafatama dhimmi isaanii haaromsuu fi ergaa Islaamummaa qabchuuf fakkeenyummaa isaanii deebifachuu caala guddadha. Kunis itti gaafatama qarooma namummaa haaromsuu fi saba isii

obbolummaa, gara laafina, nageenyaa fi tasgabii namummaa mirkaneessudha. Akkasuma xiinxalaa fi qarooma Islaamaatiif meeshaaleetti yaadda’uun barbaachisaadha. Keessattuu dhaabbilee ijaaruu keessatti. Fakkeenyaaf dhaabbata bakka bu’oota ummataa fi meeshaa isii, aangoowwan addaan baasuu, filannoo faadha. Kun immoo waan jijjiirama hir’inaa qabeenyaa fi faayidaa dhuunfaa irratti fidu irraa guddisaati. Ammas kan akka dhaabbilee fi qindoomina biyyaa kan nageenyaa fi tagabbii biyyootaa irratti xiyyeeffattufaadha.

qarriffaa seera bosonaa jala baasudha. Akkasuma waan isiin keessa isiitti qabattee jirtu kan akka badii fi diiggaa, kan osoo keessa hin deebi'aminii fi hin haaromsamin yoo akkanattii dhiifame shakkii malee lubbuu horummaa, loogii fi roorrootiin namummaa gara onsuu fi diiguutti geessa.

Miidhaa fi lola *Sahyuuniyyaan* (Yahuudonni) fi warri dhihaa ittiin jaarraa didamii tokkoffaa banatan akka walii galaatti namummaaf, keessatti Muslimootaaf rakkoo guddaa fuuldura dhaabachuu fi beektonni ummata dachii hundi, keessattuu beektonni Muslimaa osoo yeroon hin darbin harka qabuu qabanidha.

Muslimni amala isaa uumamaa kan namummaa fi qabsoo jidduu *ruuhii* (afuuraa) fi dhoqqeetti adeemsifamuuf, kan jidduu dukkanaa fi ifaatti, haqaa fi dharaatti, haqaa fi miidhaatti, waan ibliis itti eeguu fi itti gaafatama ofii toluu fi dachii tolchuu jidduutti adeemsifamu keessatti ilaalchi isaa (Muslimaa) ifa tahuun mataa ofii tolchuu fi dhiibbaa qarooma dhihaa fi miidhaa seer bosonaa dura dhaabbachuuf dhimmi bu'uurati.

Kun immoo kaayyoo jijjiiramaa fi waliin hojjachuu gaariitiin, dandeettii fi gahumsa beekumsaa fi teknooloojii kan gosoota toltuu, nageenyaa fi tasgabpii namummaa bahaa fi dhiha wajjiin wal-gargaaruudhaan, hawaasa biyyaa kan seerri ifaa, haqaa fi haqummaa oggantu dhaabuutiini. Seera bosonaa, loogii fi miituutin miti. Seerri kun kan ilma namaa gara lola addunyaa, biyyoolessaa fi naannootti geessite.

Wanti Muslimnii fi hordoftoonni seera samii beekuu qaban, isaan afuura salphaa fi iftuudhaan seera bosonaa kan dukkana, horummmaa fi dhoqqee fuuldura akka dhaabbataa jiraachuu isaaniiti. Ammas qabsoo jidduu ifaa fi dukkanaa, haqaa fi dharaa, haqummaa fi miidhaa fuuldura dhaabbachuutti akka jiran beekuu qabu. Isaan, ruuhii fi ifti miidhaa fi roorroo deebisuuf, alaabaa haqaa fi haqummaa ol-taasisuuf humna qabaachuun dirqama akka ta'e beekuu qabu.

Dhimma kana keessatti haalli isaanii akka haala warra seera bosonaa isii dukkanaa sana hordofuuti. Kan isaan humna ittiin ilaalcha fi aadaa isaanii ummata biraatti fe'an barbaadan, kan isaan ittiin ummata dadhabootti fudhataman humnaa fi cubbuudhaan fedhii lubbuu isaaniitiif jilbeenfachiisn.

Kana jechuun warri seera (shari'aa) ifaa hordofan, lubbuu ofii tiksuuif waan hunda dura mataa isaanii tolchuudha. Kun immoo kan ta'uu danda'u, beekumsa barnoota irratti hundaa'e Muslimni ijoollummaa isaa irraa eegalee akkamitti guddifamee kalaqaa fi dandahaa ta'a? kan jedhu beekuudhaani. Kan sochii, hojii, waa tolchuu, meeshaa dandeettii fi caalmaa horachuu akka danda'u barsiisuudha.

Ennaa ummanni Islaamaa lubbuu ofii ofkolchite, humnaa fi fakkeenya ergaa Islaamaa geessu, kan namaa fi qarooma namummaa ofkolchu tahuu dandeessi.

Humni qabeenya waliinii kan warri seera (sahri'aa) ifaa fi seera bosonaa walitti qabanidha. Seerri gaabbii dhoqqee fi gadii

buutuun hawwii isiitiin, hiikkaa, duudhaa fi ol-aantummaa isiitiin faallaa seera Ruuhii (afuuraa)ti. Kanaafuu hordoftoonni seera ifaa humna horachuun dirqama. Humni wal-mormii namaa hundaafuu meeshaa dirqama barbaachisudha. Garuu kaayyoo humnaatu seera lamaan (seera ifaa fi seera bosonaa) jidduutti walldhabdi. Seerri ifaa haqaa fi haqummaadhaaf isii oolchiti, seerri gaabbii immoo acuuccaa fi miidhaadhaaf isii oolchiti.

Dhalli namaa kan har'a afaan warra seera bosonaa dhiiga isaanii dhugdu, qarriffaan humnaan caccabsaa, ol-aantummaa fi koloneeffannaa isii ciccirtu irraa bilisa bahuun yoo hawaasni falaasama Islaamaa kan nagaa fi tasgabpii irrattii hundaa'e jiraatedha. Sababaa rakkoo haqummaa mirkaneessuutiif, humna miidhaa fi acuucaatiif jecha wanti ummata Muslimaa fi ummata dadhaboota biraa mudateef sababoota deebii humna olii akka isaan burqisiisan godhuudha.

Siyaasa addunyaa biyyoota dhihaa keessatti babal'atee kan jiru lubbuu horummaadhaan guutamtedha. Irra fokkattuu isii immoo dachii qulqulluu falasxiinii (*Palastine*) fi biyyoota Muslimaa hedduu fi saboota dadhabsiifamtoota biroo keessatti kan argaa jirrudha. Haalli akkanaa sababa sadarkaa jalee, horummaa, kan namoonni horiitti amanan jaarraa kana keessa itti gadi buhan.

Ilmi namaa fi qaroomni rakkoo seera bosonaa fi miidhaa isiitiif akka dammaquuf; afuura isii, duudhaalee fi kaayyoo afuura kanaa akka deebifattuf, seera haqaa, haqummaa fi ifaa seera miidhaa fi badii irraa akka bakka buustuuf, osoo qabsoon isii kan dhiigaa, qabeenyaa fi horummaa osoo isii hin balleessin

seeraa fi gocha kana irraa akka qulqullooftuuf hawaasa, biyyaa kan nageenyaa fi tasgabbi keessatti, duudhaalee haqaa fi haqummaa ilma namaa keessatti falsafaa Islaamaatti hirkatu isaan barbaachisa.

Kun toltuu wal-jijjiiruu, wal-gargaaruu fi wal-guutuu bu'uura godhatee akka dhimmoota wal-keessa seentuu adda addaa keessatti tokkummaa namummaa mirkaneessuufi. Garee, sabummaa fi seera bosonaa ummata horii qoodamtuu wal'aansoo waliin qabduu fi lola walitti deebituu gootu miti. ⁽¹⁰⁾

Wanti yaadachuun nurra jiru, ummanni dhihaa ergaa samii iftuu keessaa luqqahuun sababa jijjiirraa fi badii dhaabbilee amantii isaanii keessaatti raawwatamu kan ergaa kana mudateeti. Kanaaf irra hedduun hawaasa bal'aa isaanii waa'ee Islaamummaa fi amantiiwwan samii hin beekanu. Kanaan hawaasni bal'aan faallaa haala omishtoota siyaasaa fi labsiiti. Warri siyaasaa kun kan dhaabbilee siyaasaa isaanii irratti gareen didduun/dabduun, warri faayidaa fi fedhii dhuunfaa irratti moote. Kanaaf, hawaasni bal'aan saba jallifamaa jedhamee ilaalama.

Hawaasa kana waamuu fi seera haqaa, kan Rabbii, kan ruuhii fi iftuu, faayidaa ummataatii fi isaan qajeelchuuf ergamte isaan hubachiisuun dirqama daa'iiwwaniiti, keessattuu muslimoonni jiraattota biyya Sanaa fi dhalataa isaanii ta'an hawaasa kana hubachiisuu irratti jajjabaachuu qabu. Kun hunduu wantoota itti gaafatamummaa isaanii kan amantii isaanii hubachuu, isii

⁽¹⁰⁾ Kitaab "Ilaalcha Islaamummaan hariiroo biyyaatiif qabdu: akeeka fi karaa haaraa" kan jedhu kan Dr Abdulhamiid Ahmad Abuu Sulaymaan, hiikkaa Dr. Naasir Ahmad Al-Murshid Al-Barraak-Riyaad- Sa'uudii Arabi'aa ilaali.

qabachuu, isiidhaan haala isaanii tolchuu, karaa waamichaa fi dhala namaatti geessisuu laaffisuu, karaa qarooma isii sirreessuu, rakkoo badii fi diiggaa kan sarara ariifataadhaan bantii (hundee jala) ibiddaa isaan geessitu irraa fageessuu isaanii dacha godhudha.

Rabbiin akkana jedha:

﴿ اللَّهُ نُورُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ ﴾ النور: ٣٥

“Rabbiin ibsaa samiiwwanii fi dachiiti” (Annuur: 35)

﴿ قَدْ جَاءَكُمْ مِنَ اللَّهِ نُورٌ وَكِتَابٌ مُبِينٌ ﴾ المائدة: ١٥

“Ifaanii fi kitaabni mul’ataa/ibsaan dhugaan isinitti dhufeera.” (Al-Maa’ida:15)

﴿ الرَّكَّةُ كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِ رَبِّهِمْ إِلَى صِرَاطٍ

الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ ﴾ إبراهيم: ١

“(Qur’aanni kun) akka (isaan) dukkana keessaa gara ifaatti nama baastuuf kitaaba nuti buufnedha. Fedhii Rabii jaraatiin gara karaa (Rabii) injifataa, faarfamaatti (akka baafuu).” (Ibrahiim:1)

﴿ وَمَا خَلَقْنَا السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ ﴾ الحجر: ٨٥

“Samii, dachii fi waan jidduu isaanii haqaan malee hin uumne.” (Al-Hijir: 85)

﴿ إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا

الْإِنْسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا ﴾ الأحزاب: ٧٢

“Nutu amaanaa samiiwwan, dachii fi gaarreen irra finnaan isii irraa sodaatanii isii baadhachuu didan. Ilmi namaa isii

baadhate. Inni lubbuu ofii miidhaa, wallaalaa dha.” (Al-Ahzaab: 72)

﴿ قَدْ جَاءَتْ رُسُلٌ رَبِّنَا ﴾ الأعراف: ٥٣

“Ergamoonni Rabbii keenyaa dhugaadhaan nutti dhufan.” (Al-A’raaf:53)

﴿ هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَىٰ وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظَاهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ ۗ وَلَوْ كَرِهَ

الْمُشْرِكُونَ ﴾ التوبة: ٣٣

“Inni kan ergamaa isaa qajeeltumaa fi amantii dhugaatiin ergedha. Amantii hunda irratti akka isa oltaasisuuf. Mushrikooni (warri Rabbitti yakutoomsu) jibbanus.” (Attawbaa: 33)

﴿ قُلْ إِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّي الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ وَالْإِثْمَ وَالْبَغْيَ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَأَنْ تُشْرِكُوا بِاللَّهِ مَا لَمْ

يُنزِلْ بِهِ سُلْطَانًا وَأَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا نَعْمُونَ ﴾ الأعراف: ٣٣

“Wanti Rabbiin koo dhowwaamaa (haraama godhe): waan fokkataa (kan akka sagaggaalummaa/zinaa) waan isa irraa mullatee fi waan dhokate, dilii, haqaan maletti roorrisuu, waan (Rabbiin) ittin ragaa hin buufne isattii qindeessuu, fi waan hin beekne Rabbiin irratti jechuudha” jedhi” (Al-A’raaf: 33)

﴿ وَلَوْ اتَّبَعَ الْحَقُّ أَهْوَاءَهُمْ لَفَسَدَتِ السَّمَوَاتُ وَالْأَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ ۗ بَلْ أَتَيْنَهُمْ بِذِكْرِهِمْ

فَهُمْ عَن ذِكْرِهِمْ مُعْرِضُونَ ﴿٧١﴾ المؤمنون: ٧١

“Osoo haqni fedhii isaanii hordofee samiin, dachii fi wanti isii keessaa badde.” (Al-Mu’minuun: 71)

﴿ فَأَلْيَوْمَ يُجْزَوْنَ عَذَابَ الْهُونِ بِمَا كُنتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَمِمَّا كُنتُمْ تَفْسُقُونَ ﴿٢٠﴾

الأحقاف: ٢٠

“Waan dachii keessatti haqaan male boonaa turtanii fi waan karaa irraa baataniif (dabdaniif) har’a adabbii xiqqeessaa mindeeffamtu” (Al-Ahqaaf: 20)

﴿ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ ۚ إِنَّ اللَّهَ

نِعَمًا يُعْظُمُ بِهِ ۗ إِنَّ اللَّهَ كَانَ سَمِيعًا بَصِيرًا ﴿٥٨﴾ النساء: ٥٨

“Rabbiin amaanaa gara abbaa isaatti geessisuutti isin ajaja. Ennaa jidduu namaatti murteessitanus haqaan murtii godhuutti (isin ajaja). Rabbiin wanti inni itti isin ajaju tole. Rabbiin dhagahaa argaadha.” (Annisaa’: 58)

﴿ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَايِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ

وَالْبَغْيِ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿٩٠﴾ النحل: ٩٠

“Rabbiin haqatti, tola ooluu fi warra firaatiif haqa jaraa kennuutti ajaja. Waan fokkataa (sagaggaalumma), waan jibbamaa fi roorroo irraa ni dhowwa. Akka gorfamtanuuf (isin gorsa).” (Annahl: 90)

﴿يَأْتِيهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا كُفُؤًا قَوَّامِينَ لِلّٰهِ شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ عَلَيْكُمْ ؕ اَلَّا تَعْدِلُوْا اَعْدِلُوْا هُوَ اَقْرَبُ لِلتَّقْوٰى وَاتَّقُوا اللّٰهَ ؕ اِنَّ اللّٰهَ حَكِيْمٌۭ بِمَا تَعْمَلُوْنَ ﴿٨﴾

﴿المائدة: ٨﴾

“Yaa warra amantan RAabbiif haqaan dhaabbataa ta’aa! Dhugaan/haqaan ragaa bahaa! Ummata tokko jibbaan haqa dalaguu dhabuutti isin hin kaasin! Isatu (Rabbiin)sodaaf irra dhihoodha. Rabbiin waan isin hojjattanu beekaadha.” (Al-Maa’ida: 8)

﴿يَأْتِيهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا كُفُؤًا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاءَ لِلّٰهِ وَلَوْ عَلَىٰٓ اَنْفُسِكُمْ اَوْ اَوْلَادِيْنَ وَالْاَقْرَبِيْنَ ؕ اِنْ يَكُنْ غَنِيًّا اَوْ فَقِيْرًا فَاللّٰهُ اَوْلٰىۤ اَبۡهَمًاۢ فَاَلَّا تَتَّبِعُوْا اَهۡوٰى اَنْ تَعْدِلُوْا وَاِنْ تَلُوْا اَوْ تُعْرَضُوْا فَاِنَّ اللّٰهَ كَانَۭ بِمَا تَعْمَلُوْنَ حَكِيْمًا ﴿١٣٥﴾﴾ النساء: ١٣٥

“Yaa warra amantan! Akkaan haqaan dhaabbatoota ta’aa! Rabbiif raga bahaa. Osoo lubbuu keessan, haadhaa fi abbaa keessanii fi firoottan keessan irratti ta’eeyyuu. Yoo dureessa yookii hiyyeessa ta’es Rabbitu tumsaa/aanaa jaraati. Haqa dalaguu (dhiisuun) fedhii lubbuu hin hordofinaa! Yoo raga jallistan yookii raguu irraa garagaltan Rabbiin waan isin hojjattan beekaadha.” (Annisaa’: 135)

﴿وَعِبَادُ الرَّحْمٰنِ الَّذِينَ يَمْشُوْنَ عَلَى الْاَرْضِ هَوْنًا وَاِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُوْنَ قَالُوْا سَلٰمًا ﴿١٣﴾﴾
 ﴿وَالَّذِيْنَ يَبۡسُتُوْنَ لِرَبِّهِمْ سُجۡدًا وَّقِيَمًا ﴿١٤﴾﴾ وَالَّذِيْنَ يَقُوْلُوْنَ رَبَّنَا اَصْرِفْ عَنَّا عَذَابَ جَهَنَّمَ
 اِنَّ عَذَابَهَا كَانَ غَرٰمًا ﴿١٥﴾ اِنَّهَا سَاءَتٌ مُّسۡتَقَرًّا وَّمَقٰمًا ﴿١٦﴾ وَالَّذِيْنَ اِذَا اُنْفِقُوْا لَمْ يُسْرِفُوْا
 وَلَمْ يَقْتُرُوْا وَكَانَ بَيۡنَ ذٰلِكَ قَوٰمًا ﴿١٧﴾ وَالَّذِيْنَ لَا يَدْعُوْنَ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهًا ؕ اٰخَرَ وَلَا يَقْتُلُوْنَ

الْأَنْفُسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَا يَزْنُونَ^{٦٢} وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ يَلْقَ أَثَامًا ﴿٦٨﴾ يُضْعَفُ لَهُ الْعَذَابُ
 يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَيَحْمَلُهُ فِيهِ مَهْمَانًا ﴿٦٩﴾ إِلَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا فَأُولَئِكَ يُبَدِّلُ
 اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ^{٧٠} وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿٧٠﴾ الفرقان: ٦٢ - ٧٠

“*Gabroota Rahmaan warra dachii irra suuta deemanu, ennee wallaalttonni jaraan haasa’e nagaa kan jedhanu, Warra Rabbii jaratiif sujuudaa fi dhaabbataa bulanu, Warra “Rabbii keenya adabbii jahannamaa nurraa deebisi. Adabbiin isii nama qabataa ta’ee” jedhanu, Isiin ragga’iinsaa fi taa’ichaaf badde.*

Warra ennaa kennatan hin qisaasne, hin dognoomne, (kenni jaraa) jidduu kanatti dhaabbataa ta’e.

Warra Rabbii wajjiin gabbaramaa biraa hin waammanne, lubbuu isii Rabbiin (ajjeesuu) dhowwaa godhe haqaan male hin ajjeesne, kan gumna/sagaggaalummaa hin goone. Namni sana hojjate adabbii qunnama!

Adabbiin isaaf dachaafama! Isii keessatti xiqqaataa yeroo daangaa hin qabneef jiraata!

Nama deebi’e, amane fi gaarii hojjate male. Jara sana Rabbiin hamtuuwwan jaraa toltuutti jijjiira. Rabbiin akkaan dhiisaa mararfataa ta’e.” (Al-Furqaan: 63-70)

﴿ مِنْ أَجْلِ ذَلِكَ كَتَبْنَا عَلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنَّهُ مَن قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ

فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا وَمَنْ أَحْيَاهَا فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا وَلَقَدْ

جَاءَتْهُمْ رُسُلُنَا بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ إِن كَثِيرًا مِنْهُمْ بَعْدَ ذَلِكَ فِي الْأَرْضِ لَمُسْرِفُونَ ﴿٣٢﴾

﴿ المائدة: ٣٢ ﴾

“*Namni lubbuu tokko osoo isiin lubbuu tokko hin ajjeesin yookaan dachii keessatti badii hin hojjatin ajjeese akka waan nama (hunda) bakkatti ajjeeseeti; namni isii jiraachise (Rabbin sodaaf ajjesuu dhiise ykn sababa ta’ee du’a jalaa baase) akka nama (hunda) bakkatti jiraachiseeti*” (Al-Maa’ida: 32)

﴿ وَمِنَ النَّاسِ مَن يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيُتَّهَدُ اللَّهُ عَلَىٰ مَا فِي قَلْبِهِ ۗ وَهُوَ أَلَدُّ الْخِصَامِ ﴿٢٠٤﴾ وَإِذَا تَوَلَّىٰ سَعَىٰ فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ أَرْحَتَهَا وَالنَّسْلَ وَاللَّهُ لَا يَجِبُ الْفَسَادَ ﴿٢٠٥﴾ وَإِذَا قِيلَ لَهُ اتَّقِ اللَّهَ أَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْإِثْمِ فَحَسْبُهُ جَهَنَّمُ وَلَيْسَ الْمِهَادُ ﴿٢٠٦﴾ ﴾

البقرة: ٢٠٤ - ٢٠٦

“*Ilma namaa irraa nama jechi isaa jiruu addunyaa kessatti si raaju (sitti tolutu jira. Waan onnee isaa keessaa irratti Rabbiin ragaa godha. Inni falamaa jabaadha. Ennaa gara gale dachii keessatti badii facaasuuf, midhaanii fi lubbuu balleessuuf deema. Rabbiin badii hin jaal’atu. Ennaaa Rabbiin sodaadhu isaan jedhan badiidhaan boonni isa qabdi. Ga’aan isaa jahannama. Manni (ibidda ta’uun) hammaate.*” (al-Baqaraa:204-206)

﴿ وَالَّذِينَ يَتَّبِعُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ ۗ أَنْ يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ ۗ أُولَٰئِكَ هُمُ اللَّعَنَةُ ۗ وَهُمْ سُوءُ الدَّارِ ﴿٢٥﴾ ﴾ الرعد: ٢٥

“*Warri eega(baallama isaanii kakuun) jabeessanii baallama Rabbii diigan, waan Rabbiin fufamuu itti ajaje kutan, dachii balleessan/dachii keessatti badii hojjatan. Jara saniif, abaarsatu jira. Jaraaf badaa gandaa (ganda badaa)tu jira.*” (Arra’d: 25)

﴿أَرَأَيْتَ الَّذِي يُكَذِّبُ بِالذِّنِّ ﴿١﴾ فَذَلِكَ الَّذِي يَدْعُ أَيْتِيهِ ﴿٢﴾ وَلَا يُحِصُّ عَلَىٰ طَعَامِ الْمَسْكِينِ ﴿٣﴾ فَوَيْلٌ لِلْمُصَلِّينَ ﴿٤﴾ الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ ﴿٥﴾ الَّذِينَ هُمْ يُرَاءُونَ ﴿٦﴾ وَيَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ ﴿٧﴾﴾ الماعون: ١ - ٧

“Isa (guyyaa) galata sobsiisu naaf himi. Sun kan abban-qabnee (yatiima) deebisudha. Kan iyyeessa nyaachisuu irratti hin kaasne. Salaattotaaf boolli ibiddaa (ykn badiin) ragga’e. (Jarri sun) warra salaata isaanii irraataati’aa’a/ceem’an. Warra agarsiifatan.

Wantoota xixiqqoo dhowwatan.” (Al-Maa’uun: 1-7)

﴿مَا سَلَكَكُمْ فِي سَقَرٍ ﴿٤٢﴾ قَالُوا لَوْ نَكُ مِنَ الْمُصَلِّينَ ﴿٤٣﴾ وَلَوْ نَكُ نَطْعُمُ الْمَسْكِينِ ﴿٤٤﴾ وَكُنَّا نَحْوُ مَعَ الْخَائِضِينَ ﴿٤٥﴾ وَكُنَّا نَكْذِبُ يَوْمَ الدِّينِ ﴿٤٦﴾ حَتَّىٰ آتَانَا الْيَقِينَ ﴿٤٧﴾ فَمَا نَنْفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشَّافِعِينَ ﴿٤٨﴾ فَمَا لَمْ نَعَنِ التَّنْكِرَةَ مُعْرِضِينَ ﴿٤٩﴾﴾ المدثر: ٤٢ - ٤٩

“Saqr keessa maaltu isin naqe?”. (jarris akkana) jedhan: “Warra salaatu irraa hin turre,Iyyeeyyiis kan nyaachisnu hin turre,Warra badii daaku (keessa sesseenu) wajjiin kan daaknu turre,Guyyaa galataas kan sobsiisnu turre.”(Al-Muddassir: 52-59)

﴿فَهَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ تَوَلَّيْتُمْ أَنْ تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَتُقَطِّعُوا أَرْحَامَكُمْ ﴿٢٢﴾﴾ محمد: ٢٢

“Yoo garagaltan dachii keessatti badii dalaguu fi firoottan keessan mummuruu kajeeltanii?Jarri sun warra Rabbiin abaaree fi ija jaraa jaamsedha.” (Muhammad: 22-23)

﴿لَا يُحِبُّ اللَّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوْءِ مِنَ الْقَوْلِ إِلَّا مَنْ ظَلَمَ ﴿١٤٨﴾﴾ النساء: ١٤٨

“Rabbiin hamtuu ol-qabuu hin jaal’atu.” (Annisaa’: 148)

﴿ الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُمْ بِالْفَحْشَاءِ ﴾ البقرة: ٢٦٨

“Shayxanni iyyummaadhaan isin sodaachisa, waan fokkataatti isin ajaja.” (Al-Baqaraa: 268)

﴿ قُلْ إِنْ أَرَادَ اللَّهُ لَا يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ أَتَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴾ الأعراف: ٢٨

“Rabbiin waan fokkataa fi jibbamaatti hin ajaju. Waan hin beekne Rabbiin irratti jettuu?” (Al-A’raaf: 28)

﴿ وَمَنْ يَلْعَجْ خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ فَإِنَّهُ يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ ﴾ النور: ٢١

“Namni tarkaanfiiwwan shayxaanaa hordofe inni waan fokkataa fi jibbamaatti nama ajaja.” (Annuur:21)

﴿ إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَنْ تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ فِي الَّذِينَ ءَامَنُوا لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴾ النور: ١٩

“Warri wanti fokkataan jidduu amantootaa faca’uu jaallatan isaaniif adabbii laalessaatu jira” (Annuur: 19)

﴿ وَلَا تَقْرَبُوا الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ ﴾ الأنعام: ١٥١

“Fokkataa (sagaggaalummaa) waan mul’atee fi waan dhokatettis hin dhihaatinaa!” (Al-An’aam: 151)

﴿ وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُفْتِنُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ ﴾ البقرة: ١٩٠

﴿ البقرة: ١٩٠

“Karaa Rabbii keessatti warra isiniin loluun lolaa, daangaa hin darbinaa! Rabbiin daangaa dabartoota hin jaal’atuu” (Al-Baqaraa: 190)

﴿ وَمَا لَكُمْ لَا تُقِيلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا

أَخْرِجْنَا مِنْ هَذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ أَهْلُهَا وَاجْعَل لَنَا مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا وَاجْعَل لَنَا مِنْ لَدُنْكَ نَصِيرًا ﴿٧٥﴾

﴿ النساء: ٧٥

“Karaa Rabbii fi dadhabdoota dhiirotaa fi dubartoota irraa ta’an warra “Rabbii keenya gandattii kana kan jiraattonni isii lubbuu ofii miidhaa ta’e kana keessaa nu baasi, of-bira aanaa nuf taasisi, of-biraa tumsaa nuuf taasisi” jedhan (tumsuuf) kan hin lolle maaltu isin mudate?” (Annisaa’: 75)

﴿ لَا يَنْهَكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِينِكُمْ أَنْ تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ

يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ ﴿٨﴾ الممتحنة: ٨

“Warra amantii keessatti isin hin lolle, ganda keessan irraa isin hin baasne tola isaaniitti ooluu fi gara jaraatti haqa/walqixxummaa dalaguu irraa Rabbiin isin hin dhowwu. Rabbiin warra haqa/wal-qixxummaa dalaga jaal’ata.” (Al-Mumtahinaa:8)

﴿ يَدَاوُدَ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ فَاحْكُم بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَى فَيُضِلَّكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ

إِنَّ الَّذِينَ يَضِلُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ يَوْمَ الْحِسَابِ ﴿٢٦﴾ وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاءَ وَالْأَرْضَ

وَمَا بَيْنَهُمَا بَطْلًا ذَلِكَ ظَنُّ الَّذِينَ كَفَرُوا فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مِنَ النَّارِ ﴿٢٧﴾ أَمْ نَجْعَلُ الَّذِينَ ءَامَنُوا وَعَمِلُوا

الصَّالِحَاتِ كَالْمُفْسِدِينَ فِي الْأَرْضِ أَمْ نَجْعَلُ الْمُتَّقِينَ كَالْفُجَّارِ ﴿٢٨﴾ ص: ٢٦ - ٢٨

“Yaa Daawud! Nuti dachii keessatti bakka bu’aa sigoonee haqaan jidduu namaatti murteessi! Karaa Rabbii irraa si jl’isaa fedhii lubbuu hin hordofin! Warri karaa Rabbii irraa jal’isa waan guyyaa qorannoo dagataniif jaraaf adabbii jabaatu jira.

Samiwwan, dachii fi waan jidduu jaraa tola (kaayyoo male) hin uumne. Sun se'aa warra didaniiti. Warra didaniif boolli ibidda irraa ragga'eef.

Warra amananii gaggaarii hojjatan akka dachii balleessitootaa taasisnaa? Warra Rabbiin sodaatu akka jallattootaa taasisnaa? (hin taasisnu).” (Saad:26-28)

﴿ وَيَوْمَ نَعْرِضُ الَّذِينَ كَفَرُوا عَلَى النَّارِ أَذْهَبْتُمْ طَيِّبَاتِكُمْ فِي حَيَاتِكُمُ الدُّنْيَا وَاسْتَمَعْتُمْ بِهَا فَالْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ الْهُونِ بِمَا كُنْتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَمَا كُنْتُمْ تَفْسُقُونَ ﴿٢٠﴾ الْأَحْقَافَ: ٢٠

“*Guyyaa warri didan ibidda irra fidamanii “Gaggaarii keessan jiruu addunyaa keessatti fixxan, isiitti qananiitan, waan dachii keessatti haqaan malee boonaa turtanii fi waan karaa irraa baataniif har'a adabbii xiqqeessaa mindeeffamtu” (jedhamuun yaadadhu).” (Al-Ahqaaf:20)*

﴿ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ ﴿١٣﴾ الْحَجَرَات: ١٣

“*Yaa ilmaan namaa nuti dhiiraa fi dubara irraa isin uumne. Akka wal-beektanuuf sabootaa fi gosoota (dameelee xixiqqoo saba keessaa) isin goone. Irra-kabajamaan keessan Rabbiin sodaataa keessani. Rabbiin beekaa alaa fi keessaati.” (Al-Hujraat: 13)*

﴿ الَّذِينَ ءَامَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ أُولَٰئِكَ هُمُ الْأَمْنُونَ وَهُمْ مُّهْتَدُونَ ﴿٨٢﴾ الْأَنْعَام: ٨٢

“*Warra amanannii iimaana (amantii) isaanii cubbuutti hin makne. Isaaniif nageenya (of amanachuu)tu jira. Isaan qajeeltota.” (Al-An'aam: 72)*

﴿ قُلْ إِنِّي أَخَافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿١٥﴾ مَنْ يُصِرْ عَنْهُ يَوْمَئِذٍ فَقَدْ رَحِمَهُ ۗ ۝﴾

وَذَلِكَ الْقَوْمُ الْمَكِينُ ﴿١٦﴾ الأنعام: ١٥ - ١٦

“Dubbiin Rabbii keetii dhugaa fi haqaan guutte. Jechoota isaa jijjiiraan hin jiru. Inni dhagahaa argaadha. Irra hedduu warra dachii yoo hordofte karaa Rabbii irraa si dabsu. Se’aa qofa hordofu. Isaan kijibdoota.” (Al-An’aam: 15-16)

﴿ تَمَّ دَرُؤُهُ إِلَى اللَّهِ مَوْلَاهُمْ الْحَقُّ ۗ أَلَا لَهُ الْحُكْمُ وَهُوَ أَسْرَعُ الْحَاكِمِينَ ﴿٦٢﴾ الأنعام: ٦٢ ۝﴾

“Eeganaa gara Rabbii mootii jaraa dhugaatti deebifaman. Murtiin isuma qofaafi. Inni irra daddafaa qorattootaati” (Al-An’aam: 62)

﴿ قُلْ إِنِّي عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِّن رَّبِّي وَكَذَّبْتُم بِهِ ۗ مَا عِنْدِي مَا تَسْتَعْجِلُونَ ۗ بِهِ ۗ إِنْ الْحُكْمُ إِلَّا لِلَّهِ ۗ ۝﴾

يُقِضُ الْحَقُّ وَهُوَ خَيْرُ الْفَاصِلِينَ ﴿٥٧﴾ الأنعام: ٥٧

“Murtiin Rabbiif malee hin taane. Inni haqa dubbata. inni caalaa adda baastotaati.” (Al-An’aam: 57)

Furtuuwwan namoota biraa wajjiin hojjachuu: tooftaa beekuu fi jiddu galeessaa fi qoqqoodama qo’annaa warra dhihaa

Warri dhihaa kaayyoo saboota bira hubachuutiin qo’annaa bahaa hundeessan. ⁽¹¹⁾kun kanis kan ta’e afuura seera bosonaa fi

⁽¹¹⁾ wanti nama raaju (ajaa’ibsiisu), basaastotaa fi onsiitoota Yahuudaa Israa’il warra afaanii fi aadaa Arabootaa baratan Al-*Musta’rabiin*(warra Arabatti of-hirkisan/guyyaa keessa Arabiffa baratan) jennee moggaasuudha. Isaan Arabummaatti hin hirkatanu, gonkumaa hariirroo waliin hin qabanu. garuu isaan nyaapha/diina mala baasaniidha. Kan silaa itti moggaafamuu turan Al-

saboota sana saamuudhaani. Kanaaf kaayyoon isaanii kan galma gahu kaayyoo garii nyaachuutiin, garii koloneeffachuu fi saboota biyyattii acuucuun fedhii fi hawwii warra dhihaatiif laaffisuudhaani. Kanaafuu hawaasni Islaamaa, warri qaromee fi xiinxaltoonni isaanii dadhabina, hojii irraa gabaabbachuu fi booda aansuu kana irraa of-qabuu qabu.

Sagantaa isaanii kan dammaqaa fi haaromsaa keessatti biyya isaaniitti dhaabilee barnootaa kan qo'annaa fi xiinxala warra dhihaa qorattu hundeessuu qabu. Amala isaan kan qo'attuu fi ka'umsa isaanii kan hubattu. Kunis akka isa hubachuu fi wajjiin hojjachuun danda'amuufi. Akkasuma faayidaa dhala namaa hundaa mirkaneessuuf jecha qarooma isaanii karaa sirrii qabsiisuuf. Keessattu hawaasa ol-aantummaan seera bosonaa kan loogii, sabummaa fi roorroo irratti hundooftu sun isaan butte.

Kuniyyuu dhoksa fi gowwoomsaa adda addaa kan miidiyaan hawaasa bal'aa jal'isuuf lallabu irraa ija gadi qabanneeti. Akkasumas humnaan to'achuu, acuuccaa fi saamicha laaffifachuuf garee fi dhaabbilee loogii, koloneeffannaa gurguddaa kan akka gumeen harkatti marsutti ummatatti marse irraa kan madde. Haala kanaan qabeenya biyyoota Islaamaa fi Afirkaa irratti moo'an, humna humnatti cicciran. Kunis gamtaan Awrooppaa gamtaa Amerkaa, gamtaa Raashiyaa, Hindii fi chaaynaa cinaa dhaabbachuudhaani.

Mu'arabiin (Arabeeffamtoota) jechuudhaani. Warra malaa fi hammeenyaaf jidduu hawaasa bal'aa Araboota dadhabsiifamtootaa ka'aman.

Kanatu biyyoota Islaamaa fi Afirkaa hadiyyoomaa fi ciccitaa warra isii kajeeluu fi warra dhihaatiif, ergamtoota isaanii fi saree adamoo/sookii isaan kan taate Yahuudotaaf adamoo (adamsamtuu) isaan godhe. Yahuudonni sareen warra dhihaa kun, yoo dhugadhaan ilaalle saree bosonaa, yayii gantuu fi badduu, kan joorra (bolola) addaa qabdu, kan nama abbaa isii irratti badii fiddu, abbaa isii erge dursitee kan sookamaa (dhandhoolamaa) nyaattuu fi kan abbuma isii ergeyyuu nyaachuu hin eeggannedha. ⁽¹²⁾

Sookiin (dhandhoollaan) dirqama waan dhandhoolamu qabaachuu waan qabuuf dhandhoolamaan (sookamaan) sun biyyoota Islaamaa ta'e. biyyoonni kibbaa sookamaa tahuudhaan warra sookuuf tole hin jedhanu, saree sooktuuf haala hin mijjeessanu. Kun waan namoonni hedduun sababa haala dadhabinaa isaan irra jiranu irraa ka'uudhaan warra dhihaatti quufu jedhanii yaadanudha. Afuura haqaa fi wal-qixxummaa irratti hundaa'uudhaan siyaasaa haqaa, wal-madaaltuu roorroo isaan irra deebistu, miidhaa kolonii fi badii yahuudotaa isaan irraa deebisti jedhanii yaadu. Garuu dhugaan jiru, isaan gaaddisa seera bosonaa jiru, ummata se'oota (itti fakkaate)dha. Jijjiiramni kamillee kan kanaan wal-qabatee dhufu, kan tooftaan dippiloomaasii irratti hirkatu hundi waan yeroo murtawaa fi

⁽¹²⁾ sareen yahuudaan kun abbaa isa erge -warra dhihaa- nyaachuu irraayyuu hin eegganne. Fakkenyaaf: hoteela "Mooticha Daaword" gubuu isaanii, doonii "Leebertii" kan Amerikaa bishaan liqimsiisuu isaanii, mala "Laafoon" kan Ambaassaddara Amerkaa Kaayrootti ajjeesuudhaaf godhan, salphina dubbi guurtuu (*jaasuustuu*) Yahuudaa Amerkaa "Boolaardi" fi kkf. Kan salphina isaanii ibsu kan maxxanfaman. Kan dhokate immoo irra guddaadha.

daangeffamaadha. Waan hariiroo biyyaa ammayyaatiif irratti hirkatamu miti. Gaaddisa hawwii fi siyaasaa abdatamaa keessatti miti.

Karaan biyyoota kanaaf jijjiirama ammaa fida jedhamee yaadmu qabsoo karaa nagaa warri siyaasaa muslimoota biyya sanaa, ilmaan biyya Sanaa irraa warri isaan gargaaranii fi dhalataan isaanii godhanudha, akkasuma amantoonni ergaa samii qaban biroo, warroonni cunqurfamtoonni aakka isaanii, warri keessi isaanii fayyaa godhanuun qofa tahuu danda'a. Kanumaa wajjiin seerri kun garee kamiifillee yookii hanga Yahuudotaa gahutti saba xiqqoo kamiifillee itti fufiinsi isaa wabii hin qabu.

Lola Amerikaa fi Jaappaan jidduutti tahe keessa barnoota dogoggora Yahuudonni sababa itti taate irraa waan barannutu jira. Ammas sichi warra dhihaatiif biyyoota Islaamaa fi kibbaa keessatti rakkoo fi dhukkuba itti taati. Kunis muuxannoo malaa fi sochii isaan miidhaa fi badiidhaan bara Roomaa irraa eegalanii haga har'aatti gudhaa jiran irraa argame wallaalchisuun yookii dagachiisuu ta'e irraayyi.

Yoo Muslimoonni karaa isaanii hin beekin, qabsoon isaan haaromsaaf godhan yoo dhugaa hin tahin, biyyoota dhihaa keessatti gara Rabbiitti waamuu isaanii keessatti yoo murannoon isaanii hin tolin furmaanni hin jiru. Kaka'iinsa afuuraa fi uumamamni sirrii keessa jiru seera/shari'aa ifaa kana fudhachuu haala mijjeessuun, akka hawaasni kun karaa ifaa fi haqaatti deebi'an gochun waan maluuf isaan waamuu irratti jajjabaachuu qabna. Kun Rabbiin irratti jabaati miti.

Biyyoonni Islaamaa fi Afirkaa fuulduratti mataa isaanii bilisoomsuun, haqaa fi kabajaa isaanii deebifachuun, kenna qarooma namummaa keessatti hirmaachuun yoo jabaatanii koomee isaanii irra dhaabbatan malee (yoo jabaatan malee), yoo humna haaromsaatti makatanii fi gargaaran malee hin danda'anu.

Yuniversitiin Islaamaa addunyaawaa kan biyya Maaliiziyaa waggoota muraasaan dura yaada kanaaf tarkaanfii duraa jalqabee jira. Kunis damee “MINOR SPECIALIZATION” jedhamu qo'annoo warra dhihaa irratti hundeessuudhaani. Kunis kaayyoo damee (*dippaartimentii*) bu'uuraa qo'annoo warra dhihaa irratti ijaaruutiini. Kana fayyadamanii warra dhihaa hubachuuf, xiinxalaa fi adeemsa isaanii ilaaluuf, karaa ittiin isaanii wajjiin hojjatanuu fi jijjiirama gaarii fidanu adda baafachuuf, wal-guutinsa gaarii fi waliin jireenya haqa, haqummaa, wal-guutinsa namummaa fi seera ifaa irratti hundaa'e fiduufi.

Kanaafuu Yuniversitichi damee, sagantaa fi dhaabbata barnoota sadarkaa ol'aanaa waa'ee qo'annaa warra dhihaa irratti xiyyeeffatu ijaaruudhaan Adeemsicha itti fufuu qaba, tarkaanficha bakkaan gahuu qaba. Kan kajeelamu karoorri Yunivarsitichaa bakka gahuudha, Yunivarsitoonni biyyoota Islaamaa fi addunyaa sadaffaas karaa Yuniversiticha kanaa deemuudhaan Yuniversitii isaanii keessatti damee waa'ee warra dhihaa qo'attu hundeessuudha. Kun immoo wal'aansoo qaroomaa fi wal-miidhuuf osoo hin taanee qarooma

naga qabeessa, kan marii fi wal-guutinsa irratti hundaa'e ijaaruufi.

Rabbiin akkana jedhe:

﴿لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللَّهِ فَقَدِ

اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ لَا انْفِصَامَ لَهَا وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿١٣٦﴾ البقرة: ٢٥٦

“Amantii keessatti dirqiin hin jiru. Qajeeltumni jal’ina irraa dhugaatti adda bahe. Namni Xaaguuta (waan Rabbii gaditti gabbaramu) didee Rabbitti amane dhugaatti funyoo/haada amanamtuu qabate. Citiinsi Kan isidhaaf hin jirre. Rabbiin dhagahaa beekaadha.” (Al-Baqaraa: 256)

﴿ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجِدْ لَهُم بِلَايَتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ

أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ ﴿١٣٥﴾ النحل: ١٢٥

“Gara karaa Rabbii keetiitti ogummaa fi gorsa gaariidhaan waami! Isii (dubbii/haala) irra gaariidhaan jaraan falami. Rabbin kee isatu nama karaa isaa irraa dabu beeka, qajeeltotas isatu beeka.” (Annahl: 125)

﴿لَا يَنْهَكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِينِكُمْ أَنْ تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ

يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ ﴿٨﴾ إِنَّمَا يَنْهَكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ قَاتَلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَأَخْرَجُوكُمْ مِنْ دِينِكُمْ وَظَلَّهُرُوا عَلَيْكُمْ

إِخْرَاجِكُمْ أَنْ تَوْلَوْهُمْ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٩﴾ الممتحنة: ٨ - ٩

“Warra amantii keessatti isin hin lolle, ganda keessan irraa isin hin baasne tola jaratti ooluu fi gara jaraatti haqa/walqixxummaa dalaguu irraa Rabbiin isin hin dhowwu. Rabbiin warra haqa/wal-qixxummaa dalagu jaal’ata.

Kan Rabbiin isin dhowwu, warra amantii keessatti isin lolanuu fi gandoota keessan irraa isin baasanu, baasinsa keessan irratti kan wal-gargaaranu isaan jaallachuu (iirraayyi). Namni jaalallee isaan godhate jarri sun isaanumatu of-miitota.” (Al-Mumtahinaa: 8-9)

﴿يَتَأْتِيهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا كُونُوا قَوْمِينَ لِلَّهِ شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ

عَلَىٰ ءَآلَا تَعْدِلُوْا أَعْدِلُوْا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿٨﴾

﴿المائدة: ٨﴾

“Yaa warra amantan Rabbiif haqaan dhaabbataa tahaa! Dhugaan/haqaan ragaa bahaa! Ummata tokko jibbaan haqa dalaguu dhabuutti isin hin kaasin! Isatu (Rabbiin)sodaaf irra dhihoodha. Rabbiin waan isin hojjattanu beekaadha.” (Al-Maa’ida: 8)

﴿وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُفْتَلُونَكُمْ وَلَا تَعَدُوا إِيَّاهُ اللَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ ﴿١٩﴾﴾

﴿البقرة: ١٩٠﴾

“Warra isiniin lolan karaa Rabbi keessatti lolaa. Rabbiin daangaa dabartoota hin jaal’atuu daangaa hin darbinaa!” (Al-Baqaraa: 190)

Jalqabatti deebi’uu: ifa iimaanaa, karaa marii fi humna obbolummaa

Wanti Muslimoonni beekuu qaban, wanti isaan kuffise duudhaalee walabummaa, marii, waliif irra darbu, obbolummaa Islaamummaa fi namummaa dhabuudha. Akkasumas walabummaa aqiidaa fi ilaalchaa dhabuudha. Kana hordofee

mirgi namaa fi kabajaan isaa dhabamuutu dhufe, bakka duudhaalee kanaa duudhaalee abbaa irrummaa, cubbuu, loogummaa, sabummaa, firummaa, naannummaa fi gareetu qubate.

Kun immoo akka ummanni orofa/dhoqqee qoqqoodamiinsaa, wal-loliinsaa, wal-miidhuu fi boodatti hafummaa keessatti liqimsamtu godhe. Akka aadaan isii badduu, sammuun isii kan beekumsaa akka diigamtu, *kuraafaann fi sha'wizaanni* (wanta hundee hin qabne, kana malaan namaan nyaatanu) akka babal'atu, sodaan akka bakka qabatu, dhukkuba gabrummaa, soda fi dadhabbiitiin akka qabamtu godhe.⁽¹³⁾

Ummanni ga'umsa isii deebisuu qabdi. Kunis ka'umsa *tawhiidaa*, hubannoo bakka bu'iinsaa kan haqaa fi tokkummaa dhala namaa bu'uura godhate irraa ka'uudhaani. Kun immoo duudhaalee walabummaa, marii, waliif irra darbuu, obbolummaa, gootummaa, wal-dorgommii, dhugummaa fi amanamummaa deebisuudhaani. Akkana gochuun ummanni dandeettii isaanii, tokkumaa fi tasgabbii isaanii deebifachuudhaan kan gara toltuu fi nageenyaatti nama harkistu (oggantu) akka taatuufi. Ogummaa fi gorsaan karaa ifaa, tasgabbii fi nageenyaatti, karaa irra gaariitti akka nama waamtuufi.

⁽¹³⁾kitaaba “Axxufulatu: Al-Bu’dulgaaybu fii mashruu’I islaahil ummati” jedhu kan Dr. Abdulhamiid Ahmad Abuu Sulaymaan, kan dhaabbnni ‘Mu’assasatu tanmiyati axxufulah’ jedhamu, Hernand, Ferjiinaa keessatti bara 2003 GC maxxanse ilaali.

Kanaa wajjiin immoo humnaa fi dandeettiin killee eegdu, haqa mirkaneessituu fi ummata dadhabsiifaman irraa roorroo deebistu jiraachuun dirqama.

Gaaffiin hundi deebii hin qabu

Gaaffiin “Maaliif *ruuhii* (afuurri) fi qabeenyi nama keessatti walitti qabame? Akeekni wal’aansoo jidduu isaanii maali? wal’aansoo kanaan kan namni gariin gara tasgabbi qulqullina afuuraa fi qananii cita hin qabneetti ol-koru, gariin immoo hongaa’inaa fi adabbii cita hin qabnetti ittiin gahu maali? Akeekni wal’aansoo afuurri fedhii lubbuu wajjiin godhuu irratti ifaajjuu (qabsooftuu) maali? Akkamitti uumamaaf fedhiin bilisaa, gaafatamtuun isaaf taha?” jedhu hundi deebii isaa kennuun salphaa miti. Garuu yeroo ifaajee kana lubbuun mataa isii ni gabroomsiti, ifaan gara haqaatti ni qajeelti jechuu ni beekna.

Akkasumas ilmi namaa lubbuu uumamaa, kutaa xiqqaa, dubbii daangeffamaa, akeeka ifaa kan Rabbiitiin ala kan kophaa isaa of danda’ee dirree dheebisa jiruu keessa dabree kaayyoo isaatti gahuu kan hin dandeenye ta’uu ni beekna. Kana hunda namni of-keessatti ni beeka. Kanaafuu ilmi namaa qajeeltuma ifaa kan Rabbiin irraa dhuftee fi seera isii hordofuuf sammuu guutuu fi ogummaadhaan irratti bololuu qaba. Kun immoo akka itti gaafatama isaa kan toltuu addunyaa kanatti isa irra jirtu baachuun isaaf mijjaatuuf, bu’uura duudhaa haqaa, haqummaa fi gara laafinaa irratti gara isiitti akka waamuufi.

Hiikkaa ilmi namaa addunyaa irra jiraachuu: duudhaa ifaa bocuu fi dhoqqee guddisuu

Gaaffiiwwan armaan olitti itti akeekame bifa huubatamaas ta'ee bifa hin hubatamneen qoma namaa keessa dhufuu fi xiinxalli isaa mataa keessa deddeebi'uun hin oolu. Dhimmoonni akkasii waan beekumsa namaatii olii fakkaatullee, hiikkaawwan akeeka qabdu mata duree garii irratti hubachuu ni dandeenya. San keessaa tokko afuurrii fi ifti faayidaa fi dhoqqeedhaan nama keessatti wal-gahuu fi kaayyoo isaati.

Kanatu ilma namaa dirree wal'aansoo jidduu ifaa fi dukkanaa, qajeeltumaa fi jal'inaa, gaarii fi hamaa, Rabbiif ajajamuu fi faallessuu, afuuraa fi faayidaa, qulqullinaa fi xurii, Rahmaanii fi shaxaanaatti adeemsifamuu godhe.

Wal-qunnamtii kana keessatti akkamitti akka wal'aansoon, akeekni fi wal-deebisuun (wal-morkiin) qaama dhoqqee keessatti ifti, haqaa fi haqummaan boca baase ni agarra. Hiikkaan dhugaa faayidaa/qabeenyaa nama duratti iftuu taatee argamti. Akkamitti dhoqqeen hiikkaa (dhugaa) toltuu, haqaa fi bareddinaatti boca baasa? hojii suuraa qabeenyaa fi dhoqqee kan onnee dadhabsiistu, lubbuu qabdu ta'ee mul'ata?

Hiikkaan qabeenya/faayidaa irratti suuraa qulqullinaa, kalaqaa fi bareedinaa darbiti. Walqunnamtii kanaan akka hiikkaan ifaa, haqaa, haqummaa fi gara laafinaa suuraa fi boca dhugaa qabatamaa ta'u agarra. Isiidhaan qabeenyii fi dhoqqeen gara duudhaa fi suuraa ol'aantuu kan ifa, haqaa, haqummaa fi

bareedina qabdutti jijjiiramti. Kunis akka isiin qabatama jiruu fi sochii namaa keessatti argamtu akka taatuufi.

Wal-qunnamtii jidduu afuuraa fi dhoqqee kanaan, suuraan toltuu fi bareedinaa qabatamtuu fi mul'attuu taati. Suuraa bareedduu qabatamtuu lubbuun lamaa itti qananiitu kanaan, suuraa bareedumaa, kan jiruu ilma namaa keessatti qabeenyaa fi dhoqqeetti boca baastuun dhoqqeen ta'aa fi laafaan bareedina bifa adda addaatti jijjiirama. Qaama, boca, bifa, ilillii, allaatti, hoyruu fi nama diriiraa kan uumaa Rabbii hunda caalutti jijjiirama.

Osoo qaamaa, fuulaa fi ija (agartuu) hunda caala bareedu xiinxallee hiikaa, sararaa fi akeeka ennaa uumamtuu fi bocamtu dhoqqee sana keessatti argamtu malee hin agarru. Bareedinnii fi hawwiin isaa lubbuu qabaata. Osoo suuraa, qaamotaa fi ija bareedduu sana gadi fageessinee ilaallee isiin sararaa fi hiikaa isiitti dhaqqabuu hin dandeenye ta'uutti dhaqqabna. Ennaa sararri bareedinaa isii irraa haqamee irraa deeme kutaa dhoqqee jijjiiramaa (badaa), xurii biyyee irraa ta'e taati.

Dhoqqeen ennaa inni ifaan wal-gahee hiika isaa kan toltuu, haqaa fi bareedinaa bocu maaltu akkana isa bareeche! Iftis ennaa inni dhoqqee fi faayidaa keessaan mul'atee boca godhatu maaltu akkana isa bareeche! Ennaa inni haqaaf tumsu, isa dursu, bareedina mul'isu, ifatti boca godhee tamsaasu, kanaan kooluu ilma namaa kan horummaa ol-taasisu, waan *ruuhii* /afuura isaa waan isa aguugu irraa qulqulleessu maaltu akkana isa bareeche!

Beekumsa irraa waa xiqqoo malee isin hin kennamne

Iccitiin guddaanii fi akeekni fagoon wal-qunnamtii ruuhii fi qaamaa jidduu jiru maali? Kaayyoon isaa hoo? Wal'aansoo jidduu isaan lammaniitti nama keessatti godhamu irratti akeekni ol'aanaan maali? Akka dhugaatti fakkeessuu fi qaamessuu (boca itti godhuu) kana irraa maaltu argama? Kan jedhu immoo akka nuuf mul'atutti shakkii tokko malee daangaa beekumsa keenyaatiin ala jira. Dhimmichi dhimma waan fagoo kan ilmi namaa addunyaa kan keessatti itti gahuu hin dandeenyedha.

Rabbiin akkana jedhe:

﴿ قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ بَدَأَ الْخَلْقَ ثُمَّ اللَّهُ يُنشِئُ النَّشْأَةَ الْآخِرَةَ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ

كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢٠﴾ العنكبوت: ٢٠

“Dachii keessa deemaatii akkamitti akka uumaa eegale ilaalaa jedhi” (Al-Ankabuut:20)

﴿ وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٨٥﴾

الإسراء: ٨٥

“Ruuhii (afuura) irraa si gaafatuu ruuhiin ajaja Rabbii kiyyaa irraayyi, beekumsa irraa xiqqoo malee hin kennamne jedhi” (Al-Israa’: 85)

﴿ وَمَا خَلَقْنَا السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لِلْعَيْبِ ﴿٣٨﴾ مَا خَلَقْنَاهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ

لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٩﴾ الدخان: ٣٨ - ٣٩

“Samiwwan, dachii fi waan jidduu isaan lamaanii taphaaf hin uumne. Haqaan (kaayyoo wahiitiif) malee isaan lamaan hin

uumne. Garuu irra hedduun isaanii hin beekanu.” (Addukaan 38-39)

﴿ وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ ﴿٥٦﴾ مَا أُرِيدُ مِنْهُمْ مِنْ رِزْقٍ وَمَا أُرِيدُ أَنْ يُطْعَمُونَ ﴿٥٧﴾ إِنَّ

اللَّهُ هُوَ الرَّزَّاقُ ذُو الْقُوَّةِ الْمَتِينُ ﴿٥٨﴾ الذاريات: ٥٦ - ٥٨

“Jinni fi namas ana haa gabbaranuuf malee (waan biraatiif) hin uumne. Hiree jara irraa hin barbaadu. Na nyaachisuu jaraas hin barbaadu. Rabbiin isatu jabaab abbaa dandeettii jabaati.” (Azzaariyaat:56-58)

﴿ وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاءَ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لِعَيْنٍ ﴿١٦﴾ لَوْ أَرَدْنَا أَنْ نَتَّخِذَ لَهَذَا أَتَّخِذْتَهُ مِنْ لَدُنَّا إِنْ

كُنَّا فَعَلِينَ ﴿١٧﴾ الأنبياء: ١٦ - 17

“Samii, dachii fi waan jidduu isaanii taphataa/taphaaf hin uumne. Osoo (waan) taphaa taasifachuu barbaannee of-biraa isa taasifanna. Yoo hojjattota (kan hojjannu) taane.” (Al-Anbiyaa: 16-17)

﴿ لَا يَكْفُلُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ ﴿٣١﴾ البقرة: ٢٨

“Rabbiin lubbuu tokko hanga dandeettii isii malee hin dirqu. Wanti (toltuu irraa) hojjatatte isiidhaafi, wanti isiin (badii irraa) hojjattes isii irra.” (Al-Baqaraa: 286)

﴿ قَالُوا سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ ﴿٣٢﴾ البقرة: ٣٢

“Qulqullinni si’iifii waan ati nu barsiiste malee beekumsi nuuf hin jiru. Ati sumatu beekaa ogeessa.” (Al-Baqaraa: 32)

﴿ لَقَدْ كُنْتَ فِي غَفْلَةٍ مِنْ هَذَا فَكَشَفْنَا عَنْكَ غِطَاءَكَ فَبَصَرُكَ الْيَوْمَ حَدِيدٌ ﴿٢٢﴾ ق: ٢٢

“Aguuggii kee sirraa saaqnee ijji kee har’a gara.” (Qaaf:22)

Hiikkaa uumaa, kaayyoo isaa fi hariiroo isaa xiinxaluun kun akka ani yaadutti tapha akka falaasama *ilaahiyyaa* (Rabbummaa) isaa shakkiidhaan raga fi akeeka tokkoon alatti sammuu qofaan waan addunyaan alaa (waan qabeenyaan alaa) keessa sesseenanii miti. Dhimmi kun waan gareen *kalaamiyya* (warra falaasama dubbii) yeroo dheeraadhaaf irraa dhukkubsataa turani, ammallee namoonni falaasama garii keessatti isii irraa dhukkubsataa jiranudha. Kan Imaam Abuu Haamid Al-Gazaaliin “Tahaafat Al-Falaasifah” keessatti itti yaadan kana tahuu hin oolu. Kan nuti jal’ina jal’attootaa, daba dabdootaa fi boona wallaaltotaa keessatti argaa jirru kana jechuudha.

xiinxalli daangaa sammun itti dhaqqabuu danda’uu fi daangaa beekumsa namaatiin daangeffamu akka hubannoo kiyyaatti amantii irratti jabaachuu irraayyi, karaa ittiin iimaanni nama gadi seenu irraayyi. Kan Imaam Ibnu Rushdi “Tahaafatu Attahafit” keessatti dirqamni sochii sammuu kan xiinxaluu fi yaaduu, iimaana gadi nama seensisuuf, ergaa Islaamummaa hubachuuf, daangaa beekumsaa bal’ifachuu fi gadi fageeffachuuf oola jedhe kana tahuu hin oolu.

Akka hundattuu, kitaabni ifaan Rabbiin biraa buufamee fi *sunnaa (hadiisni)* qulqulluun beekumsa fagoo isatu madda beekumsa mamii hin qabne. Isaan lamaantu maddaa fi jecha adda baasaadha. Isaan lameentu madda xiinxala kanaa, kan kaayyoon isii nama muslimaa qajeelchuu fi tarkaanfii isaa tolchuu keessatti qooda fudhachuu taateti.

Rabbiin akkana jedhe:

﴿ قَالَ أَوْلَمْ تُؤْمِنُونَ قَالُوا بَلَىٰ وَلَٰكِن لَّيَطْمِئِنَّ قُلُوبُنَا ﴾ البقرة: ٢٦٠

“(Rabbiin Ibraahimiin) hin amannee”? Jennaan “Ee (amaneera) garuu akka onneen kiyya raggaatuufi” jedhe.” (Al-Baqaraa: 260)

Kitaabattiin kun haala ummata Muslimaa fi haala kaayyoo isii, akeeka isii, karaa isii, barbaachisummaa qabsoo haaromsaa ibsiteetti jedhuun kajeela. Akkasumas barnoota Islaamessuu fi maddii isii *wahyii*, sammuu fi hawaa (*kawnii*) keessatti tokko tahuu, yeroo hunda wantoota dhaabbataa seera ifaatiin qajeelfamuun dirqama tahu ibsuu isiin hawwa. Wantoonni dhaabbataan (kan yeroo fi bakkaa wajjiin hin jijjiiramne) kun bu’uura *tawhiidaa* fi tokkummaa ilma namaa irratti kan dhaabbattu, kan haqaaf humna kennitu.

Akkasumas hanga ta’e nama hundaaf, keessattu Muslima warra dhihaa hubachuu fi kaayyoo isaanii, siyaasaa isaanii, sochii isaanii kan ammayyaa kan seera bosonaa irratti ijaaramte laaffisteetti jechuun kajeela. Sochii isaan Eeshiyaa, Afirka, Laatiin Amerkaa fi keessattuu biyyoota Islaamaa keessatti seera bosonaa, qoqqoodama, loogii fi sabummaa (dhiigummaa) irratti hunda’anii godhaa jiran.

Kan haqa humnaaf kennitu, ol-aantummaa fedhii dhoqqee fi kajeellaa isiitiif kan kennitu, dhugaa immoo waan argama irratti qabatama hin qabne kan taasistu, kaayyoo fi faayidaa nama biraa barbaadu keessatti miidhaa fi roorroo irratti kan hundoofu, kan lubbuu namaa keessatti uumama haqaa fi haqummaa, gara laafinaa laaffiftu (dhabamsiistu).

Hamtuu fi rakkoon badaan immoo ennaa shayxannii fi horiin wal-gahe, faanti afuura uumama ilma namaa dhaame kan nuti amma kan Yahuudonni akka bineensaatti hawaasa Falasxiin irratti adeemsisaa jiranu agaraa jirrudha. Hammeenyii fi miidhaan, qalbii gogiinsii fi balleessuun bifa hunda caala badaa fi fokkisaa ta'een hiikaa ifaa, afuuraa, haqaa fi gara laafinaa jiruu ilma namaa keessaa bal'eessaa jira. Akkasumas shaakala ummataa kan boca, bifa, duudhaalee fi sona adda addaa qabdu keessaa bal'eessaa jira.

Eega kanaatii: ummanni gahee qabdi

Yeroo ulfaataa kana keessatti kaayyoon kitaaba kanaa qajeelcha hojii fi ilaalchaa xiinxaloota ummataatiif dhiheessuudha. Xiinxaltoonni ummataa isaanitu adeemsa ummataa sirreessuu keessatti abbaa gahee ijooti. Kitaabni kun hiika argamaa hubachuu, ummataaf, nageenya ilaalcha humna ofii murannoo isii deebisuu irratti akka isaan gargaartuufi. Akkasuma ummanni karaa isaanii fi deemsi sirrii tahuu beekanii jabeenyaa fi murannoodhaan akka qabataniifi.

Ammas kan itti yaadame akka isiin hordofoota seera bosonaa, keessattuu warra dhihaa akka isaan of beekanii jal'ina isaanii irraa deebi'an akka gargaartuufi. Lubbuu ofiitii fi nama biraatiifis garaa laafuudhaaf jecha roorroo isaanii akka daangessanuudhaaf, kanaan gurmuun isaanii fi gurmuun namummaa miidhaa fi rakkoo guddaa ol'aantummaa seera bosonaatiin dhufe kan amma irraa dhukkubsattu ofirraa akka lafakeessuufi. Seerri ifaan, duudhaan haqaa, jaalalaa, tasgabbii fi nageenyaa jidduu dhala namaatti moo'ee akka jiraatuufi.

*Qajeeltumnii fi haqa qunnamuun Rabbumaani.
Aanaa fi tumsaan isa tahuun waa tofe!*

Seenaa abbaa kitaabaa

Dr. Abdulhamiid Ahmad Abuu Sulaymaan

Dura ta'aa dhaabbata xiinxala Islaamaa addunyaawaa fi

Ogganaa dhaabbata “*Tanmiyat axxuufulah* (daa'imummaa dagaagsuu) ti.

- Dhalataa Makkaa Al-Mukarramaati. Bara 1355H/1936 A.L.Aw. dhalate.
- Makkaa Al-Mukarramaatti barnoota isaa kan sadarkaa tokkoffaa fi lammaffaa xumure. Mana barumsaa “Tahdiir al-bahsaat” jedhamtu irraa bara 1374H/1955 eebbifame.
- Digrii duraa damee barnoota daldalaatiin Yuuniversitii Kaahiroo muummee saayinsii siyaasaa irraa bara 1378H/1959 A.L.Aw. fudhate.
- Digrii lammaffaa barnoota siyaasaa dame/faakaaltii daldalaa irraa Yuniversitii Kaahiroo irraa bara 1381H/1963 A/L.Aw. fudhate.
- Ph.D. immoo hariiroo biyyaatiin Yuniversitii Binislafaaniyaa irraa bara1391H/1973 A.L.Aw. fudhate.
- Koree ol-aanaa karoorra baastuutiif barreessaa walgahii tahe hojjate. Damee barnoota bulchiinsaa keessatti Yuniversitii Malik Sa'uud kan Riyaaditti argamu keessatti miseensa barsiisummaa ture. Achumatti Bara 1383-1406H/1964-1986tti damee barnoota siyaasaatiif dura ta'aa ture.

- Hundeessaa tokkummaa barattoota Muslimaa kan Amerkaa, Kanaadaa fi hundeessaa tokkummaa Islaamaa kan dhaabbata barattootaa, dhaabbata wal-geettii beektota Muslimaa kan Amerkaa fi Kanaadaatti argamuuti. Akkasumas hundeessaa “Yaa’ii addunyaawaa dargaggoota Islaamaa” kan Sa’uudii Arabiyaatti argamuu fi hundeessaa “Dhaabbata xiinxala Islaamaa addunyaawaa” kan Amerikaatti argamuuti.
- Itti gaafatamaa walii galaa fi hundeessaa “*Amaanatil-Aammah Linnadwatil-Aalamiyyah Lishababil-Islaam*” kan Riyaaditti argamuuti. Dura taa’aa koree marii mana barumsa “Manaraat Arriyaad” hanga bara 1974 A.L.Aw.tti ture. Dura ta’aa fi hundeessaa dhaabbata “Guddisa daa’imaa”, ammas dura ta’aa fi hundeessaa “*Jam’iyyati Ulamaa’i Al-Ijtimaa’iyyaat Al-Muslimiin*” kan Ameerkaatti argamuuti.
- Dura taa’aa fi hundeessaa Yuniversitii Islaamaa Addunyaawaa kan biyya Maaliiziyaa 1988-1999A.L.Aw. ture.
- Kitaabotaa fi qo’annaa beekumsaa (scientific research), kan haaromsaa, jijjiirama ummataa fi xiinxala Islaamaa haaromsuu irratti xiyyeeffettu hedduu qaba.
- kitaabota isaa keessaa: “Nazariyyaatul-Islaam Al-Iqtisaadiyyah: Al-Falsafatu Wal-Wasaa’ilul-Mu’aasarah” (1960 A.L.Aw.), “Annazariyyaatul-Islaam lil-Alaaqaati Addawliyyah: Ittijahaatun Jadiidah Lil-Fikril-Islaamii” (1973A.L.Aw.), “Azmatul-Aqlil-Muslim” (1986A.L.Aw.), “Qadiyyatu Darbil-Mar’ati

Waiilatun li Halli Al-Kilaafaat Azzawjiyyah”
(2002A.L.Aw.) fi “Axxufuulah: Albu’dul-Gaa’ibu Fii
Mashruu’I Islaahil-Ummati” (2003A.L.Aw.).

Kitaabni Kun

Kitaabni kun gabaabaa ta'uu waliinuu, gabaabachuun isaas bareedu-ma isaaf dabaluu waliinuu, wanti guddaan inni uf keessatti hammate; beekkumsi amantaa, falaasamaa, namoomaa fi hawaasaa isa keessatti wal-gayuudha. Kunis ilaalcha Qur'aanaa hubachuuf yaaluun, waa'ee jiraachuu ummataa keessa seenuu, imala ilma namaa sirreessuu fi anniisaa isaa haaromsuuf yaalii waan taasisuufi. Kitaabichi ilaalcha Qur'aanni haala uumama hawaa, namaa fi kaayyoo ilmi namaa uumameef, akkasumas adeemsa shari'aa kan jireenya namaa haqaan, wal-qixxummaa fi toltuun hoogganuuf dhufe irratti ibsa taasisa. Ilaalchi Qur'aanni hawaaf qabu; haga namni kaayyoo uumameef beekke, boca ummata isaa kan gadaa kana diigamaa dhufe irra deebiin ijaaree, imala qarooma isaa si'aa'inaa fi ciminaan sirreessee, humnaa fi kutannoo guddaan akka hojjatuuf xiinxala nama Muslimaatii fi ilaalcha jireenya isaatiif bu'uura ta'a. Gama waa'ee mataa ufii hubachuutiin, kitaabichi kun waa'ee warra Dhihaa irrattis qayyabannaa kennee jira, haala ykn akkaataa amalaa fi ka'umsa isaaniis ibsee jira. Akkaataa qarooma si'ataa waliin itt jiraachuu qaban irrattis ragaa ykn qajeelcha kennuun bifa ummata miira injifatamuu, dadhabuu, oduu guuruu fi hubannoo malee cal-jedhanii nama/garee wayii jala yaa'uu irraa baraaruu, akkasumas dandeettii warra Dhihaa kan meeshummaa fi jajjabina isaan gama teknolojiitiin irra gayan dinqisiifachuu keessatti bira kutuu irraa nama baraaruu fa'as ibsee jira.

Kitaaba kana namni Muslimaa barate dubbisuun, yeroo seena qa-beessa ammaa kanatti dirqama qarooma Islaamummaati. Sababni isaas ilaalchi Qur'aanni hawaaf qabu namaaf ifa ta'uun, anniisaa namni sun qabu haaroomsuuf, tattaaffii haaroomsaa fi jijjiirama dhugaa fiduu mil-keessuus, dhiibbaa namarratti fiduu danda'uu fi bifa qarooma qabeessa ta'een qaamolee biraa waliin jiraachuu mirkanecessuu keessatti shoora guddaa waan qabuufi.